

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin
başlıca istiqamətlərinin əsas prinsipləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Rəhimzadə Əbdülrəhim Məsud oğlu

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh
_____ **imza**
“__” _____ **2019-cu il**

**“Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin
başlıca istiqamətlərinin əsas prinsipləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060409-Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznesin təşkili və idarəedilməsi

Qrup: 110

Magistrant

Rəhimzadə Əbdülrəhim Məsud

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d., dos. Məmmədov Sahib Məmməd

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., b/m Şamxalova Samirə Oqtay

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

“The main principles of the strategic road map for the national economy and sectors of the economy”

Summary

Topicality of the topic: The main task of the strategic road map for key sectors of the national economy is to examine its key principles considering that sustainable economic development in the country, increasing competitiveness of the economy and improving the socio-economic situation in the country.

Purpose and Objectives of the Study: The main purpose of the research is to study the key trends of the SRM for the country economy, sectors of the economy and its basic principles. Duties of the research:

Investigating the key points of the strategic roadmap on national economic perspectives, identifying key principles, analyzing and evaluating the economic aspects of the economy, their economic development problems and determination of ways to solve them.

Research methods: Grouping, analytical, systematic approach, comparative analysis and graphics.

Research Information: Scientific works of local and foreign economist-scientists, Strategic Road Map, State Programs, Statistical Committee's Official Website, Internet Resources and others.

Research Restrictions: The difficulty of obtaining statistical information from sources - enterprises and organizations.

Results of research: Development trends of the non-oil sector should be adapted to the trends in the global economy, ensure high living standards and socioeconomic development of the country's population.

It can be used in the writing of thesis and scientific articles, the importance and essence of the strategic road map, and the propagation of a broad audience.

Key words: Strategic roadmap, economy, development, perspective.

İXTİSARLAR

ADSK-Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

AzRes-Azərbaycan Respublikası

ASM-ağır sənaye və maşınqayırma

ETT-elmi-texniki tərəqqi

İEOO-inkışaf etməkdə olan ölkələr

İEÖ-inkışaf etmiş ölkələr

MG-Milli gəlir

ÜDM-Ümumi Daxili Məhsul

ÜMM-Ümumi Milli Məhsul

SYX-strateji yol xəritəsi

SKSP-Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı

KOS-Kiçik orta sahibkarlıq

MDB-Müstəqil Dövlətlər Birliyi

Mln. man.-milyon manat

Mlrd. man.-milyard manat

TANAPTrans-Anadolu təbii qaz kəməri (Trans-Anatolian Natural

TASC- Törəmə Açıq Səhmdar Cəmiyyəti (Gas Pipeline)

TAP-Trans-Adriatik təbii qaz kəməri (Trans Adriatic Pipeline)

TRACECA-Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi

(Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ VƏ STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ ƏSAS PRİNSİPLƏRİ.....	10
1.1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatı, onun əsas xarakterik xüsusiyyətləri...	10
1.2. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri.....	17
1.3. Milli iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritələri və onların əsas prinsipləri.....	26
II FƏSİL. İQTİSADIYYATIN APARICI SAHƏLƏRİ ÜZRƏ MÖVCUD İQTİSADI VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	36
2.1. Ağır sənaye və maşınqayırma üzrə mövcud vəziyyətin təhlili.....	36
2.2. Yeyinti və yüngül sənaye üzrə real vəziyyətin müəyyən edilməsi.....	47
2.3. Turizm sənayesinin mövcud vəziyyətinin təhlili	60
III FƏSİL. İQTİSADIYYATIN APARICI SAHƏLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİNDƏ STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİ İSTİQAMƏTVERİCİ KİMİ.....	69
3.1. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişafına təsir edən amillərin müəyyən edilməsi.....	69
3.2. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli yolları.....	76
3.3. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə SYX sənayenin inkişaf problemlərinin həllində istiqamətverici kimi.....	86
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	99
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	104
Cədvəllərin siyahısı.....	107
Şəkillərin siyahısı.....	107

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Son dövrlər dünya iqtisadiyyatında gedən proseslər, ölkənin mürəkkəb xarici iqtisadi mühiti, makroiqtisadi və maliyyə vəziyyətinin korlanması, neftin qiymətlərinin aşağı düşməsilə ölkənin neft gəlirlərinin azalması Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərmişlər. Bu kimi ciddi hallar qlobal iqtisadi böhranlı şəraitə adaptasiyanı iqtisadi inkişafın yeni modelinin formalaşdırılmasını zərurətə çevirdi. Azərbaycanın müasir iqtisadi siyasəti iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, qeyri-neft sektorunun inkişafına, dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatının yaradılmasına yönəldilmişdir. Ölkənin perspektiv inkişaf məqsədlərinin və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, onların reallaşdırılması üçün ölkə başçısının 2016-cı il dekabr ayının 6-sında imzaladığı fərmanla milli iqtisadiyyatın perspektivi; qaz və qeyri-neft sənayesinin inkişafı; kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılması, müvafiq sahə məhsullarının becərilməsi, tədarükü və emalı; KOS səviyyəsində əhali üçün istehlak mallarının istehsalı; ağır və maşınqayırma sənayesinin inkişafı; loqistika və ticarət; ixtisaslaşmış turizm sənayesi; münasib qiymətlərlə mənzil təminatı; peşə təhsili və təlimi; maliyyə xidməti; telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları və kommunal xidmət üzrə “Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarının strateji yol xəritəsi” təsdiq edilmişdir.

Bu sənəd yeni olmaqla həyata keçirilən iqtisadi siyasət və islahatların dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini təhlil etməyə və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanmaq üçün lazımdır. Dayanıqlı iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin və həmçinin iqtisadi infrastrukturun yaradılmasına xidmət edən dəstəkverici sektorların inkişaf strategiyasının düzgün müəyyən edilməsi vacib məsələlərdəndir. Eyni zamanda əsas məsələlərdən biri də SYX-nin başlıca istiqamətlərinin əsas prinsipləri dəqiq müəyyən edilməsi və bütün sektorlar üzrə nəzərə alınması vacibdir. Bu baxımdan tərəfimizdən seçilən dissertasiya işi mövzusu aktual hesab edilir və onun hər-tərəfli araşdırılması qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Mövzu ilə əlaqədar qoyulmuş məsələlərə yerli və əcnəbi iqtisadçı alimlər İ.Abbasov, T.Əliyev, S.M. Məmmədov, F.Sabirqizi, Məhəmmədhəsən Vəlili, O.N.Aras, E.Süleymanov, İ.Məmmədli, A.Amosov və digərləri öz elmi əsərlərində geniş yer vermişlər. Mövzunun geniş araşdırılmasına baxmayaraq geniş elmi dairələrdə diqqət mərkəzində qalmaqdadır və gələcək tədqiqinə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədini ölkə iqtisadiyyatı və onun sektorları üzrə SYX-nin başlıca istiqamətləri və onun əsas prinsiplərinin araşdırılması təşkil edir. Müəyyən edilmiş məqsədə uyğun olaraq tədqiqatın vəzifələri kimi müəyyən edilmişdir:

- Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının perspektivi üzrə SYX-nin mahiyyəti və əsas müddələrinin araşdırılması;
- milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin əsas prinsiplərinin nədən ibarət olduğunu müəyyən etmək;
- iqtisadiyyatın aparıcı sahələri üzrə mövcud iqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişafına təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişaf problemləri və həlli yollarının müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektini milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri təşkil edir.

Predmetini isə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətlərinin əsas prinsipləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tərəfimizdən qruplaşdırma, təhlil, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil kimi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici mütəxəssislərin, iqtisadçı-alimlərin bu kimi mövzulara həsr edilmiş elmi əsərləri, milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə SYX, Azərbaycan

Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin çıxışları, qanunlar və dövlət proqramları, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları, ADSK-nin rəsmi saytı, internet resurslar və digər bu kimi elmi qaynaqlar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Statistik məlumatların ilkin mənbələrdən – müəssisə və təşkilatlardan alınması çətinliyi.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işindən mövzu üzrə tədqiq və təhlilin aparılmasında, buraxılış işlərinin və elmi məqalələrin yazılmasında, SYX-nin əhəmiyyəti və mahiyyətinin müəyyən edilməsi və geniş auditoriyada təbliğində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 107 səhifə təşkil edir.

I FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ VƏ STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

1.1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatı, onun əsas xarakterik xüsusiyyətləri

Ta qədim dövrlərdən başlayaraq ölkələr öz aralarında alqı-satqı mübadilə proseslərini həyata keçirmişlər. Alqı – satqı əməliyyatlarını reallaşdırmaq üçün ayrı-ayrı ölkələrin tacirləri uzun yol qət etməli olurdular. Bu kimi əməliyyatlar müxtəlif regionlarda karvan yolları üzərində yaradılmış ticarət mərkəzlərində aparılırdı. Belə karvan yollarından biri və dünya çapında böyük əhəmiyyətə malik olanı Asiyadan (Çin, Hindistan) başlayaraq Aralıq və Qara dəniz sahilləri boyunca uzanan “İpək Yolu” idi ki, Azərbaycanın ərazisindən keçirdi. “İpək Yolu”ndan az əhəmiyyətə malik olmayan digər bir karvan yolu Şərqi Avropanı, o cümlədən Rusiyanın Volqa çayı sahili boyu uzanan və Dərbənddən keçməklə Cənubi Qafqazı, İran və Mərkəzi Asiyaynı əlaqələndirən iri karvan yolu həmçinin Azərbaycan ərazisindən keçirdi.

Regional-coğrafi və bu dəhlizlərə malik olma imkanları Azərbaycana dünya ölkələrinin diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Qonşu təcavüzkar ölkələrin ölkəmizə maraqları nəticəsində 1813 və 1828-ci illərdə müvafiq olaraq “Gülüstan” və “Türk-mənçay” müqavilələri əsasında Rusiya və İran tərəfindən Azərbaycan Şimalı və Cənubi Azərbaycan kimi iki hissəyə parçalandı.

1917-ci il baş verən Rus bolşevik inqilabından sonra (28 May 1918 il) Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldı. Lakin təəssüf ki, olsun ki 1920-ci il aprelin 27-də ruslar tərəfindən işğal olunmuş və 1922-ci ildə SSRİ-nin tərkibinə daxil edilmişdir. Nəhayət 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası SSRİ-nin süqutundan sonrayenidən müstə-qilliyini əldə etdi. Bunula da Azərbaycan müstəqil dövlət kimi milli iqtisadiyyata malik öz iqtisadi siyasətini yürüdən Azərbaycan Respublikası olaraq inkişaf etmək-dədir.

Azərbaycan siyasi və hərbi müstəqilliyi əldə etməklə milli iqtisadiyyatın formalaşmasını və inkişafını prioritet kimi təyin etdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz ticarət dəhlizləri ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası iqlim şəraiti və həmçinin coğrafi mövqeyi ilə də fərqlənən dövlətdir.

Ölkəmizin ərazisi dünyada mövcud olan on bir iqlim qurşağı zonasının xüsusiyyətlərini özündə cəmləmişdir.

Azərbaycan Respublikası kənd təsərrüfatı sahələrinin və turizm sənayesinin inkişafı üçün geniş imkanlara malik olmaqla əlvrişli coğrafi mövqeyə, münbit torpaq sahələrinə, Xəzər dənizinin geniş və uzun sahil zolağına, heyvandarlıq təsərrüfatçılığı baxımdan geniş ərazilərdə yaylaq və qışlaqlara, müşələr və təsərrüfatşılıq üçün münasib iqlim şəraitinə sahibdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz beynəlxalq ticarət üçün oldüqca əlvrişli yol dəhlizlərinin bərpası ilə Xəzər dənizində və quruda və Orta Asiya ölkələrində hasil edilən neft, qaz və digər strateji məhsulların dünya bazarına çıxışının təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan hökumətinin təşəbbüsü və dəstəyi ilə bəhs edilən genişmiqyaslı yeni infrastruktur layihələri reallaşdırılmaqdadır.

Əlvrişli coğrafi mövqeyə sahib olma Azərbaycan Respublikası üçün iqtisadi və siyasi üstünlüyün qazanılmasında mühüm rol oynayır. Bu üstünlüyün nəticəsində ölkəmiz Avropa və Asiya qitə ölkələri arasında iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına, siyasi əlaqələrin dərinləşməsində tarixən mühüm rol oynamaqdadır. Bu kimi üstünlüklərə və respublikadakı siyasi və iqtisadi sabitliyə görə yalnız ayrı-ayrı ölkələr deyil, həmçinin beynəlxalq iqtisadi və siyasi xarakterli və missiyalı təşkilatlar müstəqil ölkə olaraq iqtisadi və siyasi məsələlərdə həmişə konsensusa gələn Azərbaycanın mövqeyinə analşılıqla yanaşırlar.

Regionda təbii resursları-iqtisadi ilə seçilən getdikcə daha da qüdrətlənən Azərbaycan Avropa - Asiya qovşağında tarixi olaraq yerləşməklə müəyyən qədər artıq Avropa-Qafqaz-Asiya arasında nəqliyyat dəhlizini yaratmağa nail olmuş və tədricən dünya ölkələri üçün siyasi və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən güclü kommunikasiya yaradıcı regiona çevrilməkdədir.

Azərbaycan coğrafi imkanlarla yanaşı təbii ehtiyatlar baxımından da zəngin ölkədir. Ölkəmizdə metallurgiya sənayesi xammalı (dəmir mədəni, sink, qurğuşun, mis, kobalt, barıt), tikinti materialları istehsalı sənayesi xammalı (mərmər, əhəng,

mışar daşı və s.) və qida sənaye xammalı (mədən duzu, mədən suyu, qaya duzu və s.) ilə zəngin regionların olması iqtisadi potensialdan yararlanaraq ehtiyatların səmərəli istifadəsini zəruri edir.

İqtisadi inkişaf üçün zəruri olan mühüm amillərdən biri olaraq Azərbaycan da mövcud olan təbii resurslardan biri və ən zəngini də təbii ki, təbii qaz və neftdir.

Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin əsas xüsusiyyəti onun daha çox su hövzəsindən – Xəzər dənizdən hasil edilməsi ilə izah edilir. Azərbaycan artıq təqribən 140 ildir ki, bu sahədə ixtisaslaşmış ölkə olmaqla iqtisadiyyatın güclənməsində əsas rol oynayan sahədir.

Milli iqtisadiyyatın qeyd edilən xüsusiyyətləri tarixən qabarıq şəkildə olmuş və bir çox ölkələrin diqqətini özünə cəlb etməklə onlarda Respublikamıza qarşı qeyri-səmimi münasibətlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur ki, hazırkı dövrdə də biz bunları yaşamaqda davam edirik.

Qeyd edilən iqtisadi imkanlarla yanaşı ölkənin iqtisadi və siyasi potensialın formalaşması və artırılmasında mühüm rol oynayan sahələrin, maşınqayırma və metal emalı sənayesinin, elektronika və elektroenergetikanın, yüngül və yeyinti sənayələrinin, turizm sektorunun, eyni zamanda yeni istehsal və xidmət sahələrinin mənimsənilməsi hökumətin iqtisadiyyatın diversifikasiyası siyasətinin tərkib hissəsidir.

Azərbaycanın, əlbəttə ki, müasir Azərbaycan Respublikası strateji inkişafının müəyyən məq-sədləri vardır. Bu məqsədlər arasında Azərbaycanın XXI əsrin inkişaf etməkdə olan iqtisadi qüdrətli dövlət statusuna uyğun iqtisadi-sosial inkişaf səviyyəsinin əldə edilməsi, global iqtisadi rəqabətdə öncül yerlərdən birinə sahiblik etməsi, milli təhlükəsizliyinin və vətəndaşların konstitusiyə hüquqlarının etibarlı təmin edilməsi yer almışdır. Müəyyən sosial-iqtisadi göstəricilərinə görə inkişaf etmiş ölkələrin nəticələri səviyyəsinə qalxması məqsədinə uyğun olaraq, ÜDM, ÜMM, sənaye istehsalının həcmi və strukturu, dövlət borcları, xüsusilə də xarici borclar və digər göstəricilərdə sıçrayışların edilməsi təbii ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin və ulu öndərin layiqli davamçısı ölkə Prezidenti İlham

Öliyəvin rəhbərliyi altında hö-kümətin apardığı düşünülmüş məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsidir.

Əldə edilən nəticələrin qorunması və Azərbaycanın perspektivdə keyfiyyət-cə yeni səviyyəyə qalxması məqsəd olaraq hökumətin gələcəyə baxış 2020 inkişaf konsepsiyasında və strateji yol xəritəsində əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Bunun üçün isə ölkə iqtisadiyyatı, onun ayrı-ayrı sahələrinin fəaliyyətində, ilk növbədə sənaye sahələrində köklü dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. Bu kimi iş-lərin, aparılacaq dəyişikliklərin nəticəsi beynəlxalq bazarlarda özünə layiqli yer tu-ta biləcək rəqabətqabliyyətli məhsulların istehsalı və uğurla reallaşdırılması, bey-nəlxalq ticarət balansının strukturunda qeyri-neft sahələrinin, özəlliklə də sənaye sahələrinin payının artırılması, son illərdə bir çox ekspertlər tərəfindən təhlükə ki-mi qəbul edilən – dövlət zamanətli artan xarici borcların azaldılmasına nail olmaq-dan ibarət olmalıdır. Təbii ki, bu kimi hədəflərin müəyyən edilməsi şərti xarakter daşımır. Bütün bunlar mötəbər qurumların və respublikanın müvafiq struktur böl-mələrinin apardığı araşdırmalara müvafiq olaraq ölkənin daxili imkanları nəzərə alınaraq xarici mühit amilləri təhlil edilərək elmi əsalandırılmış rəylərdən sonra müəyyən edilir. Bu kimi nailiyyətlərin əldə olunması üçün isə maddi və qeyri mad-di sitehsal sahələrinin təşkilində innovativ texnologiyanın tətbiqi və mükəmməl mənimsənilməsi ilə mümkündür.

Müasir Azərbaycan Respublikası inkişafının strateji məqsədlərini Azərbaycanın son illərdə qazandığı statusa uyğun global iqtisadi rəqabətdə mövqe tutan və etibarlı şəkildə mil-li təhlükəsizliyini, vətəndaşların konstitusiyə hüquqlarını təmin edən iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsinin əldə edilməsidir. Dünya iqtisadiyyatında gedən gərgin sosial-iqtisadi proseslər fonunda qeyd edilən məqsədlərin reallaşdırılması üçün ölkə iqtisadiyyatında, birinci növbədə onun aparıcı sahəsi olan sənayedə fundamental dəyişikliklərin aparılması vacibdir. Ölkə iqtisadiyyatında aparılacaq dəyişikliklərin nəticəsi beynəlxalq bazarlarda uğurlu rəqabət apara biləcək məhsulların istehsalı və xarici bazarlara çıxarılmasının təmin edilməsidir. Məhsulların rəqabətqabliyyəti əsas etibarilə əmtəələrin aşağı

xərctutumluluğu, innovativlik, yüksək məhsuldarlıq və tələbata uyğun keyfiyyətinin olması ilə təmin oluna bilər.

Ölkədə sosial-iqtisadi durumun nəzərə cərpacaq dərəcədə yaxşılaşması, dövlətin infrastruktur layihələrinə vəsaitlərin ayrılması, yeni müasir sənayesinin təşkili formalarının (sənaye və texnologiya parklarının, sənaye məhəllələrinin, aqroparkların və s.) mənimsənilməsilə yanaşı elmin inkişafına diqqətin artırılması sahəsində atılan mühüm addımlar müəyyən qədər öz nəticəsini verməkdədir.

Məlumdur ki, hökumət tərəfindən yalnız istəsəl sahələrinin deyil həmçinin xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsində də müəyyən addımlar atılmaqdadır. Məsələn, son illər ölkəmizdə tutız sahəsinə dövlət diqqətinin artırılması nəticə etibarilə bu sahənin inkişafında sıçrayıların olması səbəb olmuşdur. Ölkəyə gələn turistlərin sayı və strukturunda müsbət tendensiyalar müşahidə olunur. Turizm sənayesinin dövlət büdcəsində, əhəlinin məşğulluğunda və regionların inkişafında əhəmiyyətli rolunu müşahidə olunur.

Ümumiyyətlə, ölkəmizin iqtisadiyyatı 2008-ci il dünya maliyyə böhranına və böhrandan sonrakı dövrlərdə əlverişli konyukturanın olmasına görə xarici şoklara dayanıqlı oldu.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlılığı balanslı dövlət büdcəsi, beynəlxalq ümumi ehtiyat həcmının yığılması, cari əməliyyatlar hesabında əhəmiyyətli müsbət saldo və Neft fondunun vəsaitləri və həmin dövrdə xarici borcların az olması ilə müəyyən edilmişdir.

Eyni zamanda böhranqabağı iqtisadi sıçrayış dövrlərdə iqtisadiyyatın və ölkənin büdcə balansının neftə və təbii qazla xarici tələb və onların qiymətlərindən yüksək asılılığı olduğuna görə Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatından və onların bazar siyasətindən asılı olmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan global böhran şəraitində yüksək artım tempini saxlamaq yalnız neftdən gəlir hesabına deyil həmçinin hökumətin apardığı balanslı effektiv anti-böhran tədbirlərinin reallaşdırılması hesabına mümkün olmuşdur.

Belə bir şəraitdə dövlətin büdcə siyasəti dövlətin gəlirlərinin azalması ilə əlaqədar neqativ nəticələrin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. Yenə də 2010-cu

illərdə dövlət büdcəsinin Dövlət Neft fondundan maliyyə transferdən asılılığı güclənmişdi. Amma növbəti illərdə neft qiymətlərinin dünya bazarında tədricən müəyyən məqbul səviyyəyə qaldması ilə dövlət büdcəsinin az miqdarda defisitlə formalaşmasına imkan yaranmışdır.

XXI əsrin ilk on illiyi dövrübdə ölkə iqtisadiyyatında gedən proseslər göstərdi ki, birbaşa xarici investisiyalar qazanılan uğurları təmin etmişdir. Yatırılan investisiyaların üçdə iki hissəsi bir başa investisiyalardan ibarətdir. Məhz buna görə də ölkəmiz 2008-ci il böhranını ötmək üçün vəsait yığımını həyata keçirmiş və ölkə iqtisadiyyatı son illərdə inkişaf etməkdə davam edir.

Lakin dövlətin apardığı iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan xarici borcları azaldılması istiqamətində hələ nailiyyətlər əldə edilməmişdir. Belə ki, dövlət xarici borcu 2010-cu ildə ÜDM-in 9,3 %-ni, 2011-ci ildə 7,6%-ni, 2012-ci ildə 8,3%-ni, 2013-cü ildə 8,2 %-ni, 2014-cü ildə 8,6%-ni təşkil etdiyi halda 2015-ci ildə 19,8%-ni, 2016-cı ildə 20,4%-ni və 2017-ci ildə isə 22,8%-ni təşkil etmişdir.

Eyni zamanda ölkənin ÜDM- də 2010-cu illə müqayisədə təqribən iki dəfə artmışdır. Amma xarici borclanma daha kəskin artımla müşayiət olunur. Belə ki, ölkənin ÜDM-i 2010-cu ildə 42465,0 mln man. təşkil etdiyi halda, 2011-ci ildə 52082,0 mln. man. bərabər olmuş, 2012-ci ildə 54743,7 mln. man., 2013-cü ildə 58182,0 mln. man., bu göstərici 2014-cü ildə 59014,1 mln. man., 2015-ci ildə 54380,0 mln. man., 2016-cü ildə 60425,2 mln. man., 2017-ci ildə 70135,1 mln. man. təşkil etmişdir.

2017-ci ildə dövlətin xarici borcu 2010-cu illə müqayisədə 2,4 dəfə artdığı halda ÜDM 1,65 dəfə artmışdır (Abbasov İ., Əliyev T., 2017: s.46).

Nəticə: dövlət borclamasının sürətlə artması gələcək nəsillər üçün arzuolunmaz hədiyyə ola bilər. Hökumətin səlahiyyətli şəxslərinin təbircə desək borclanmanın əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması üçün zəruri olduğu üçün buna gedilir. Ölkənin büdcə siyasəti dövlət borclarının artması ilə əlaqədar neqativ nəticələrin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransının illər üzrə hazırladıqları dünya ölkələrində birbaşa xarici investisiyaların vəziyyətinin nə yerdə

olması ilə əlaqədar hazırladığı xüsusi illik hesabatlara uyğun olaraq, yatırılan birbaşa xarici investisiyalarda artım dinamikasının, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi məqsədilə hökumətlərin reallaşdırdıqları tədbirlərin icmalı və mümkün inkişaf meyilləri ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2018-ci ildə “İnvestisiya və yeni sənaye siyasəti” mövzusunda hazırladıqları hesabat sənədinə uyğun olaraq 2017 ildə dünya üzrə birbaşa xarici investisiyaların iqtisadiyyatlar arasındakı axını 1 trilyon 43 milyard ABŞ dollarına yaxın bir məbləğ təşkil etmişdir, bu isə əvvəlki illə, yəni 2016-cı illə müqayisədə 23 faiz civarında azalmanın olduğunu göstərir. Deməkdir dünya iqtisadiyyatında 2017-ci il ərzində fəallıqda da zəifləmə baş vermişdir ki, nəticədə də birbaşa xarici investisiyaların həcmi 23 % azalmışdır.

Dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan maliyyə axınının vəziyyəti - 23 % azalma dolayısi ilə dünya ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına neqativ təsir edir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin iqtisadiyyatında gedən ümumi böhranlı və tərəqqili vəziyyətlər fonunda və neft qiymətlərinin istənilən səviyyədə olmamasına baxmayaraq ölkə başçısının rəhbərliyi altında hökumətin yürütdüyü konservativ iqtisadi siyasət sayəsində respublika iqtisadiyyatı müəyyən səviyyədə sosial-iqtisadi inkişaf tempinin tənəzzüllə əvəz olunmasına imkan vermir və ölkə iqtisadiyyatının ayarı-ayrı sahələrinin inkişafı hesabına ümumi iqtisadi inkişafı təmin edirlər. Eyni zamanda neftin dünya bazar qiymətlərinin son illər müəyyən qədər – 70 dollara qədər artması və bir barelə görə 60-70 dollar olması kifayət qədər mənfəət təmin edən səviyyədir.

Nəticə etibarilə onu qeyd etmək yəninə düşərdi ki, o dövlətlər inkişaf etmiş hesab edilməlidir ki, hansılar ki, artıq iqtisadi-sosial və mədəni-ictimai sferalarda maksimum tərəqqiyə nail olmuşlar. Bu prinsipi əsas kimi qəbul edərək daim nəzərə alan ölkələr bu yolda ciddi siyasi - iqtisadi maneələrlə qarşılaşırlar. Siyasi - iqtisadi maneələrin üzünü büruzə vermələri iqtisadi inkişaf inşanələri kimi də izah edilir. Bu vəziyyətlərdən qazanılmış uğurlarla çıxmağı isə dövlətin (sahə və müəssisələrin) düzgün müəyyən edilmiş və işlək strategiyası təmin edə bilər. Ölkə iqtisadiyyatı

yatının potensialı və ona təsir edən ətraf mühit amillərin təzyiqi nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikası inkişaf etməkdə olan dünya ölkələrdən biri kimi güclü inkişafı hədəfləyərək ona doğru ciddiyyətlə irəliləməkdədir.

1.2. Azərbaycanda ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə və iqtisadiyyatın ayri-ayri sahələri ilə bağlı hazırlanmış strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri

Son illər dünya iqtisadiyyatında gedən proseslər, respublikamızın ətrafında formalaşmış olduğu xarici iqtisadi mühit, makroiqtisadi və maliyyə vəziyyətinin mürəkkəbləşməsi, dünya bazarında neftə olan qiymətlərin aşağı səviyyəyə düşməsi, eləcə də neftdən əldə olunan mənfəətin həcmnin ötən dövrlərlə müqayisədə kəskin sürətdə azalması ölkə iqtisadiyyatına öz neqativ təsirlərini göstərir. Bu isə iqtisadiyyatda global böhran şəraitinə uyğunlaşmağı, eləcə də iqtisadi inkişafın reallaşdırılması istiqamətində tətbiq edilə biləcək mütərəqqi modelinin formalaşdırılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının müasir iqtisadi siyasəti iqtisadiyyatın diversifikasiyasına (şəxəlləndirilməsinə), neft sektoruna aid olmayan sahələrin inkişafına, dayanıqlı, rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına istiqamətləndirilmişdir.

Azərbaycanın perspektiv inkişaf məqsədlərinin və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, onların icrasının təmin edilməsi üçün dövlət başçısının milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı, kimya sənayesi də daxil edilmək şərtlə neft-qaz sənaye sahələrinin, kənd təsərrüfatının inkişafı sahə məhsullarının istehsal həcmnin artırılması, KOS təsərrüfatlarında-müəssisələrində istehlak mallarının istehsalı, Azərbaycan ağır sənayesinin və maşınqayırmanın inkişafı, Azərbaycanda xüsusi turizm sahələrinin və xidmətlərinin inkişafı, ölkədə loqistika və ticarətin inkişafı, maliyyə xidmətinin, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, qənaətbəxş qiymət şərtlərilə mənzillərlə təminatda irəliləyişin təmin edilməsi, peşə ümumi təhsil və ali təhsilin inkişafı, keyfiyyətli kommunal xidmətinin inkişafı və özəlləşdirmə üzrə bəlli strateji yol xəritəsi 2016-cı il 6 dekabr tarixində təsdiq edilmişdir (<http://www.e-qanun.az/framework/34254>, 2016).

SYX üzrə planlaşdırılmış tədbirlərin reallaşdırılmasının Azərbaycan Respublikasına 2020-ci ilə qədər ölkənin ÜDM-ni yeddi milyard ABŞ dolları və ölkədə həcmində artırılmasına 125500 iş yerinin açılmasına imkan verəcəyi planlaşdırılmışdır. Bundan əlavə 2016-cı ilin noyabr ayından etibarən “Made in Azerbaijan” milli brendi adlı kompaniyanın işə salınması mexanizmi çərçivəsində artıq 2017-ci ildə Çində, Əfqanıstanda, Dubayda, Qətər və Almaniyada yerli istehsalçıların iştirakı ilə yeddi ixrac missiyası təşkil edilmiş və uğurlu başlanğıc təmin edilmişdir.

İlk addımlarla artıq müqavilələr bağlanmış və Çin iqtisadiyyatına-satış dövryyəsinə qırmızı çaxır və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə ərzaq məhsulları çatdırılmışdır. Dubay bazarına arı balı, avropa bazarlarına nar soku, Əfqanıstan və Pakistana meyvə sokları, Qətərə küçə və şəhər mebellərinin çatdırılmasına başlanılmışdır.

Dubayda təşkil olunmuş “Gulfood 2017” və Alamniyada keçirilən “Prowein” sərgilərində iştirak edən ölkə nümayəndələri İspaniya bazarına meşə qozlarının çıxarılması, həmçinin Fars körfəzi ölkələrinə meyvə və tərəvəz, meyvə şirələri, bal, quru süd, ət, qoz və çayın ixracı və həmçinin bu regionda mövcud olan satış şəbəkələrinə çıxış üzrə danışıqlar aparılmış və müqavilələr bağlanmışdır.

Əlbəttə ki, ölkənin müxtəlif şirkətlərinin dünyanın bir çox sərgilərində iştirakı, yeni-yeni bazarların mənimsənilməsinin və istiqamətdə qeyri neft məhsullarının ixracı üzrə tətbiq edilən mexanizmlərin işləkliyinin təmin edilməsi və artıq konkret nəticələr verməsi bu günün ən əsas məsələlərindəndir.

Başda Ş.Mustafayev olmaqla iqtisadiyyat nazirliyi Azərbaycan brebdi xarici bazarlarda tanıtmmaq üçün olduqca mürəkkəb, yüksək əmək və vaxtutunlu iş aparırlar. İxrac edilən məhsullara görə xərclərin bir hissəsinin milli istehsalçılara qaytarılması onların ixracyönümlü yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal etməyə stimullaşdırır. Məlumatla görə ixracatçılara ixracla əlaqədar xərclərin əmtəənin gömrük dəyərinin 3-6%-ə qədər həcmində kompensasiya edilir (И.Мамедли, 2017).

Hökumət tərəfindən edilir ki, “Made in Azerbaijan” məhsulları tezliklə SOCAR-ın xarici ölkələrdə (Gürcüstan, İsveçrə, Ukrayna) fəaliyyət göstərən avtomobil yanacaqoldurma məntəqələrinin satış rəflərində, AZAL təyyarələrində təq-

dim edilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır. İxrac məhsullarının çeşidinin artırılması və müxtəlif ölkələrin hava limanlarının “Duty Free” şəbəkələrində təqdim edilməsi üzrə də işlər aparılır. Dünya iqtisadiyyatına Azərbaycan Respublikasının əzmlə və uğurla integrasiya edilməsi bir daha əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş siyasətinin bu gün də uğurla davam etdirildiyini təsdiq edir.

Beləliklə, Azərbaycan hökuməti ölkə prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında milli iqtisadiyyatın neftdən asılılığını əhəmiyyətli dərəcədə azaldan iqtisadi modelə keçidin təməlini qoydu. Ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən başlanılmış dərin iqtisadi islahatlar ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində müsbət effekt verməkdədir.

Əsas etibarilə 2015-ci ilin sonlarından başlayaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən ölkəmizdə daha əlverişli biznes və investisiya mühitinin yaranmasına hədəflənmiş mühüm əhəmiyyətli qərarlar qəbul olunmağa, fərman və əmrləri verilməyə başlanılmışdır. Bu atılan addımlar arasında ilk olaraq sahibkarlıq fəaliyyətlərinin (Baş prokurorluq və dövlət təhlükəsizliyinin, əhalinin sağlamlığının və ölkənin iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar yoxlamalar istisna olmaqla) yoxlanılması işlərinin iki il müddətinə dayandırılmasını qeyd etmək olar. Vergi yoxlamalarının dayandırılması rəsmi olaraq yetmiş minə qədər vergi ödəyicilərini əhatə etmişdir. Hesab edilir ki, sahibkarlar yoxlamalar üçün sənədlərin hazırlanmasına vaxt itirmir və həmin vaxtı biznes fəaliyyətinə sərf etməklə daha məhsuldar və effektiv çalışır və əsas məsələlərdən biri də onların vəzifəli şəxslərlə təmasların sayını azaldır, bu da bu yoxlamalarla əlaqəli mümkün korrupsiya faktlarının sayının azalmasına gətirib çıxarır.

Eyni ilə də sahibkarlıq fəaliyyətlərinə verilən lisenziyaların sayının azaldılmasını da qeyd etmək olar. Beləliklə, nəticədə lisenziyaların sayı 59-dan 39-a qədər, icazələrin sayı isə 86-a qədər azaldıldı. İndi lisenziyalar əhatə dövrü baxımdan müddətsiz verilir, onların alınma prosedurları da əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırılmışdır. Bütün növ fəaliyyətlərə verilən lisenziyalar “ASAN” xidmət tərəfindən verilir. Bunlarla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, lisenziyalar üzrə ödəniş məbləğləri

əvvəlki dövrlə müqayisədə Bakı şəhəri üzrə 2 dəfə, regionlar üzrə isə 4 dəfə azaldılmışdır. Görülən işlərin aparılan məqsədli islahatların nəticəsi kimi Azərbaycan Respublikası “Doing Business” Umumdünya bankının müəyyən etdiyi reyting cədvəlində 2017-ci ildə dünyanın 190 ölkəsi arasında biznesin açılmasının sadəliyinə görə 5-ci yerə layiq görülmüşdür. Hesabata görə biznesin yaradılması üçün Avropa və Mərkəzi Asiyada 10.2 gün tələb olunduğu halda, Azərbaycan Respublikasında cəmi üç günə yaxın vaxt tələb olunur.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, hökumətin sahibkarlıq subyektləri ilə birlikdə ayrı-ayrı dövrlərdə böhran təhdidlərinə qarşı effektiv və vaxtında düzgün reaksiya verməsində, müvafiq tədbirlərin işlənərək tətbiqində ölkə prezidentinin imzaladığı və ayrı-ayrı illəri (2004-2008; 2009-2013; 2014-2018) əhatə edən regional inkişaf proqramlarının əhəmiyyəti olduqca yüksək olmuşdur. Qeyd edilən illər üzrə hazırlanmış və reallaşdırılmış regional inkişaf proqramları nəticə olaraq ölkədə sosial – iqtisadi vəziyyətin və bilavasitə əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, daha doğrusu məhz proqramların təyinatına uyğun olaraq arzu olunan nəticələrə müəyyən dərəcədə gətirib çıxarmışdır.

Məlumatlara görə ümumilikdə proqramlardan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bütün mənbələr cəlb edilən 50 mlrd. man. çox vəsait sərf edilmişdir.

Bütün bunların aparılmasında məqsəd ölkədə əlverişli biznes mühitinin yaradılması, hökumətin idxaləvəzləyici və ixracçı yönümlü məhsulların istehsalı siyasətinin reallaşdırılması ilə milli iqtisadiyyatın inkişaf üzrə SYX-nin istiqamətlənmiş hədəflərinə doğru hərəkət üçün stimullaşdırıcı mexanizmlərin tətbiqi və reallaşdırılması ilə ölkə iqtisadiyyatının neft gəlirlərindən asılılığı səviyyəsini aşağı salmaq və stabil iqtisadi inkişafa nail olmaqdan ibarətdir.

Yol xəritəsi artıq yaxın bir neçə illəri üçün Azərbaycanın iqtisadi strategiyasının əsas sənədi olacaqdır. Dövlətin iqtisadi strategiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri onun inklyuzivliyi və əhatəliyi və əhali üçün əlçatanlığı ilə xarakterizə olunur.

Strategiyaya uyğun olaraq müəyyən edilmiş məqsədlərə mərhələli nail olmaq üçün müvafiq tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını və reallaşdırılmasını tələb edir ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının segmentlərinə uyğun olaraq SYX-nin başlıca istiqamətləri üzrə iqtisadi dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir.

SYX düşümnülmüş şəkildə iqtisadiyyatın və onun prioritet sahələrinin dayanıqlı inkişafının orta- və uzunmüddətli perspektivdə təmin olunmasını nəzərdə tutan dövlət siyasətinin tərkib, yol göstərən mayakıdır.

Ölkə prezidentinin qeyd edilən sərəncamına uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatı və onun on bir sektoru üzrə ayrı-ayrılıqda on iki SYX hazırlanıb (<http://www.e-qanun.az/framework/34254>).

Ölkə iqtisadiyyatının perspektivləri ilə bağlı SYX qısamüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli dövrlər üzrə, 2020-ci ilə qədərki dövrü əhatələyən inkişaf strategiyası, eləcə də ona uyğun işlənilib hazırlanmış tədbirlər planı və həmçinin 2025-ci ilə qədər olan dövrü əhatə edən “uzunmüddətli baxış” və həmçinin 2025-ci ildən sonra gələn illər üzrə “hədəf baxış”dan ibarətdir. SYX-də də göstərilir ki, 2020-yə qədər planlaşdırılan işlərin reallaşdırılması üçün 27 milyard manat həcmində investisiya məqsədilə maliyyə resurslarının yatırılması proqnozlaşdırılmışdır.

Maliyyə resursları isə dövlət və özəl mənbələrin hesabına formalaşdırılacağı nəzərdə tutulmuşdur. Bu yatırımlar qeyd edilən dövrlə bərabər gələcəkdə də planlaşdırılan işlərin yerinə yetirilməsi üçün əsas rolunu oynayacaqdır. Ölkə iqtisadiyyatının prioritet istiqamətləri üzrə yeni strateji əhəmiyyətli hədəflərin mərhələli şəkildə təyini Azərbaycan Respublikasına SYX-nin perspektiv dövr üçün nəzərdə tutulan ali məqsədlər nail olmaqda yardımçı olacaqdır.

Vurğulandığı kimi, qeyd edilən strateji əhəmiyyətli sənədə söykənərək milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı çərçivəsində dörd mühüm strateji hədəf təyin edilmişdir.

Artıq tərəfimizdən göstərilmişdir ki, adıçəkilən sənədə uyğun olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektivləri nöqtəyi-nəzərdən 4 başlıca strateji məqsədə nail olunması nəzərdə tutulmuşdur. Sözügedən bu məqsədlərin və on bir sektorla

bağlı strateji yol xəritələrinin reallaşdırılmasından sonra milli iqtisadiyyatın real və maliyyə sektorlarının tarazlı vəziyyətə gətirilməsi vasitəsi ilə dyanıqlı və sabit iqtisadi inkişafın təmin olunması başlıca hədəf qismində çıxış edir. Haqqında danışdığımız sənəddə bir hədəf olaraq seçilən başlıca məsələlərdən daha biri nəzarət zərfi dövlətin sərəncamında olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində rasionallığın və effektivliyin yüksəldilməsi, habelə özəlləşdirmənin gerçəkləşdirilməsi vasitəsi ilə iqtisadi dinamikasının təmin olunmasını ehtiva edir. Bu sənəddə yalnız inkişaf hədəflərini deyil, həmçinin hər bir vektor üzrə qlobal tendensiyaları, görülcək həyata keçiriləcək, zərurət təşkil edən investisiya və gözlənilən nəticələri ehtiva edir. Biznes iqliminin daha da əlverişli səviyyəyə çatdırılmasına yönəlmiş işlərin həyata keçirilməsi nöqtəyi-nəzərdən dövlətin biznesi sahəsinin tənzimləməsi alətlərinin və mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, vergi-gömrük idarəçiliyi sferasında keyfiyyətinin artırılması, bazara daxil oluması istiqamətində mövcud baryerlərin və maneələrin aradan qaldırılması yaxun onların mümkün qədər minimuma endirilməsi, bununla bərabər, məhdudiyyətsiz və sərbəst rəqabət şəraitinin təmin olunması prioritet istiqamətlər qismində dəyərləndirilir. Eyni zamanda, dövlətin sərəncamında olan təsərrüfat subyektlərin kommersiya yönümlü fəaliyyətinin (sənaye, nəqliyyat, rabitə, maliyyə xidmətləri və s.) məhdudlaşdırılması vasitəsi ilə özəl təşəbbüskarlıq üçün mövcud şəraitin miqyasının daha da genişləndirilməsi sənəddə başlıca məqsədlərdən biri qismində qəbul olunur.

Vurgulanan məqsədlərin reallaşdırılması ilə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda məxaricin 2015-ci ildə müşahidə olunan əhalinin hər nəfərinə 170 dollardan 2025-ci ildə 450 dollar səviyyəsinə çatdırılması hədəfləndirilmişdir. Lakin statistik məlumatlara söykənərək qeyd etmək olar ki, 2018-ci ilin sonuna bu göstərici hələ ki, 171.8 dollara bərabərdir. Deməli 2015-2018 ci illər ərzində bu kəmiyyət cəmi 1.8 ABŞ dolları artmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatından ixracın strukturunda nef-qaz sənayesi 91.17 faiz və qalan 8.83 faiz isə qeyri-neft qaz sənayesi hesabına reallaşdırılmışdır. Məlumdur ki, 2018-ci ildə ümumi ixracın həcmi 19 458 mln. ABŞ doları təşkil etmişdir. O

zaman 19 458 mln. ABŞ dolları təşkil edən ixracın 8.83 faizi, daha dəqiqi 1718 mln. ABŞ dolları ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrinin payına düşür.

Dövlət Gömrük Komitəsindən “İnterfaks-Azərbaycan” agentliyinə verilən məlumata görə əvvəlki illə müqayisədə 2018-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi 36,8% artaraq 30.923,60 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

2019-cu ilin ilk gününə Azərbaycan idxalının əhalinin hər nəfərinə 1146.4 ABŞ dollarına düşdüyü təsdiq edilmişdir.

2018-ci ildə idxalın həcmi 2017-ci illə müqayisədə 30,5% artaraq 11.464,97 mln dollar təşkil edib. Xarici ticarət balansında əhalinin hər nəfərinə düşən apının artırılması məqsədə uyğun hesab edilir. Bu kimi nəticələrin alınması və onun daha da yüksəldilməsi SYX-də öz əksini tapan müddəalara uyğundur. Belə ki, SYX- də məxaricin həcmi əsas etibarilə qeyri-neft-qaz sənayesinin inkişafı hesabına artırılmasını məqsəd kimi təyin edilə bilər.

SYX-də 2015-ci ilin sonuna kimi ölkənin ticarət sektorunda, əmtəələrin alınıb satılması və xidmətlərin görülməsi və işlərin yerinə yetirilməsi sahəsində 150.000 iş yerinin açılması da hədəflənmişdir. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev də öz çıxışlarında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin vacibliyini dəfələrlə vurğulamışdır.

İqtisadiyyatın inkişafında önəmli yer tutan xarici ticarətin, xüsusilə də ixracın diversifikasiyası prosesinin sürətləndirilməsi rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı və xidmətlərin təqdim edilməsini tələb edir. Ticari münasibətlərin dərinləşməsi və diversifikasiyası yeni-yeni iş yerlərinin də yaradılmasını zəruri edir.

Bu baxımdan xarici ticarəti yalnız idxal və ixrac əməliyyatları kimi deyil, eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının yüksək gəlirli iş yerləri ilə təminatı və ümumi milli məhsulun artırılmasının şərtləri kimi qəbul etmək lazımdır.

İstehsal həcmi artması və ticarət dövriyyəsinin sürətlənməsi dövlət büdcəsinin formalaşmasına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməklə onun ARDNF-in maliyyə transfertlərindən asılılığı dərəcəsini azaldılmasına şərait yaratmış olar və bu SYX-də qeyd edilən əsas vəzifələrdən biridir.

SYX-nin əsas tərkib hissələrindən bir olan ölkə sənayenin inkişafı üzrə Dövlət Proqramının (2015-2020-ci illər) mühüm istiqamətlərindən biri ölkə regionlarında aqro-, sənaye və texnologiya parklarının, sənaye məhəllələrinin yaranması və fəaliyyətlərinin gücləndirilməsidir (<http://www.e-qanun.az/framework/28964>, 2014). Hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkənin hər bir regionunun tarazlı və sürətli inkişafına nail olmaqdır.

SYX aparılan iqtisadi islahatlara müvafiq olaraq kompleks tədbirlərin işlənilməsi və reallaşdırılmasını, ölkədə keyfiyyətə yeni iqtisadi inkişaf modelinin hazırlanmasını və formalaşdırılmasını təmin edəcəkdir. Qeyd edilən sənədin əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatında güclü diversifikasiya işlərinin aparılmasının təmin edilməsi, neft gəlirlərindən asılılığın aradan qaldırılması və ya azaldılmasına nail olma, qeyri-neft sektoru məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, istehsal həcmnin artırılması və ixracın strukturu və həcmnin artırılması, xarici ticarətin şaxələndirilməsi, əhalinin gəlirlərinin artırılması və rifah halının yaxşılaşdırılması, əlverişli biznes və investisiya mühitinin formalaşdırılması kimi mühüm məsələlərin effektiv həllini nəzərdə tutur.

Ölkə iqtisadiyyatının strukturu dayanıqlı və davamlı inkişafı uğurla təmin edəcək aparıcı sahələrə fokuslanmaqla, qeyri-ticari sektora nisbətən ticari bölmənin, hasilat sənayesinə nisbətən emal sənayesinin, özəl sahibkarlığının daha da artması, az texnologiyalı sektorlara nisbətdə daha yüksək texnoloji proseslərə və texnologiyalara əsaslanan sahə və müəssisələrin, yüksək ixtisaslı kadrlar tələb edən sahələrin, yüksək gəlirli bazarların və yüksək dəyər formalaşdıran sahə və müəssisələrin sürətli artımı ilə yenidən balanslaşacaqdır.

Ölkə iqtisadiyyatının quruluşunun yenilənməsi daxili biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, xərclər strategiyasında tamamilə yeni siyasətin tətbiqi, maliyyə-kredit sisteminin sağlamlaşdırılması və bank xidmətlərinin əlçatanlığı səviyyəsinin artırılması, milli valyutanın üzən məzənnə sistemi ilə dəyərləndirilməsinə keçid, xarici ticarətin diversifikasiyası və çıxışın asanlaşdırılması və sahədə imkanlarının artırılması ilə mümkün olacaqdır.

Qeyd edilən və bu kimi digər mühüm şərtlər nəzərə alınmaqla ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı çərçivəsində 4 “strateji hədəf” müəyyən edilmişdir. Bu hədəflərə çatmaq yalnız iqtisadiyyatın 11 sektorları üzrə təyin edilmiş SYX-dən irəli gələn vəzifələrin reallaşdırılması ilə real və maliyyə qrupları arasında tarazlığın təmin edilməsi ilə davamlı inkişafa nail olmaq mümkündür.

SYX-də müəyyən edilmiş hədəflərdən birincisinə uyğun olaraq ölkədə fiskal dayanıqlığın təmin olunması və monetar siyasətin isə üzən məzənnə üzərində qurulması nəzərdə tutulmuşdur. Ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq üçün dövlətin monetar və fiskal siyasətinin əlaqələndirilməsi və ya tamamilə uzlaşdırılmasına ehtiyac vardır.

SYX-də müəyyən edilmiş hədəflərdən ikincisi isə “nəzarət zərfi” dövlətə məxsus olan sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində effektivliyin artırılması və özəlləşdirmə proseslərinin həyata keçirilməsi ilə iqtisadi artımı təmin etməkdən ibarətdir.

Üçüncü ədəf insan amilinin inkişaf etdirilməsi, kadr təminatını səviyyəsinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur ki, o əmək bazarının inkişafının ölkə iqtisadiyyatının perspektiv vəziyyətinə uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Dördüncü hədəfə gəldikdə o ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur.

SYX-də müəyyən edilmiş hər bir məqsədə nail olmaq üçün təyin edilmiş vəzifələrin düzgün və vaxtında icrası vacibdir. Görülən işlərin nəticələri isə həmçinin müəyyən edilmiş dəqiq meyarlardan istifadə ilə qiymətləndiriləcəkdir. Bu isə ilk növbədə işlərin nə qədər dəqiq və səmərəli aparılması səviyyəsini müəyyənləşdirməyə, hər bir ölçü meyarı üzrə səmərəni və neqativi müəyyənləşdirməyə imkan verəcəkdir.

Nəticəliliyin yüksək olması və düzgün dəyərləndirilməsi isə stimullaşdırıcı xarakterə amlıq olmaqla icraçılarda inamı artıracaqdır.

1.3. Milli iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritələri və onların əsas prinsipləri

Yol xəritəsi idarəetmə obyektinin inkişafını müəyyənləşdirən strateji əhəmiyyətli hadisələri və onların meydana gəlməsinin ardıcılığını əks etdirən ardıcıl idarəetmə prosesi ssenarisidir.

SYX idarəetmə obyektinin inkişaf ssenarisində dərhal dəyişikliklər etmək və ssabrini dəqiqləşdirməyə imkan verən interaktiv alətdir.

Yol xəritəsi – strateji idarəetmə sahəsində geniş tətbiq olunan və strategiya ilə strateji plan arasında aralıq mövqe tutan idarəetmə konstruksiyasıdır.

SYX idarəetmə qərarlarının planlaşdırılması və dəstəklənməsi üçün univer-sal bir vasitədir. Müxtəlif sahələr üçün tətbiq olunan konstruksiya, tətbiq etmə prinsipləri, eləcə də məqsədlərə nail olma prosesində dəyişikliklərə reaksiya verməkdə elastiklik yüksək texnologiyalar kimi bu cür yenilikçi və daim inkişaf edən sahənin idarə edilməsində yol xəritələrini istifadə etməyə imkan verir. Yol xəritəsi yüksək texnologiyalı müəssisədə texnoloji prosesi yaxşılaşdırmaq, məhsulların inkişafı etdirilməsi üçün də istifadə edilə bilər.

Yol xəritələrinin istifadəsi diapozonu çox genişdir və yalnız biznes sahəsini deyil, dövlət idarəçiliyi də daxil olmaqla digər idarəetmə fəaliyyət növlərini əhatə edir.

Yol xəritəsinin hazırlanması obyektin analizi prosesi, strategiya və mümkün inkişaf planını birləşdirir və bu prosesin əsas mərhələlərini zaman baxımından üzündə əks etdirir.

Yol xəritəsi hesabına şirkətlər mümkün perspektiv və inkişaf ssenariləri haqqında informasiya toplaya, potensial effekti hesablaya və sonra da daha az xərcə və yüksək verimli optimal yol seçə bilər.

Onun hazırlanmasının əsasında gələcək vəziyyət variantlarının əsasının müəyyən edilməsi üçün proqnozun hazırlanması məqsədi olan bazar, texnologiya, məhsul, sahə və digər elementlər haqqında məlumatın toplanılması durur.

Yol xəritəsi idarəetmə obyektinin inkişaf strategiyasını konkretləşdirməyə və qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətin nəticələrinin məntiqi olaraq müvafiq düşünülmüş

tədbirlər kimi reallaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda strateji plandan fərqli olaraq daha çevik alət olması ilə fərqlənir və yol xəritəsində öz əksini tapmış daxili və xarici mühitə gedən proseslərdə baş verən dəyişikliklərə, idarəetmə sistuasiyasındakı dəyişikliklərə adekvat olaraq dərhal korrektə edilə bilər.

Yol xəritəsinin köməyi ilə idarəetmə vəziyyətinin üzrə korrektənin edilməsi sonrakı strateji qərarlar qəbul etmək üçün məlumat bazası kimi xidmət edir. Yol xəritəsinin əlavə üstünlüyü onun inkişafının məğzini və mexanizmini dərk etməyə, onun ümumi görüntüsünü daha dəqiq formalaşdırmağa imkan verən idarəetmə vəziyyətinin əyani müsbət xüsusiyyəti təşkil edir. Bu isə idarəetmə vəziyyətini yüksək dərəcə nəzərə alan strateji qərar qəbulu deməkdir.

Yol xəritəsi "Forsayt" texnologiyası vasitəsilə proqnozlaşdırmalar aparıldıqda yayılmağa başladı.

Yol xəritəsindən XX əsrin son rübündən etibarən iri transmilli şirkətlərdə strateji menecment sahəsində geniş istifadəyə başlamışdır. Keçən əsrin 80-ci illərində yol xəritəsi sənayedə elmi tədqiqat konstrutor işlərinin idarəedilməsi və bəsinəti metodologiyası kimi inkişaf etdirilmişdir.

İnkişaf etdikcə metodologiya və həm iri şirkətlərdə, həmçinin də ki, sənaye sektorlarında yüksək texnologiyanın inkişafı və strateji və texnoloji inkişaf sahəsində siyasətin formalaşdırılması məqsədilə geniş yayılmağa başlandı.

Yol xəritəsində konkret məhsulun, texnologiyanın, ayrı-ayrı şirkətin və bütölkədə sahənin inkişafı əksini tapa bilər. Onlar sosial, iqtisadi, beynəlxalq və digər fəaliyyət sahələrində strateji qərarların hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Yol xəritəsinin istifadəsi biləcəyi bu və ya digər idarəetmə təsirlərinin gətirə yalnız idarəetmə situasiyalarının mümkün etimal olunan inkişaf ssenarisinə və onların müqayisəli üstünlüyünə baxmağa deyil, həmçinin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə daha sərfəli yollarla nail olma üzrə hərəkətlərin və hadisələrin ardıcılığını müəyyən etməyə imkan verir.

Obyektin mümkün inkişaf variantlarının müqayisəli qiymətləndirməsi üçün rəhbərə təyin edilmiş məqsədlərin əldə edilməsinin daha üstün yolunun seçilməsinə

imkan verən “dəyər-səmərəlilik” meyarı, balanslı göstəricilər sistemi və qiymətləndirmə sistemləri tətbiq edilə bilər.

Konkret yol xəritəsi növünün seçilməsi və ya formalaşdırılması rəhbər işçilərin yaradıcı qabiliyyətinin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. O əsasən rəhbər işçilərin idarəetmə texnologiyasından asılıdır.

Yol xəritəsi işlənildikdən idarəetmə obyektinə haqqında ekspert məlumatlarından fəal istifadə nəzərdə tutulur. Ekspert məlumatlardan istifadə və ekspertlərin strateji idarəetmə prosesinə qoşulması mütəxəssislərin peşəkar təhlil və qiymətləndirməsini daha yaxşı nəzərə almağa imkan verir, xüsusilə də onların gələcək vəziyyətləri haqqında proqnoz nəzərə alınmaqla strateji qərarların işlənilməsi və qəbulunda. Yol xəritəsi hadisələrin alternativ inkişaf ssenarisini də düşünməyə və daha əsaslandırılmış strateji qərarları qəbul etməyə imkan verir. Bu halda “dar yerlər” və onların tikişbəndləri daha nəzərə çarpan olur.

Yol xəritələri reallaşdırılması fəaliyyətin müxtəlif sahələrinə aid olan texnologiyaların, resursların, ekspertlərin qarşılıqlı əlaqəsini tələb edən strateji qərarların qəbulunda lokal və ya global, kompleks xarakterli problemlərin həlli üçün hazırlana bilər.

İdarəetmə obyektindən və yol xəritəsindən istifadə xarakterindən asılı olaraq yol xəritələri bölünür:

- məhsul yol xəritələri-məhsulun yaradılması, reallaşdırılması və inkişafı ssenarisi və ya zamanca məhsul xətti;

- yol xəritəsinin hazırlanması bir qayda olaraq bahalı planlaşdırma aləti olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə zaman və maliyyə xərcləri tələb edir. Yol xəritəsi tərkibi müxtəlif mütəxəssislərdən (məsələn, alimlər, maliyyəçilər, texnoloqlar, sosioloqlar, marketoloqlar) ibarət olmaqla işçi qrupunun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə obyektinin miqyasından asılı olaraq yol xəritəsinin hazırlanmasına cəlb edilən mütəxəssislərin sayı da əhəmiyyətli sayda fərqli ola bilər. Bu müxtəlif profilli mütəxəssislərin peşəkar biliklərinin olmasını tələb edən təyin edilmiş məqsədlərin realizəsi üzrə hərəkətin kompleks xüsusiyyətləri

ilə izah edilir. Yol xəritəsinin işlənilməsində təbiətin özünün imkanları və riski nəzərə alınmalıdır.

- yol xəritəsi idarəetmə obyektinin inkişaf ssenarisində dərhal dəyişikliyin və dəqiqləşdirmənin aparılmasına imkan verən interaktiv alətdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi yol xəritəsinin istifadə diapozonu olduqca genişdir və biznes sahəsi ilə yanaşı dövlət idarəetmə sahəsini və digərlərini də əhatə edə bilər.

Yol xəritəsinin köməkliyi ilə idarəetmə obyektinin müxtəlif profilli mütəxəssislər tərəfindən inkişaf yollarının çox aspektli ekspert qiymətləndirməsi əsasında təhlil edilir.

Bəs yol xəritəsi nə üçün hazırlanmışdır?

Yol xəritəsinin hazırlanma prosesi özlüyündə öyrənilən obyektin mövcud inkişaf potensialının hər hansı bir reviziyası, resurs təminatına tələbdə “dar” yerlərin, təhlükə və artım imkanlarının aşkar edilməsi və s. ibarətdir. Bəli təhlil baxılan obyektin müxtəlif ixtisas sahiblərinin iştirakı ilə çox aspektli ekspert müzakirələri əsasında aparılır.

Nəzərə alsaq ki, yol xəritələri, o cümlədən ölkəmizdə hazırlanmış SYX əsas etibarilə iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli sahə və istehsalları üzrə hazırlanır, o zaman “məhsul-texnoloji yol xəritəsi” adı altında yol xəritəsinin hazırlanma səbəblərini təyin etməyə çalışaq. Müxtəlif ədəbiyyatlarda səbəblər də müəyyən qədər fərqli təsvir edilir. Beləliklə, yol xəritəsi əsas etibarilə aşağıda sadalanan səbəblərdən təşkil olunur:

- yol xəritəsinin yaradılması hər şeydən əvvəl bu prioritet sahələrin inkişafında iştirak edən bütün sahə və amillərin effektiv şəkildə planlaşdırılmasıdır.

- yol xəritəsi özündə vaxt kimi dəqiq xüsusiyyəti əks etdirir. Yol xəritəsinin hazırlanması ilə şirkət rəhbərlərinə özlərinin strategiya və planlarını reallaşdırmaq üçün lazımı anda texnologiya və gücə malik olmaları barədə arxayın olmağa imkan verir.

- yol xəritəsi biznes strategiyası və bazar və texnoloji həllər haqqında məlumat arasında əlaqələndirici həlqə rolunda çıxış edir.

- yol xəritəsi vasitəsilə şirkətin planında boşluqlar aşkarlanır ki, boşluqları vaxtında aradan qaldırmağa imkan verir və gələcəkdə problemlərin yaranmasının qarşısının alınmasına imkan yaradır.

- yol xəritəsinin hazırlanmasının hər mərhələsində bir neçə daha vacib aspektlərə fokuslanılır: daxili və xarici istehlakçıların tələbləri və onun dinamika-sına, investisiya və texnologiyaya və bu kimi digərlərinə. Beləliklə, vaxt və resurs-lardan maksimum səmərəli istifadə etməyə imkan yaranır. Yol xəritəsinin köməkli-yi ilə daha real məqsədlər təyin etmək olur.

- yol xəritəsi şirkət rəhbərləri üçün özünəməxsus “yol göstərən” kimi hazır-lanır və onlara aralıq nəticələri müqayisə etməyə və fəaliyyət istiqamətlərini kor-rektə etməyə imkan yaradır.

- yol xəritəsinin bir neçə istiqamət üzrə hazırlanması və istifadəsi strateji olaraq şirkətin və ya ölkənin bütün əmtəə ixtisaslaşmasında texnologiyadan istifadə etməyə imkan verir.

- yol xəritəsinin hazırlanması dövlətin, təşkilatların nümayəndələri, alıcılar, təchizatçılar və obyektin inkişafında maraqlı olan digər tərəflər arasında məlumat mübadiləsini nəzərdə tutur, təmin edir. Yol xəritəsindən istifadə etməklə hökumət, şirkət digər tərəflərə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində və müəssisələrində fəaliy-yətin necə getdiyi barədə çox asanlıqla məlumat verə bilər.

- yol xəritəsinin hazırlanması yaradıcı qrupun formalaşdırılmasını tələb edir. Yol xəritələmə prosesi qrup daxilində obyekt və onun inkişaf planının tam dərk edil-məsi barədə ümumi anlam formalaşdırır.

Yol xəritəsinin hazırlanması yalnız dövlət və istehsal müəssisələri üçün de-yil, həmçinin elmi-tədqiqat təşkilatları üçün də əhəmiyyətlidir. Yol xəritəsinin ha-zırlanması bir neçə mərhələ üzrə aparılır. Yol xəritələməsi metodlarından istifa-dədə bir neçə mərhələni fərqləndirmək olar.

I mərhələ. Yol xəritəsinin işlənilməsinə hazırlıq. Bu mərhələdə həllini tələb edən mövcud idarəetmə vəziyyəti və problemlərinin olduğu bir şəraitdə yol xəritə-sinin işlənilməsinin zəruriliyi, onun məqsədləri, aşkar edilmiş idarəetmə problem-lərinin həllində maraqlı olan tərəflər müəyyən edilir. Bu mərhələdə yol xəritəsinin

işlənməsi prosesinin effektiv idarəetmə sisteminin işlənməsi və yaradılması prosesinin təşkil edilir. Çünki bu proses mürəkkəb və bahalı olmaqla çoxsaylı yüksək peşəkar mütəxəssislərin səylərinin birləşdirilməsini tələb edə bilər.

Yol xəritəsinin reallaşdırılması üçün zəruri olan resursların, maliyyələşdirmə həcmi və xəttin qiymətləndirilməsi də vacib məsələlərdəndir ki, birinci mərhələdə həyata keçirilir.

II mərhələ. Yol xəritəsinin işlənməsi. Bu mərhələdə idarəetmə obyekti (məhsul, texnologiya və resurslar) üçün tələbin müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi kimi mühüm işlər həyata keçirilir. Bununla bərabər idarəetmə obyektinin fəaliyyət istiqamətlərinin bir neçəsi üzrə işləmələr aparıla bilər.

İkinci mərhələdə həmçinin idarəetmə obyektinin idarəetmə təsiri nəticəsində malik olacağı əsas keyfiyyət və xüsusiyyətlər müəyyən edilir, həmçinin onların qoyulmuş məqdlərə uyğunluğu yoxlanılır.

Strateji məqsədlərə nail olunmaq üçün alternativ variantlar müəyyən edilir. Məqsədlərə nail olmanın baxılan alternativ variantlarının istifadəsinin məqsədə uyğunluğunu qiymətləndirilir və tövsiyələr işlənir.

Bu mərhələdə yol xəritəsində təqdim edilən hər bir işin reallaşdırılması üçün zəruri olan bütün resurslarla təminatı müəyyən edilir. Bu mərhələdə aparılan işlər əsas etibarilə yol xəritəsinin işlənməsi və idarəetmə prosesinin qrafik şəklində təqdimatı haqqında yekun hesabatın hazırlanması ilə yekunlaşır. Nəzərə almaq lazımdır ki, yol xəritəsinin işlənməsinin nəticəsi əsasında hazırlanan hesabat sənədində məqsədlərə nail olmanın daha üstün alternativ variantının seçilə bilməsi üçün kifayət edəcək məlumat verilməlidir.

III mərhələ. Yol xəritəsinin həyata keçirilməsi. Bu mərhələ təbii ki, vaxt baxımından ən uzun mərhələ hesab edilir. Bu mərhələdə ilk olaraq yol xəritəsinin ekspertizası və təsdiqi işləri aparılır. Bu zaman zərurət yarandıqda ekspertlər tərəfindən korrektələr edilir.

Yol xəritəsinin reallaşdırılması üçün zəruri olan resurslar və plan tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi müddəti, icraçıları da əhatə etməklə plan hazırlanır və icra

edilir. Bu addımdan sonra yol xəritəsinin həyata keçirilməsi gedişi üzərində nəzarət təşkil edilir.

Yol xəritəsinin hazırlanmasında strateji məqsədlərin müəyyən edilməsində ki kimi formalaşdırılan analogi tələblərə (konkretlik, ölçüləbilənlik, uyğunluq, əlçatanlıq, zamanca müəyyənlik) riayət olunmalıdır.

Qeyd edək ki, ölkə iqtisadiyyatı və onun aparıcı sektorlarının inkişafı üzrə SYX-nin əsas istiqamətlərinin təsdiq edilməsi haqqında ölkə başçısının fərmanı ilə təsdiq edilmiş yol xəritəsi ölkə iqtisadiyyatının bundan sonra yaxın bir neçə il necə inkişaf edəcəyi və əhalinin bu yol xəritəsindən nə gözləyə biləcəyi haqqında müxtəlif mülahizələrin formalaşmasına səbəb oldu.

Yuxarıda yol xəritəsinin nəzəri əsaslarına nəzər saldıqda ətraflı şəkildə verilən materiallara və hazırlanmış SYX-də əks olunmuş müddəalara əsaslanaraq söyləmək olar ki, bu sənəd dövlətin və özəl sektorun iqtisadiyyatın inkişafında rolunu dəqiq təsvir edir. Təqdimata görə hökumət investisiya katalizatoru, xüsusi sektor isə iqtisadi inkişafın lokomotivi olmalıdır. Bunlarla bərabər iqtisadiyyatda yalnız xüsusi sektorun deyil kiçik və orta biznesin rolu artacaqdır. Hökumət ilk növbədə istehsal sferasını və xidmət sektorunun inkişafının stimullaşdırılmasını planlaşdırmış və artıq bir neçə istiqamətdə məqsədlərə nail olunmuşdur.

Yol xəritəsinin əsas vəzifəsi uzun müddət neft gəliri hesabına inkişaf edən iqtisadiyyatı balanslaşdırmaqdan ibarətdir.

Bunu üçün artıq neçə ildir ki, iqtisadiyyatın daha mühüm sektorunun inkişafı istiqamətində fokuslanaraq ölkədə emal sənayesinin inkişafına önəm verir. Eyni zamanda qeyd edək ki, dövlət bir başa dövlət sektorunun deyil özəl sektorun yüksək gəlirli sahələrin inkişafına, yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinin formalaşmasına diqqəti artırmışdır.

Yol xəritəsində iqtisadiyyatın nəzərdə tutulan 11 sektoru ilə yanaşı hökumət daha 4 strateji məqsədlər müəyyən etmişdir, hansıların çərçivəsində bu sektorlar inkişaf etməkdədir. Birinci strateji məqsədə uyğun olaraq hökumət fiskal dayanıqlığının təmin edilməsi üzrə işlər aparır. Monetar siyasət milli valyutamız olan ma-

natın üzən məzənnə rejiminin tətbiqinə söykənir. Əslində isə hələ respublikada iqtisadiyyat və əhali psixoloji cəhətdən bu addımlara hazır deyil.

Fiskal sabitliyin təmin edilməsi üçün hökumət fiskal siyasət çərçivəsi müəyyən etməyi və təbii resursların satışından əldə edilən gəlirlərin istifadəsi üzərində nəzarəti gücləndirməyin əhəmiyyətini vurğulayaraq bu istiqamətdə işlər aparmaqdadır.

Təbii resurslara qənaətin edilməsi və onlardan səmərli istifadə zərurətdən irəli gəlir, bu onların tükünən olmasından irəli gəlir. Hökumətin qənaətinə görə ölkənin neftqaz resursları Səudiyyə Ərəbistanı, Qazaxıstan və ya İrandan öncə tükənə bilər. Bundan əlavə artıq neftin qiymətlərinin bir barellə görə 100 dollar və daha yüksək səviyyəyə orta- və uzunmüddətli dövrdə qalxacağını gözləmək də olmaz. Buna görə də neft gəlirlərini də olduqca ehtiyatla xərcləmək lazımdır. Buna görə də “qızıl qayda”ya müraciət etmək yerinə düşər.

“Qızıl qayda” iqtisadiyyatda stabilliyi nəzərdə tutur. “Qızıl qayda”ya görə dövlət büdcəsi neft gəlirlərindən yalnız razılaşdırılmış dəqiq səviyyəsindən bir hissəsini xərcləyə bilər. Qalan bütün gəlir isə dövlət neft fondunda yığılmalıdır.

Dövlət neft fondunun ölkə daxilində xüsusi investisiyalara təsir etməməsi üçün fond yalnız xarici ölkələrə investisiya yatırır. Belə üsuldən dünyanın bir çox ölkələri istifadə edir. Məsələn, Norveçin neft fondu, dövlət pen-siya fondu öz gəlirlərinin hər il yalnız 4 faiz təşkil edən hissəsini dövlət büdcəsinə yönəldə bilər. Azərbaycan hökuməti də bu baxımdan dünya təcrübəsini araşdıraraq büdcəyə transfertinin məhdudlaşdırılmasının 4 variantının müəyyən qədər qəbul olunan olduğunu nəzərə almışlar ki, Norveç üsulu da bunlardan biridir.

Nəzərdə tutulur ki, hökumət müəyyən vaxtlardan sonra “qızıl qayda”ya yenidən baxacaqdır.

Birinci məqsəd çərçivəsində digər məsələ “ortamüddətli xərc çərçivəsi”nin yaradılmasıdır. Onların əsasında hər il üçün büdcə formalaşdırılır. Əsas odur ki, bu çərçivələr dövlət büdcəsinin vəsaitlərini dövlət vəsaitlərindən istifadə edən sektorlar arasına və sektorlar daxilində düzgün bölünməsinə imkan verir. Belə ki, xərc-

lərin ortamüddətli çərçivələri büdcə xərclərinin istifadəsinə nəzarət mexanizminin formalaşdırılmasını da nəzərdə tutur.

İkinci məqsəd dövlət müəssisələri ilə əlaqəli özəlləşdirmə və islahatları əhatə edir. 16 may 2000-ci ildə ölkə prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş “Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda nəzərdə tutulan müddəalara uyğun olaraq mülkiyyətin idarəe dilməsi üzrə rolunu dəyişməklə dövlət xərclərini azaldacaq və özəlləşdirmə nəticəsində dövlət xəzinəsinə əlavə gəlir daxil olacaqdır.

Hökumət bazarları yalnız yeni qanunlar qəbul etməklə və normalar işləməklə tənzimləməli, şirkət və müəssisələrin idarə edilməsi ilə özəl sektor iştirakçıları məşğul olmalıdırlar.

Bu qanun çərçivəsində özəlləşdirmə üzrə dövlətin I və II proqramları çərçivəsində özəlləşdirilən dövlət müəssisələri də dövlət dəstəyinin alınması nəzərdə tutulmuşdur.

Yol xəritəsi çərçivəsində özəlləşdirmə zamanı iki əsas amilə xüsusi diqqət veriləcək:

- müəssisənin özəlləşdirilməsi və ya dövlət mülkiyyətində saxlanılması haqqında qərar onun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və rentabelliyyətin artırılması nəzərə alınmaqla qəbul olunacaqdır.

- üstünlüyü region müəssisələrin, həmin regionun sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan biləcəklərinə verilməsi zəruridir.

Üçüncü məqsəd çərçivəsində hökumət insan kapitalını inkişaf etdirmək niyyətindədir. Yol xəritəsi bu sferada ən əsas kimi baxdığı təhsilin bütün mərhələlərində keyfiyyətin yüksəldilməsidir.

Təhsilin alınması ən mühüm məsələlərdəndir. Ən əsası isə ali və peşə təhsili almış gənclərin işlə təmin olunmasıdır. Hesab edilir ki, Azərbaycanda bu kontekstdə işlə təminat üzər mərkəz yaradıla bilər. Yol xəritəsindən irəli gələn vəzifələrin mərhələli reallaşdırılması ilə 2025-ci ildə ölkədə 450 min yeni iş yerlərinin yaradılması gözlənilir.

Bu qədər iş yerlərinin yaradılması üçün özəl sektorunun yüksək aktivliyi zəruridir.

Dördüncü məqsədə uyğun olaraq yeni müəssisələrin yaradılmasının stimullaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatına xarici şirkətləri cəlb etmək üçün əlverişli biznes-mühitin yaradılması vacibdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda artıq sahibkarlığın inkişafı üçün olduqca çoxsaylı tədbirlər görülmüşdür, məsələn, investisiyanın mükafatlandırılması sənədinin tətbiqi, iki il müddətinə sahibkarlıq obyektlərində yoxlamaların aparılmasının dayandırılması, rezidentləri 7 il müddətinə müxtəlif vergi və gömrük rüsumlarından azad olunan sənaye, texnoloji və aqro parkların, sənaye məhəllələrinin yaradılması və digərləri.

II FƏSİL. İQTISADIYYATIN APARICI SAHƏLƏRİ ÜZRƏ MÖVCUD İQTISADI VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Ağır sənaye və maşınqayırma üzrə mövcud vəziyyətin təhlili

Ağır sənaye əsas etibarilə istehsal vasitələri istehsal edən sənaye sahələri qrupudur. Başqa sözlə, istehsal vasitələrinin hazırlanması ilə məşğul olan sənaye sahələri qrupu olmaqla ağır sənaye anlayışı altında birləşdirilib. Demək olar ki, bütün hasilat sənaye sahələri və emal sənayesinin bir hissəsi on və sellüloz-kağız sənayesi, tikinti materialları sənayesi və digərləri ağır sənayeyə aiddir. Bir çox ölkələrdə iqtisadi rifah və sabitliyin əsasını təşkil edir, ÜDM-in əsas tərkib elementlərindəridir.

İnkişafın əsas istiqamətləri xammal və yarımfabrikatların işlənilməsi və emalı prosesinə görə məşğul olan emal sənayesidir. Yaxşı inkişaf etmiş ağır sənaye hər bir ölkənin maliyyə və iqtisadi rifahının təməlidir.

1975-ci il Sovetlər İttifaqı dövründə ümumi sənaye istehsalında bu sahənin payı 60 faiz təşkil etmişdi.

Maşınqayırma yanacaq-energetika, nəqliyyat, tikinti, kimya, və neftkimya və bir sıra digər sahələrin inkişafını müəyyən edən iqtisadiyyatın aparıcı sənaye sahəsidir. Ölkənin ümumi daxili məhsul göstəricisinin xüsusi çəkisi istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyəliliyinin nəticəsi kimi ağır sənaye sahəsinə aid olan maşınqayırmanın inkişafı səviyyəsindən asılı olur. Ölkəmizdə inkişaf etmiş maşınqayırma sahələrinə neft maşınqayırma sənayesini, son dövrlərdə inkişaf etməkdə olan kənd təsərrüfatı texnikası istehsalı, gəmiqayırma, avtomobilqayırma və digər sahələri aid etmək olar.

Ölkənin neft mədənlərində istifadə olunan maşın və mexanizmlər, müvafiq avadanlıqlar, elektrik cərəyanla işləyən mühərriklər, yüksək və orta gərginlikli güc transformatorları, gənətedici luminessent işəqləndirmə, elektroqaynaq və elektrotermik avadanlıqları, kondisioner, soyuducu, yük maşınları və avtobus, yüksək və aşağı gərginliklə işləyən müxtəlif avadanlıqlar, cihazlar istehsal edən müəssisələrin məhsul çeşidləri otuz beş xarici dövlətə ixrac olunurdu.

Azərbaycanda dəniz sularında neft hasilatı sənayesində xüsusi və önəmli rola malik olmuş, bundan sonra isə “Əsrin müqaviləsi”nə uyğun olaraq həyata keçirilən bütün neft layihələrinin reallaşdırılmasında bilavasitə iştirak edən ustehsal müəssisələrinin də işinin sürətləndirilməsinə şərait yaradır.

XX əsrin 90-cı illərin ortalarından sonra Azərbaycan sənayesi özünün tərəqqi və canlanma dövrünə qədəm qoymuşdur. Məhz həmin illərdə düşünülmüş neft-qaz strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi sayəsində iyirmidən artıq ölkənin otuzdan çox şirkətlə Azərbaycanın yalnız neft yatqlarının deyil həmçinin qaz hasil edilməsi üçün yararlı yataqlarının birgə istisamarı ilə əlaqədar ümumilikdə iyirmi altı sazişə imza atılmışdır.

Neft və qaz sahəsinə istiqamətləndirilən investisiya yatırımları neft maşınqayırma sahəsi ilə yanaşı, sənayenin digər sahə-lərinin də inkişafına və tərəqqisinə imkan yaratmış olur.

Respublikamızda ağır sənaye, eləcə də maşınqayırma sferasında fəaliyyət göstərən müəssisələr idxalın əvəzlənməsinə yönəlik aparılan işlərin dəstəklənməsi nöqteyi-nəzərdən böyük və hərtərəfli imkanlara sahibdir.

Son on ildə sənayenin həcmnin təxminən iki dəfə böyüməsi baş vermişdir ki, bu da əhəmiyyətli dərəcədə qeyri-neft sənayesinin genişləndirilməsi vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Artıq inamla qeyd etmək olar ki, ölkənin qeyri-neft sənaye sahələrində istehsalın artım tempi Respublikanın ümumi sənayesinin artım tempini üstələyir. Dünyada iqtisadiyyatında müşahidə olunan böhran proseslərinin genişləndiyi və iqtisadiyyatlara təsirinin dərinləşdiyi bir şəraitdə (2015-ci ildə) ölkənin qeyri-neft sənayesində artım 8,4% təşkil etmişdir (<https://president.az/articles/21083>).

Ötən dövrdə sənaye strukturunda səmərəliliyin artırılması və optimallaşdırmanın gerçəkləşdirilməsi ilə müşayiət olunan proseslər baş vermişdir. Bundan əlavə, mədənçıxarma sferasının payı azalmışdır. Emal sahəsinin payı isə əksinə, böyümüşdür. 2015-ci ildə əsas kapitalla istiqamətləndirilmiş maliyyə resursları on altı miyard manat həcmində olmuş, bu məbləğin də əlli üç faizi sənaye sahələrinə yatırılmışdır. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində sənayedə işləyən insanların

sayı təxminən 187100 təşkil etmiş və ölkə sənayesi üzrə orta aylıq təşkil edən əmək haqqı səviyyəsi Respublika üzrə analoji göstəricinin təqribən iki mislindən çox olmaqla təxminən 809 manatdan bir qədər artıq məbləğ olmuşdur.

Ölkəmizin iqtisadiyyatında ağır sənaye və maşınqayırma sferaları xüsusi əhəmiyyətə və çəkiyə malikdir, 2015-ci ilin göstəricilərinə uyğun olaraq həmin sferalar 1,160 milyard manat dəyərində istehsal gücü olan iki yüz əlli səkkizdən artıq iqtisadiyyat subyektindən təşkil edilmişdir və həmin istehsal sahələrində 21 mindən çox insan işlə təmin olunmuşdur (<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 2016).

Sənaye sektorunun quruluşunun və regional əhatəsinin diversifikasiyası nöqteyi-nəzərdən ağır sənaye və maşınqayırma kimi sferalarda yeni istehsalat müəssisələrin yaradılması və istismara buraxılması məqsədilə son dövrdə zəruri bütün əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Sumqayıt Texnologiyalar Parkı (STP), Sumqayıt Alüminium Zavodu, habelə Gəncə Alüminium Yarımfabrikatı Zavodu, Gədəbəy, Daşkəsən və Sumqayıt şəhəri ərazilərində fəaliyyət göstərən qızıl və misi emal edən zavodları, Qaradağ Sement Zavodu, Sumqayıt Karbamid Zavodu, Gəncədə kənd təsərrüfatı texnikası zavodu və Avtomobil zavodu, Naxçıvanda Avtomobil Zavodu, İriqabaritli Transformatorlar Zavodu, “Norm” Sement Zavodu, Sumqayıtda Plastik Emalı Zavodu, Mingəçevirdə Elektron Avadanlıqları Zavodu, günəş panelləri, polad boru və metal konstruksiyalar zavodu kimi istehsal obyektlərinin tikintisi və istismara buraxılması Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Sumqayıtda fəaliyyət göstərən Kimya Sənaye Parkının normal fəaliyyətini təşkil üçün olduqca mühüm olan müəssisəxarici və müəssisədaxili infrastrukturun tam formalaşdırılması, konsaltinq, ofis, biznes inkubasiya, laborator müayinə, peşə hazırlığı və treninq xidmətlərinin təşkili və sahibkarlıq fəaliyyəti və biznesin səmərəli olması üçün zəruri olan digər infrastruktur vahidlərinin işinin təşkili yöndə müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Balaxanı Sənaye Parkının nəzdində tullantıların emalı prosesləri ilə bağlı ixtisaslaşmış istehsal müəssisələri qeydiyyatdan keçirilmiş, Qaradağ Sənaye Parkında isə müasir müasir tələblərə cavab verən gəmi istehsalı kompleksi inşa

edilərək istismara buraxılmışdır. Yüksək Texnologiyalar Parkına elmtutumlu, mütərəqqi, eləcə də qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsi vasitəsi ilə əlaqəli bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Neftçala Sənaye Məhəlləsində İranda məhsulları geniş yayılmış “İran Khodro” şirkəti müştərək avtomobil zavodu fəaliyyət göstərməkdədir. PSP ölkə üçün Azərbaycanda yenilik kimi dəyərləndirilən əczaçılıq sənayesi istiqamətində ixtisaslaşmış istehsal sahələrinin inşası başa çatdırılmış və müəssisə istismara buraxılmışdır (http://senaye.gov.az/az/senaye/zonaları/parks/G_P/, 2018).

Azərbaycanda ASM sahəsinin perspektiv inkişafı məqsədilə olduqca əlverişli şərait formalaşmışdır. Respublikada mövcud ixtisaslı kadr ehtiyatı, inkişaf etdirilən infrastruktur sahələri, işlək institutlar, eləcə də günü-gündən daha münbitləşən biznes iqlimi bu sferanın gələcəyinin başlıca qarantıdır. Azərbaycan Respublikasının bütün şəhər və rayonlarında özəl sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə son 2-3 ildə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə edilmişdir. Qəbul olunmuş sənədlər, hazırlanmış və reallaşdırılmış tədbirlər ölkənin sənaye sferasına investisiya yatırımlarının cəlb edilməsi nöqtəyi-nəzərdən olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycanın ASM sənayesi regional dəyər zəncirlərində ixracın həcmi hələ də yüksək deyildir.

ASM-in regional bazarda öz payının artırımı üzrə imkanlarını artırmaq və onlardan istifadə üçün ixracyönlü məhsulların siyahısının hazırlanması və müvafiq analizlər aparılması zərurətdir.

Daxili imkanların öyərnilməsi və regional bazarların araşdırılması nəticəsində, dəyər zəncirində mühüm əhəmiyyətə malik və regional rəqabətqabiliyyətli əmtəələrin siyahısı hazırlanmalı və uyğun müəssisələrdə əsas etibarilə yerli xammaldan hazırlanması mümkün olan rəqabətqabiliyyətli məhsullar, habelə mütərəqqi və qabaqcıl texnologiya tələb olunmadan istehsal edilməsi mümkün olan əmtəələr müəyyən edilməlidir. Belə məhsullar sırasında örnək qismində borular, klapanlar, su və digər maye və qazların vurulması üçün istifadə olunan nasoslar, eləcə də müxtəlif növ kompressorlar qeyd edilə bilər.

İdxaləvəzləmə siyasətinin dəstəklənməsi, ASM-in regional bazarlarda malik payın həcmnin böyüdülməsi istiqamətində aparılacaq işlər xüsusi önəm dayışır və prioritet hesab edilir. Məhz bu səbəbdən respublikamızda yerli tələbatlara söykənən yanaşma işlənilib hazırlanmaq yolu ilə əsas diqqət yarımfabrikatların, yəni aralıq məhsulların, habelə son istehlak məhsullarının hazırlanmasına yönəldiləcəkdir.

Respublikamızda ASM istehsalat sahə və müəssisələri idxalın əvəzlənməsinə yönəlik fəaliyyətin dəstəklənməsi nöqtəyi-nəzərdən kifayət qədər böyük və hərtərəfli imkanlara malikdir.

Qeyd edək ki, 2018 il ərzində ölkənin qeyri-neft sənayesində formalaşdırılan əlavə dəyərin ümumi həcmi 2017 ilin müvafiq vaxt intervalı ilə müqayisədə 8.5 faiz artaraq 3305.6 mln. man. təşkil etmişdir. Haqqında bəhs etdiyimiz dövr ərzində Azərbaycanın ümumi daxili məhsulunda qeyri-neft sektorunda istehsal edilən məhsulların xüsusi çəkisi 4,1 faiz, qeyri-neft sektorunda formalaşdırılmış əlavə dəyərin məbləğində ölkənin qeyri-neft sənayesi 7,1 faiz xüsusi çəkiyə, sənayedə əmələ gətirilən əlavə dəyərdə isə onun payı 9,4 faiz təşkil etmişdir.

2018 ildə qeyri-neft sənayesində 10047,9 mln. man. dəyərində əmtəə istehsal edilmişdir. 2017-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə məhsul istehsalını əks etdirən göstəricilər 9,1 faiz civarında artım nümayiş etdirmişdir.

Cədvəl 1-də verilənlərdən məlum olur ki, qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturunda daha çox xüsusi çəkiyə 35.8 faizlə “Qida məhsulları və içki istehsalı” sənaye sahələri və ən az xüsusi çəkiyə isə “Maşın və avadanlıqlar istehsalı” sahələri təşkil edir.

Mədənçıxarma sənayesinin qeyri-neft sənayesi üzrə məhsul istehsalında payı 3,0 faiz və yaxud 305,2 mln. man., emal sənayesinin isə 74,4 faiz və yaxud 7474,8 mln. man., qaz, buxar və elektrik enerjisi istehsalı və paylanması eləcə də təchizatının payı 19,5 faiz yaxud 1954,1 mln. man. və həmçinin su təchizatı və tullantıların təmizlənməsi sahəsində 3.1 faiz və ya 313.8 mln. man. təşkil etmişdir (www.economy.gov.az/article/development-of-non-oil-industry-in-january-march-2012/22065, 2019).

Cədvəl 1: Qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu

	Sahələr	Buraxılışın həcmi, %- lə		Sahələr	Buraxılışın həcmi, %- lə
1	Qida məhsulları və içki istehsalı	35.8	5	Kimya sənayesi	5.2
2	Metallurgiya sənayesi və hazır metal məhsullarının istehsalı	6.8	6	Maşın və avadanlıqlar istehsalı	1.7
3	Tikinti materialları istehsalı	6.3	7	Digər sənaye sahələri	16.6
4	Elektrik avadanlıqları istehsalı	2.0	8	Cəmi	100

Mənbə: <https://www.economy.gov.az/article/azerbaycan-respublikasinda-senayenin-inkishafi-haqqinda-2017-ci-ilin-1-ci-rubu-uzre/28197>

2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası emal sənayesi müəssisələrində, o cümlədən də qeyri-neft sənaye istehsalında istehsal olunan məhsulların strukturunda üstün xüsusi çəkiyə qida sənaye istehsalı 33,7 faiz, neft məhsullarının istehsalı 27,9 faiz, tikinti materiallarının istehsalı 5,8 faiz, kimya sənayesi 5,2 faiz, maşınların, avadanlıqların təmiri və quraşdırılması 4,5 faiz, metallurgiya sənayesi 4,4 faiz, hazır metal məmulatların istehsalı 2,8 faiz, içki istehsalı 2,5 faiz, plastik kütlə və rezin məmulatlarının hazırlanması 2,4 faiz, maşın, avadanlıq və dəzgahların istehsalı 2,0 faiz, toxuculuq sənayesi 1,8 faiz, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 1,8 faiz səviyyəsində. Eyni zamanda 12 altsahənin ümumilikdə xüsusi çəkisi 5,3% təşkil etmişdir.

2018-ci ildə emal sənayesi sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin istehsal strukturunda üstün çəkiyə sənaye istehsalları sırasında sahəvi müqayisə baxımından qida məhsullarının istehsalı 31,3 faiz, neft məhsullarının istehsalı 29,3 faiz, tikinti materiallarının istehsalı 6,0 faiz, kimya sənayesi 5,0 faiz, metallurgiya 4,7 faiz, maşın, avadanlıq, dəzgah və cihazların quraşdırılması və təmiri 3,9 faiz, içki istehsalı 2,7 faiz, plastik kütlə və rezin məmulatlarının hazırlanması 2,4 faiz, toxuculuq sənayesi 2,3 faiz, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 1,9 faiz, poliqrafiya məhsullarının istehsalı 1,8, hazır metal məmulatların istehsalı 1,7 faiz, eyni zamanda maşın və avadanlıqların hazırlanması 1,6 faiz, avtomobillərin, qoşquların

və yarımqoşquların hazırlanması 1,0, mebellərin istehsalı 1,0 faiz olmuşdur, digər 9 sahənin bir yerdə xüsusi çəkisi isə 3,4 faiz təşkil etmişdir.

Cədvəl 2: Emal sənayesində məhsul istehsalı, 2017 il

Sənaye istehsal sahələri	2017 ildə istehsalın həcmi, mln. man.
Cəmi emal sənayesi (min man.)	9767,00
Qida məhsulları	3288,50
Neft məhsulları	2727,30
Tikinti materialları	567,80
Kimya sənayesi	503,20
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	438,80
Metallurgiya sənayesi	433,30
Hazır metal məmulatları	275,00
İçki istehsalı	243,80
Rezin və plastik kütlə məmulatları	232,20
Maşın və avadanlıqları	192,60
Toxuculuq sənayesi	172,00
Elektrik avadanlıqları	171,60
Kompyuter, elektron və optik məhsulları	79,60
Avtomobil, qoşqu və yarımqoşquları	72,90
Geyim istehsalı	70,50
Kağız və karton	66,00
Mebel	64,90
Poligrafiya məhsulları	63,00
Tütün məmulatları	39,20
Dəri və dəridən məmulatların ayaqqabıları	20,00

Mənbə: <https://www.economy.gov.az/article/azerbaycan-respublikasinda-senayenin-inkishafi-haqqinda-2017-ci-ilin-1-ci-rubu-uzre/28197>

Cədvəl 2-də verilən məlumatlardan bəlli olur ki, 2017-ci ildə emal sənayesində istehsal həcmi cəmi 9767,00 mln. man. təşkil etmişdir. Emal sənaye sahələri arasında üstün çəkiyə qida məhsulları sənayesi 3288.50 mln. man. və neft məhsulları istehsal sənayesi isə 2727.30 mln. man. istehsal həcmi ilə ikinci yerdə qərarlanmışdır.

2017 illə müqayisədə 2018 ildə sənayenin hər bir sahəsində iqtisadi artım müşahidə olunur ki, bu da aparılan sənaye siyasətinin nəticəsi kimi də dəyərləndirilə bilər (cədvəl 3). Verilənlərdən məlum olur ki, 2017 illə müqayisədə 2018 ildə daha çox artım “Avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı” sahəsində (32 dəfə), ondan sonra “Tütün məmulatlarının istehsalı” sahəsində (2.6 dəfə), “Elektrik avadanlıqları” istehsalı sahəsində (2.5 dəfə) müşahidə olunur.

Cədvəl 3: Emal sənayesində məhsul istehsalı, 2018 il

Sənaye istehsal sahələri	2018 ildə istehsal, mln. man.	2017 ilə nisbətən, %-lə	Emal sənay. xüsusi çəkisi, %
Qida məhsulları	3 314 039,80	101,30	31,3
Neft məhsulları	3 099 541,00	103,00	29,3
Tikinti materialları	632 346,20	126,30	6,0
Kimya sənayesi	524 316,20	101,40	5,0
Metallurgiya sənayesi	501 225,20	111,40	4,7
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	408 153,30	85,30	3,9
İçki məhsulları	287 515,70	112,20	2,7
Rezin və plastik kütlə məmulatları	251 852,00	114,00	2,4
Toxuculuq sənayesi	238 826,70	142,40	2,3
Elektrik avadanlıqları	202 308,30	2,5 dəfə	1,9
Poliqrafiya məhsullarının istehsalı	190 818,20	182,1	1,8%
Hazır metal məmulatların istehsalı	182 133,60	72,6	1,7%
Maşın və avadanlıqların istehsalı	168 302,80	80,9	1,6%
Avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı	106 601,70	31,0 dəfə	1,0%
Mebellərin istehsalı	105 049,70	2,1 dəfə	1,0%
Kompyuter, elektron və optik məhsulların istehsalı	91 113,40	97,5	0,9%
Geyim istehsalı	76 221,90	98,3	0,7%
Kağız və karton istehsalı	69 905,30	100,5	0,7%
Tütün məmulatlarının istehsalı	56 495,80	2,6 dəfə	0,5%
Dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabıların istehsalı	24 863,80	123,3	0,2%
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	7 137,80	32,7	0,1%
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı	1 581,90	84,9	0,0%

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı, <https://economy.gov.az/uploads/fm/files/diger/2018%20qeyri-neft%20>

Ağır sənaye və maşınqayırmanın sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və perspektivliyi və prioritetliyi nəzərə alınaraq bu sahənin inkişaf tempinin artırılmasına güclü ehtiyac vardır. Qeyd edilən gözləntinin əldə edilməsi üçün aşağıda vurğulanan tədbirlərin reallaşdırılması olduqca vacibdir:

- ağır sənayedə istehsal olunan məhsulların regional bazarlarda payının müəyyən edilməsi;
- idxal edilən sahə məhsullarının yerli müəssisələrdə istehsalı imkanlarının araşdırılması və istehsalı mümkün olan məhsulların təyin edilməsi;

- maşın, avadanlıq, cihaz və elektrik avadanlıqlarının istehsalının stimullaşdırılması;

- ölkədə nəqliyyat vasitələrinin istehsalı müəssisələri tərəfindən müvafiq işçi qruplarının təşkili və səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün zəruri şəraitin təmin edilməsi;

- neft maşınqayırması üzrə mövcud istehsalların bazasında birgə fəaliyyət göstərən istehsalların təşkili;

- ağır sənaye, maşınqayırma və ölkənin metallurgiya sənayesi arasında sıx əlaqələrin yaradılması;

- ölkənin hərbi qüdrətinin artırılmasına və son illərdə məhsullarının ixracı yönümlüyyəinə üstünlük verən hərbi sənayenin inkişafına xüsusi diqqətin verilməsi və maliyyələşdirilməsi;

- ağır sənayenin, maşınqayırma və cihazqayırmanın istehsal güclərinin artırılması və s.

Metallurgiya kompleksinin dağ-mədən sənayesinin inkişafı SYX prioritetləri arasında önəmli yer tutur. Ölkənin dağ-mədən sənaye müəssisələrində filiz hasilatı həcmnin sabit şəkildə artmasının özü də maddi istehsalın bu sahəsində istifadəyə cəlb edilməyən potensial imkanların olmasından xəbər verir. Geniş imkanların olmasına baxmayaraq 2016-ci ildən bu sahədə durğunluq müşahidə olunmaqdadır.

Ölkənin ağır sənayesində, maşınqayırmada müəyyən tədbirlərin reallaşdırılması hesabına 2020 ci ilə qədər Azərbaycanda 7700 yeni iş yerləri yaratmaq və ölkənin ÜDM-ni 1,56 mlrd. man. artırmaq planlaşdırılır.

Bu ağır sənayenin və maşınqayırmanın inkişafı üzrə ölkənin strateji yol xəritəsində öz əsini tapmışdır.

“Yol xəritəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin reallaşdırılmasından alınacaq effekt, ölkənin ÜDM”-nin real artımını 1,56 mlrd. man. təmin edə bilər. Bu zaman ÜDM-in 1 mlrd. man. artmasını dağ-mədən sənayesi və metallurgiya kompleksinin inkişafı hesabına əldə etmək planlaşdırılır. 250 mln. man. sektorda məhsuldarlığın və səmərəliliyin yüksəldilməsi hesabına, 145 mln. man. idxalı əvəzləmə hesabına, 105 mln. man. alternativ maliyyə mexanizmləri və təcrübənin ötürülməsinin mü-

kafatlandırılması hesabına, 45 mln. man. aktivlərin mərkəzi reyestrinin yaradılması və mövcud potensial hesabına, daha 15 mln. man. “tələb” (SYX-də qeyd edilmiş) nöqteyi-nəzərdən regional dəyər zəncirində iştirakı təmin etmək hesabına təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. “Yol xəritəsi” 2020 ilə qədər dövrü əhatə edən qısamüddətli və 2025 ilə qədərki zaman kəsiyini əhatə edən orta-müddətli və 2025 ildən sonrakı illəri əhatə edən uzunmüddətli tədbirləri nəzərdə tutur.

Qeyd edilən sənədə uyğun olaraq qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı, ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində əlavə dəyərin və məşğulluğun artırılması, ətraf mühitin qorunması, dayanıqlı iqtisadi inkişaf və əhəlinin rifah halının yüksəldilməsi, mövcud resurslar nəzərə alınmaqla bu sektorda tənzimləmə və mükafatlandırma siyasətindən istifadə etməklə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasına nail olmaq üçün üç strateji məqsəd müəyyən edilmişdir.

Onlar özlərinə mövcud aktivləri, rəqabətqabiliyyətli sektorun yaradılması və maliyyə dəstəyinin təmin edilməsi, həmçinin beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsini birləşdirir.

Bu məqsədlərin əldə edilməsi üçün 2,9 mlrd. man. investisiya tələb olunur. Sənəddə qeyd edildiyi kimi dağ-mədən sənayesi və metallurgiya kompleksinin inkişafına 2 mlrd. man., 330 mln. man. idxal əvəzləmənin dəstəklənməsi tədbirləri üzrə, 280 mln. man. aktivlərin mərkəzi reyestrinin yaradılması və mövcud potensiallı üzrə, 270 mln. man. maliyyələşdirmənin alternativ mexanizmlərinin və təcrübənin öyrədilməsi və ötürülməsinin mükafatlandırılmasına, 20 mln. man. məhsuldarlığın və sektorun səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlərə tələb olunur.

Məlum sənədə əsasən Azərbaycan Respublikası 2020 ilə qədər ağır sənaye və maşınqayırma məhsullarının idxalını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağı planlaşdırır. Bu ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafı üzrə strateji xarakter daşıyan SYX-də qeyd edilmişdir.

Mühüm strateji əhəmiyyətli sənədə əsasən ortamüddətli perspektiv dövrdə kənd təsərrüfatı texnikasının istehsalı üçün dəstəşdirici hissələrin idxalını 65%-ə kimi, qazma qurğularının istehsalı üçün zəruri olan ehtiyat hissələrinin idxalını

45%-ə kimi, həmçinin idxal olunan qara metallurgiya məhsullarının daxili istehsal hesabına təmin edilməsini isə 20%-ə qədər azaltmaq planlaşdırılır.

“Yol xəritəsi”ndə, yerli maşınqayırma müəssisələrinin məhsullarından istifadə səviyyəsini yüksəltmək üçün müvafiq qanunvericiliyə yenidən baxılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Artıq STY-də hədəflənmiş istiqamət üzrə aparılan işlər öz bəhrəsini verməkdədir. 2017-ci ildə ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair SYX-nin ilk hədəfi kimi müyyən edilmiş vəzifə - mövcud aktivlərin optimallaşdırılmasıdır ki, bu vəzifə üzrə tam icra 52 faiz təşkil etmiş, qismən icra isə 48 faiz həndəvərində təmin olunub.

2018-ci ildə isə ölkənin ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair SYX-də nəzərdə tutulan fəaliyyətlərin 47 faizi yerinə yetirilib, 8 faizi isə qismən reallaşdırılıb və 45 faizinin isə icrası gözlənilir.

Qeyd edilən sahənin inkişafına dair SYX çərçivəsində daxili bazarda tələbata uyğun yeni olaraq kurikulumlar (təhsil proqramları) hazırlanıb və bir neçə peşə təhsili məktəblərində proqramlar artıq pilot şəkildə tətbiq edilməyə başlanılmışdır.

Habelə milli kontent, alüminiuma tələbatın yerli xammal və istehsal gücləri hesabına qarşılınması, enterpriseazerbaijan.com portalı, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında əlvan metallar və ferroərintilər zavodu və polad boru istehsalı sahəsində fəaliyyətlər həyata keçirilib. Təkcə onu qeyd etmək olar ki, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində yerləşən “SOCAR Polymer” zavodunun tam istehsalat gücünə çatması ilə ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac gəlirləri 15 faiz artacağı gözlənilir.

Vurğulanan məqsədlərə nail olmaq üçün məhsuldarlığın yüksəldilməsi və səmərəliliyin artırılması, enerji resurslarından optimal səmərəli istifadə səviyyəsinin əldə olunması, mümkün aktivlərin habelə var olan potensialın mərkəzi reyestrinin formalaşdırılması yöndə 2017-ci ilə planlaşdırılan tədbirlər həyata keçirilib. “Qənaətli İstehsal Sistemi alətləri”, “Qənaətli istehsal üsulları”, “Qənaətli istehsal metodlarının tətbiqi modeli ilə firmaların (müəssisələrin)

yaradılması və istehsalın təşkili metodologiyası”, “kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin bəhrələnməsi üçün Respublikada model istehsal müəssisələrinin yaradılması metodologiyası” işlənilib hazırlanıb. Bununla bərabər, maşınqayırma, metallurgiya, və avtomobilqayırma sənaye sahələrində üç müəssisə üzərində pilot model müəssisə qismində seçilib reallaşdırılıb (https://azertag.az/xeber/Strateji_Yol_Xeritesinin_oten_il_uzre_nezerde_tutulan_hissesinde_86_faizinin_icrasi_tamamlanib_1180378).

Enerji balansı ilə bağlı müvafiq proqnozların işlənib hazırlanması, eləcə də planlaşdırılması istiqamətində dönyü ölkələri tərəfindən toplanmış mövcud beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi yönündə bir sıra işlərin həyata keçirilməsi baş verib.

ASM inkişafına dair SYX-də 3-cü hədəf kimi maliyyə dəstəyinin verilməsi, həmçinin də beynəlxalq əməkdaşlığın üzrə tam icra səviyyəsi 45 faiz və qismən icra isə 50 faiz təşkil edib, eyni zamanda cəmi 5 faiz isə nəzərdə tutulan tədbirlər icra olunmayıb (https://azertag.az/xeber/Strateji_Yol_Xeritesinin_oten_il_uzre_nezerde_tutulan_hissesinde_86_faizinin_icrasi_tamamlanib_1180378).

Bununla yanaşı, ölkədə inkişaf etdirilmiş neft və qaz sənayesi kimi böyük ölçülü təchizatçının mövcudluğuna rəğmən, maşınqayırma sferasının daha da inkişaf etdirilməsinə böyük potensial mövcuddur.

2.2. Yeyinti və yüngül sənaye üzrə real vəziyyətin müəyyən edilməsi

Ölkə iqtisadiyyatının müasir intensiv inkişaf dövrü özünün sənayeləşdirmə və modernləşdirməsi xarakteri ilə əvvəlki dövrlərdən fərqlənir. İqtisadiyyatın sənayeləşdirilməsi ölkədə kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması aparılmalıdır. Belə olduqda ilk növbədə bilavasitə kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar olan sənaye sahələrinin fəaliyyəti diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Kənd təsərrüfatı əsas etibarilə ölkənin yeyinti və yüngül sənayesini xammalla təmin etdiyi üçün ilk öncə həmin sahələr və paralel olaraq digər sahə istehsallarının fəaliyyətinin inkişaf istiqamətləri və problemləri tədqiqat obyekti olaraq diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Özəlliklə yeyinti və yüngül sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlətin yürütdüyü inkişaf siyasəti 2 mühüm müşkül məsələnin həll edilməsinə yönəldilmişdir:

I. istehlak mallarına əhalinin artan tələbatının ödənilməsi;

II. növbəti sənayeləşdirmə mərhələlərinin təminatı baxımından yığının yaradılması.

Yüngül və yeyinti sənayeləri, onları təşkil edən alt sahələr, məsələn toxuculuq, tikiş, ayaqqabı, ət və ət məhsulları, süd və süd məhsulları, balıq və balıq məhsulları və s. ölkənin emalədar sənayesinin əsas istehsal sahələridirlər. Qeyd edilən sənaye sahələri və onların tərkib hissələri hər bir siyasi-iqtisadi dəyişikliklər dövründə belə öz funksionallığını saxlamış və müstəqillik əldə edildikdən sonra, xüsusilə də 2000-ci illərdən sonra tədricən əvvəllər əldə etdikləri səviyyəni qəti etmiş və öz inkişaf templərini saxlamaqdadırlar.

Yüngül və yeyinti sahə istehsalları ölkə əhalisinin qida məhsullarına, geyim əşyalarına və sahənin digər bu kimi mühüm məhsullarına durmadan artmaqda olan tələbatının və onların iş yerləri ilə təmin edilməsində, dövlətin sosial-iqtisadi qüdrətinin artırılması büdcə təminatında əhəmiyyətli rol oynayırlar. Təbii ki, qeyd edilən sahələ istehsallarının həcmnin artırılması, ölkə daxilində istehsal olunan və tədarük edilən keyfiyyətli xammal bazasının formalaşdırılması və tədricən genişləndirilməsini zərurətə çevirmişdir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpası, yeni iqtisadi şəraitə keçidin reallaşdırılması, ölkənin kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahələrinin müəyyən bölgü prinsipləri əsasında paylanması və kimlər tərəfindənsə bir qisminin özəlləşdirilməsi və digər bu kimi addımlar kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahələrinin istifadədən kənarda qalmasına, şoranlaşmaya, münbitliyin itirilməsinə səbəb olmuşdur. Bu kimi neqativ hallar nəticə etibarilə ümumi məhsuldarlığın və istehsal həcmnin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf etdirilməsi üçün təyinatı olan və müxtəlif dövrlər üzrə icrası nəzərdə tutulan Dövlət Proqramları, o cümlədən 2019–2023-cü illəri əhatə edən sonuncu Dövlət Proqramı

ölkə regionlarında yerləşən kəndlərdə aparılan sosial və iqtisadi inkişaf üzrə işləri gələcəkdə də davamlılığını təmin etmək, infrastrukturun daha da yaxşılaşdırılması, sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, işsizlik səviyyəsinin minimuma endirilməsi və maddi rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına xidmət etmişlər.

Respublikamızda iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı bilavasitə dövlətin apardığı sənayeləşdirmə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla eyni zamanda modernləşdirməni də zərurətə çevirmişdir. Belə ki, dinamik xarakter alan sosial-iqtisadi inkişaf prosesi davamlı olmaqla iqtisadiyyatın istehsal və xidmət sferalarında hərtərəfli, çox sahəli uğurların qazanılmasına zəmin yaradır. Ölkənin qeyri-neft sənayesinin müxtəlif sahələrinə yerli və xarici cəlb edilmiş investisiyaların yatırılması fonunda istehsal həcmının artırılması, buraxılan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, biznes sahəsində çalışan işgüzar vətəndaşlarımızın bu sahədə stimullaşdırılmaqla daha yüksək uğurların əldə edilməsinə sövq edilməsi Respublikanın iqtisadi qüdrətinin artmasına və nəticə etibarilə hər bir vətəndaşın rifah halının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

İqtisadiyyatın sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Respublikada hərtərəfli, çoxsahəli inkişafa önəm verilir. Bu məqsədlə ölkədə artıq çoxsaylı sənaye parkları və sənaye məhəllələri yaradılmışdır. Bu sənaye parkları və məhəllələrində sənayenin müxtəlif sahə istehsalları və xidmət sahələri fəaliyyət göstərir.

2019-cu ilin ikinci kvartalına olan məlumata görə ölkənin sənaye parklarında indiyə qədər 1,39 mlrd. man. dəyərində müxtəlif sahə məhsulları istehsal edilmişdir. İstehsal olunan məhsulun 267 mln. man. dəyərində olan hissəsi isə xarici ölkələrə ixrac edilmişdir.

Hal hazırda sənaye parklarının müxtəlif sahə müəssisələrində təqribən 9 min nəfər iş yerləri ilə təmin edilmişdir. .

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin sənaye parklarına indiyə qədər 3,3 mlrd. ABŞ doll. və ya 5,61 mlrd. man. məbləğində kapital yatırımı edilmişdir.

Planda daha 400 mln. ABŞ doll. həcmində investisiya yatırımı və 1600 və daha çox nəfərlik iş yerlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Respublikada yaradılmış və artıq fəaliyyət göstərən sənaye məhəllələrində qeyd edilən (2019-cu ilin II rübünə kimi) vaxta kimi 33 mln. man. dəyərində müxtəlif sənaye məhsulları istehsal edilərək reallaşdırılmışdır. Bu sənaye məhəllələrinin hal-hazırda 36 iştirakçısı vardır. Sənaye məhəllələrinə 140 mln. man. qədər kapital yatırımı və təqribən 2 min nəfərlik iş yerlərinin yaradılması planlaşdırılmışdır. Hal-hazırda qeyd edilən 36 iştirakçı müəssisələrdən 21-i fəaliyyət göstərməkdədir.

Ölkədə yaradılan çoxsaylı sənaye parklarında bu günə kimi 40-dan çox iştirakçı qeydiyyatdan (rezident) keçib. Lakin onların hələ ki, cəmi 24-ü istehsal sahəsində fəaliyyətlərinə start vermişlər. Hesab edilir ki, Cari ildə isə qeydiyyatdan keçmiş müəssisələrin 12-si təyinatları üzrə fəaliyyətə başlayacaqlar.

Təbii ki, yaradılan çox saylı sənaye parkları və məhəllələrində hən yeyinti sənayesi və həmçinin yüngül sənaye sahə istehsalları yaradılır və uğurla fəaliyyət göstərilir.

Aparılan düzgün iqtisadi siyasətin nəticəsində yeyinti və yüngül sənayesi ölkənin sahə məhsullarına olan tələbatını ödəmək imkanlarını artırır, getdikcə idxaldan asılılıq səviyyəsi aşağı düşür. Məlumdur ki, ölkəmiz sahə istehsalları üçün zəruri olan xammalın əsas hissəsini tədarük etmək imkanına malikdir. Bu isə daxili xammal bazası hesabına təminatı stimullaşdırmaqla istehsal olunan məhsulların maya dəyərinin də aşağı olmasına zəmin yaradır.

Bilavasitə ölkə başçısının təsdiqlədiyi fərmanlar, imzaladığı sərəncamlar və müxtəlif inkişaf proqramlarının reallaşdırılması və hökumətin verdiyi müxtəlif xarakterli dəstəklə yeni-yeni sahə müəssisələrinin yaradılması, əsas kapitalla müəssisələrin yenidən silahlanması, xammal bazasının genişlənməsi, xarici bazarlara çıxışın asanlaşdırılması, vergi güzəştlərinin verilməsi, istehsalın təşkili və istehsal olunan məhsulların reallaşdırılması üçün zəruri olan infrastrukturun formalaşdırılması, keyfiyyətə nəzarət üzrə yeni qaydaların tətbiqi, qida

təhlükəsizliyi agentliyinin yaradılması təbii ki, bütövlükcə yeyinti və yüngül sənayenin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir və zəmin yaradır.

Aparılan təhlillərdən görünür ki, son illər dövlət tərəfindən yeyinti və yüngül sənayenin inkişafı xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd edilən sahələr Azərbaycan Respublikası üçün artıq ənənəvi hesab edilir. Belə ki, hələ on doqquzuncu yüzilliyin sonlarında Zaqafqaziya regionunda ən iri həcmli pambıq-parça istehsal edən fabrik və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ən birinci tikiş fabriki Bakı şəhərində fəaliyyətə başlamışdır.

Müxtəlif mənbələrdə qeyd edilir ki, Azərbaycanda 1913-cü il ərzində 300,0 tona qədər ipək, 22,0 min tona qədər pambıq mahlıcı istehsal edilmiş və 4,0 mln. tona qədər yun tədarük edilmişdir ki, bu da öz növbəsində həmin ildə rusiyada istehsalın ipək istehsalı üzrə 79 faizini, pambıq istehsal üzrə 10 faizini və yun istehsalına görə isə 2 faizini təşkil edirdi.

Sovet İttifaqı dönməndə Azərbaycanda pambıq, yun və ipəyin ilkin emalından başlayaraq son məhsulun alınmasına qədər olan texnoloji prosesləri özündə birləşdirən istehsal kombinatları və ayrı-ayrı müəssisələri fəaliyyət göstərirdi.

Respublikanın yüngül sənaye məhsulları istehsal edən müəssisələri əsasən Bakı, Xankəndi, Gəncə, Şəki, Yevlax, Sumqayıt, Naxçıvan, Ordubad, Mingəçevirdə yerləşdirilmiş və fəaliyyət göstərmişlər.

Yüngül sənaye özülyündə təqribən 30-a yaxın sahə və alt sahələrdən ibarət olmaqla bir qayda olaraq əhalini geyim məmulatları, parça, ayaqqabı, papaq və digər məmulatlarla, eyni zamanda maddi və qeyri-maddi istehsal sahələri üçün də bu və ya digər məhsullarla təmin edir.

Yüngül sənaye emal sənayesinin aparıcı sahələrindən biri olmaqla əsas etibarilə toxuculuq, tikiş, ayaqqabı, xəz-dəri, gön-dəri, qalantereya və s. bu kimi digər sahə və altsahələri özündə cəmləşdirir. Yüngül sənaye maddi istehsalın dəgər sahələri ilə sıx qarşılıqlı fəaliyyət əlaqəsində fəaliyyət göstərməklə əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarını emal etməklə son məhsul hazırlayır. Bu sahə eyni zamanda

maşınqayırma, elektronika və kimya sənayesinin məhsullarından geniş istifadə etməklə fəaliyyət göstərir.

Məlumdur ki, kənd təsərrüfatında becərilən və tədarük edilən məhsulların bir qismi yüngül sənaye üçün xammal qismində istifadə edilir. Maşınqayırma sənayesində istehsal edilən maşın və avadanlıqlar, cihazlar, informasiya texnologiyaları və s. kimya sənayesində istehsal edilən liflər müxtəlif kimyəvi maddələr, boyalar və bu kimi digər məhsullar da yüngül sənayedə geniş istifadə edilir.

Yüngül sənaye müəssisələri istehsal istehlakı üçün maşınqayırma sənayesindən avadanlıq, dəzgah, cihaz, kimya sənayesindən kimyəvi maddələr, liflər və s. almaqla bərabər digər sahə müəssisələrini və o cümlədən də onların özləri müxtəlif təyinatlı və çoxçeşidli məhsullar istehsal edirlər.

Yüngül sənaye müəssisələri əsas etibarilə kənd təsərrüfatında tədarük edilən texniki bitkilərdən alınan pambığı, kətanı, baramadan alınan ipəyi, heyvandarlıq və maldarlıq sahəsindən alınan xəz və gön-dərini, oduncaqdan alınan kimyəvi lifləri (asetat, viskoz və b.), neftdən, qazda və kömürdən alınan sintetik lifləri (lovsan, kapron və b.) və s. emal edərək bu və ya digər keyfiyyətli məhsullar istehsal edir.

Yüngül sənaye maddi istehsalın digər sahələrindən sahə istehsallarına yatırılan investisiyanın tez qaytarılması ilə fərqlənir. Bu sahə texnoloji xüsusiyyətləri ilə də fərqlənir. Belə ki, minimum xərclərlə sahə müəssisələrində buraxılan məhsul çeşidinin asanlıqla dəyişməsi imkanına malik olmasıdır.

Keçən əsrin artıq 60-70-ci illərindən etibarən zəngin xammal, az ixtisaslı, ucuz işçi qüvvəsinin olması ilə fərqlənən inkişaf etməkdə olan bir çox ölkələrdə inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən çoxsaylı müəssisələr yaradılaraq yerli təbi resurslar-xammal əsasında ucuz və yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal etməyə başlamışlar. Tədricən bu tendensiya dəyişməyə və inkişaf etməkdə olan ölkələrin özləri, o cümlədən Azərbaycan Respublikası yerli xammal və işçi qüvvəsinə söykənərək sahə müəssisələri yaradaraq məhsul istehsalı əsasında həm daxili tələbat üçün və həmçinin ixrac üçün məhsullar istehsal etməyə başlamışlar.

Qeyd etdiyimiz kimi yüngül sənaye bir çox sahə və altsahələrdən ibarətdir və onlar arasında önəmli yeri məhz tekstil sənayesi tutur. Dünyada bu sahə üzrə müşahidə olunan vəziyyət də bunu təsdiq edir. Belə ki, hal-hazırda dünya tekstil sənaye sənaye məhsulu istehsalı, geyim məhsulları və onlar üçün aksesuar istehsalının orta illik həcmi 4.0 trln. doll. ötməkdədir. Yüngül sənaye məhsullarının əsas hissəsi Asiya ölkələrində istehsal edilir. XX əsrin ortalarından başlayaraq yüngül sənayedə kimya sənaye məhsullarından çox geniş istifadə olunmağa başlanılmışdır. Dünyada yüngül sənayesinin əsas qolu olan tekstil ildə 45.0 mln. tona yaxın əsas xammal emal edir ki, onun da 50 faizini sintetik və süni yolla alınmış liflər təşkil etdiyi halda 45 faizini pambıq, 4-5 faizini yun, kətan və digərləri təşkil edir. Dünya yüngül sənayesi üzrə parça istehsalı 100 mlrd. m² –dən çox təşkil edir ki, onun da 50 faizdən çoxu Asiya qitəsi ölkələrində reallaşdırılır. Müasir dövrdə İEO əsasən brend məhsulların istehsalına önəm verirlər. İEO isə əsasən kütləvi tələbata uyğun məhsullar istehsal edirlər.

Azərbaycan Respublikası SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə yüngül sənaye müəyyən qədər inkişafa nail olmuşdur. Mahud fabriki Gəncədə 1925-ci ildə, ipək kombinatı Şəkiddə 1931-ci ildə fəaliyyətə başlamış və növbəti illərdə Sumqayıtda, Naxçıvanda, Mingəçevirdə və Gəncədə Toxuculuq fabriki, Bakıda, Naxçıvanda və Şəkiddə tikiş fabriki, Bakıda "Toxuculuq Qalantereya", Sumqayıtda "Xovlu iplik", "Putə-Əyrici" və s. çoxsaylı müasir texnoloji istehsal xətlərilə təmin edilmiş yüngül sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Lakin sovetlər dövründə yaradılmış iri müəssisələrin əksər hissəsi fəaliyyətini tam və ya qismən dayandırmışdır. Hazırda tam gücü ilə işləyən müəssisə "Bakı Tikiş Evi" ASC-ni hesab etmək olar.

Buna baxmayaraq yüngül sənayenin mövcud vəziyyəti ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən diqqətdə saxlanılır. Belə ki, Azərbaycanda yerli xammaldan səmərəli istifadə etməklə yüngül sənayenin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 26 fevral 2015-cı il tarixində ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Mingəçevirdə Sənaye Parkının təşkil edilməsi məqsədilə müvafiq sərəncam imzalanmış və artıq 21 sentyabr 2016-cı ildə təməli qoyulmuşdur. Layihəyə əsasən Mingəçevir Sənaye Parkı nəzdində 9 fabrikin yaradılması planlaşdırılmışdır. Parkda əsas etibarilə

pambıq, yun akril ipliyi, corab, ayaqqabı, toxuma, boyama, tibbi kosmetika və tikış üzrə ixtisaslaşmış fabriklərin fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulmuşdur (<https://economy.gov.az/article/msp-yaradilmasi/22920>).

ADSK-nin rəsmi saytından alınan məlumatlara görə yüngül sənayesi sahəsində 1995-ci ildə 158, 2000-ci ildə 223, 2005-ci ildə 216, 2010-cu ildə 196, 2015-ci ildə 143, 2016-cı ildə 147 və 2017-ci ildə isə 151 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir (cədvəl 4). Bu rəqəmlərə əsasən qeyd etmək olar ki, hesabat illərində yüngül sənaye məhsulu istehsalı üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayında kəskin dəyişiklik baş verməmişdir. 1995-ci ildə 158 müəssisə fəaliyyət göstərdiyi halda 2017-ci ildə 151 müəssisə fəaliyyətini davam etdirmişdir. Fərq cəmi 7 müəssisə təşkil etmişdir. Düzdür 2000-ci ildə 223 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Amma növbəti illərdə bu say azalmışdır. Bu onu göstərir ki, sahibkarların sahə istehsalına maraqları o qədər də yüksək deyildir.

Eyni zamanda yeyinti sənaye istehsalı üzrə yaradılan müəssisələrin və onların sayının baza ili olan 1995-ci illə müqayisədə 2017-ci ilin sonuna kimi 1.6 dəfə azalması olduqca məyusedici haldır. Belə ki, 1995-ci ildə Respublikada 758 yeyinti sektorunda fəaliyyət göstərdiyi halda 2000-ci ildə 470 müəssisə, 2005-ci ildə 644 müəssisə, 2010-cu ildə 543 müəssisə, 2015-ci ildə 502 müəssisə, 2016-cı ildə 510 müəssisə və 2017-cildə isə cəmi 471 müəssisə fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Cədvəl 4: Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı (mülkiyyət növlərinə görə), vahid

	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Ümumi sənaye üzrə	2 094.0	1 974.0	2 621.0	2 650.0	2 583.0	2 561.0	2 582.0
Yeyinti sənayesi üzrə	758.0	470.0	644.0	543.0	502.0	510.0	471.0
Yüngül sənaye üzrə	158.0	223.0	216.0	196.0	143.0	147.0	151.0

Mənbə: müəllif tərəfindən ADSK-nin rəsmi saytından alınan statistik məlumatlar əsasında hazırlanıb, <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Ölkənin yeyinti sənayesi maddi istehsalın olduqca mühüm sahələrindən biri olmaqla yüngül sənaye kimi o da kənd təsərrüfatı xammalının (taxıl, kartof, şəkər çuğunduru, ət, süd, balıq və d.) emalı əsasında qida məhsulları istehsal edir.

Onun tərkibinə olduqca böyük qrup sahə və alt sahlər daxildir. Bu sahələr arasında ət, süd, çörəkbişirmə, balıq, unüyütmə, şəkər, konserv, konditer vəs bu kimi digərləri daha əhəmiyyətli hesab edilir.

Müasir təsnifata əsasən yeyinti sənayesi ixtisaslaşdırılmış sahələr olan 40 sahəni-tamli məhsullar, ət və süd məhsulları, balıq istehsal edən yarımşahələr üzrə qruplaşdırılmışdır.

Tamli məhsullar istehsal edən yarımşahə əsasən kənd təsərrüfatında becərilən bitkilərin emalı üzrə oxtisaslaşan bütün sahələri özündə cəmləşdirir.

Ət və həmçinin süd yarımşahəsi əsas etibarilə xammal kimi heyvandarlıq sahəsində tədarük olunan məhsulların emal üzrə ixtisaslaşmış sahələri özündə birləşdirir.

Balıq yarımşahəsi isə balığın yetişdirilməsini, su hövzələrindən tutulması və emalını özündə birləşdirir.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, yeyinti sənayesinin ən mühüm sahələrindən biri nüyütmə-yarma hesab edilir. bu sahə yem sənayesini özündə birləşdirir.

Yeyinti sənayesi kənd təsərrüfatı məhsullarının 50 faizdən çox hissəsini istifadə edir.

Yeyinti sənayesi kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edərək onları hazır məhsula çevirərək ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edə biləcək müvafiq fond formalaşdırmaqla ölkədə strateji xarakter daşıyan ərzaq ehtiyatının yaradılmasına xidmət edir.

Yeyinti sənaye məhsullarına ərzaq istehsalı üçün təyinatı olan xammal, həmçinin qida məhsulları, onlara əlavələr, qatqılar, tamli mallar və qrupa daxil edilən məhsullar aid edilir.

Qida məhsullarına isə texnologiyanın tətbiqi ilə təbii və həmçinin emal olunmuş halda istifadə edilmiş məhsullar aid edilir.

Cədvəl 5-də verilən məlumatlara əsasən qeyd etmək olar ki, ölkə sənayesi üzrə məhsul istehsalının həcmində 2005-ci illə müqayisədə 2010-cu ildə 3.005 dəfə, 2011-ci ildə 3.26 dəfə artım olduğu halda 2015-ci ildə isə 2005-ci illə

müqayisədə 2.83 artım olmasına bu göstərici 2011-ci ilin analoji göstəricisi ilə müqayisədə 1.32 dəfə azalaraq 26369.40 mln. man. təşkil etmişdir. Bunun isə təbii ki, məlum səbəblərdən (dünya bazarında neftin qiymətlərinin kəskin azalması) baş verdiyini düşünmək olar. Lakin 2016-cı ildə yenidən əhəmiyyətli artıma nail olunmuşdur. Belə ki, 2015-ci illə müqayisədə 0.8 dəfə çox və 2011-ci illə müqayisədə 1.08 dəfə az məhsul istehsal edilmişdir. Nəhayət ki, 2017-ci ildə daha yüksək nəticə əldə edilmişdir. 2005-ci illə müqayisədə 4.28 dəfə, 2016-cı illə müqayisədə isə 1.23 dəfə çox sənaye məhsulu istehsal edilmişdir.

Ölkə üzrə bütün sənaye istehsalında hasilat sənayesi hər bir dövrdə stün çəkiyə malik olmuşdur. 2005-ci ildə bütün sənaye istehsalının 60.94 faizi maddə çıxarma sənayesinin 39.06 faizi isə emal sənayesinin payına düşür. Sənaye istehsalının 2010-cu ildə 74.57 faizi, 2011-ci ildə 76.78 faizi, 2015-ci ildə cəmi 62.05 faizi, 2016-cı ildə 65.6 faizi və nəhayət 2017-ci ildə isə 70.27 faizi hasilat sənayesində reallaşdırılmışdır.

Cədvəl 5: Sənaye istehsalının həcmi 2005-2017-ci illər üzrə, faktiki qiymətlərlə, mln. man.

	2005	2010	2011	2015	2016	2017
Bütün sənaye	9308,80	27978,20	35026,90	26369.40	32300.20	39892.50
Hasilat sənayesi	5672,70	20862,50	26894,30	16362.30	21191.90	28033.50
Emal sənayesi	3073,10	5735,70	6392,40	7880.40	8899.50	9723.50
Qida sənayesi	1094,50	1924,60	2107,60	2307.60	2964.70	2999.80

Mənbə: müəllif tərəfindən ADSK-nın məlumatları əsasında hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Ümumi sənaye istehsalında qida sənayesinin payı 2005-ci ildə 11.76 faiz, 2010-cu ildə 6.88 faiz, 2011-ci ildə 6.02 faiz, 2015-ci ildə 8.75 faiz, 2016-cı ildə 9.18 faiz, 2017-ci ildə isə 7.52 faiz təşkil etmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin qida sənayesində istehsal həcmi də dinamik olaraq inkişaf etməkdədir. Belə ki, 2005-ci ildə bu göstərici 1994.50 mln. man. təşkil etdiyi halda 2010-cu ildə 1924.60 mln. man. və ya 2005-ci illə müqayisədə 1.76 dəfə çox, 2010-cu ildə müqayisədə 2011-cu ildə 1.1 dəfə çox, 2011-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə 1.1 dəfə, 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə 1.28 dəfə və 2017-ci ildə 2016-cı illə müqayisədə 1.01 dəfə çox qida məhsulları istehsal edilmişdir.

Ölkədə yeyinti (qida sənayesinin) inkişafı üçün kənd təsərrüfatı ilə sənayenin emal sahələri arasında kooperasiya əlaqələrinin qurulmasına ehtiyac vardır. A.Smit də bu əlaqələrin olmasını vurğulamışdır. A.Marşal da XX əsrin ilk illərində həmçinin koopersaiya əlaqələrinin əhəmiyyətindən və zəruriliyindən bəhs etmişdir.

Sovet rus iqtisadçısı A.Çyanov da kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi, tədarükü, emalı və reallaşdırılması mərhələlərini özündə cəmləşdirən kooperativ əlaqələrinin yaradılması və inkişafının əhəmiyyətliliyini vurğulamışdır.

Yeyinti sənayesi çoxsaylı müəssisələrlə təqdim olunmaqla ölkə iqtisadiyyatının olduqca əhəmiyyətli və ixtisaslaşmış sahələrini özündə birləşdirir. Ölkənin yeyinti sənaye müəssisələrində istehsal olunan məhsullardan şəraba daxili beynəlxalq bazarlarda olan yüksək tələbatın və onun istehsalı üçün müəyyən əməkdaşlığın, illərin təcrübəsinin və xammal bazasının olması nəzərə alınaraq son illərdə hökumət səviyyəsində müvafiq tədbirlər planı işlənilib hazırlanmış və artıq reallaşdırılmaqdadır və müəyyən müsbət nəticələr də əldə edilmişdir.

Xammalın ilkin emal zavodları üzümün becərilməsi və tədarükü ərazilərinə yaxın təşkil edilmişdir. Aralıq və son məhsullar istehsal edən (şərab və konyak) zavodlar Bakı şəhərində və həmçinin Gəncədə, Şamaxıda, Şəmkirdə, Göyçayda, Naxçıvanda fəaliyyət göstərir. Həmin zavodlarda müxtəlif markalarda (60-a yaxın) şərab növü, habelə konyaklar istehsal edir.

Bu gün Azərbaycanda qırx beşdən artıq alkoqollu içki, otuz beş növdə pivo istehsalı ilə məşğul olan müəssisə fəaliyyət göstərməkdədir.

Konservləşdirilmiş qidalar istehsal edən müəssisələrdə əsasən ət, balıq, meyvə-tərəvəz emal edilərək uzunmüddətli saxlamaq üçün müvafiq tələblərə uyğun olaraq qablaşdırılır.

Yeyinti sənayesinin müxtəlif sahələrinə xas olan istehsallar ölkənin müxtəlif regionlarında, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əsasən xammal bazalarına və istehlakçılara yaxın yerləşdirilmişdir. Məsələn Balakən, Qax, Qəbələ, Qusar, Quba, Xudat, Ordubad, Şəki, Nic, Ucar, Göyçay, Sabirabad, Lənkəran və Masallı şəhərlərində konserv zavodları, Xıllı, Hacıqabul, Lənkəran, Xudat, Hövsan balıq zavodları, Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Xırdalan, Şəki, Mingəçevir, Lənkəran, İmişli və

Ağdamda yerləşən ət kombinatları, Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şamaxı, Mingəçevir, Lənkəran, Xırdalan, Zərdab, Salyan, Bərdə və Siyəzəndə yerləşən süd emalı müəssisələri, Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Kürdəmir, Yevlax, Ağdaş, Giləzi və Şabranda fəaliyyət göstərən unüyütmə kombinatları yerləşir. Ölkənin bütün şrayon, şəhər və qəsəbələrində çoxsaylı çörəkbişirmə və şirniyyat sexləri fəaliyyət göstərir.

Respublikamız təbii içməli və mineral suları bulaqları və mədənləri ilə də zəngindir. Belə ki, İstisu, Sirab, Badamlı, Vayxır, Darıdağ, Gədəbəy, Şollar və s. bu kimi mənbələr üzrəndə zavod və kiçik sexlər qurulmuş və istehsal funksiyalarını yerinə yetirirlər.

Bakı, Gəncə, Xaçmaz, Xırdalan, Sumqayıt (Qızıl tac pivəsi), Salyan və Novxanı qəsəbəsində pivə zavodları və ya sexləri, Xırdalan şəhəri ərazisində “Koka-Kola” zavodu, Bakı şəhərində “Pepsi-Kola”, Astara, Lənkəran çay fabrikləri (2010-cu ildə Azərbaycan Respublikası 544,9 ton yaşıl çay yarpağı tədarük edilmişdir), Bakı, Naxçıvan və Lənkəran çay qablaşdırma fabrikləri, Bakıda tütün kombinatı, Balakən, Qəbələ, Zaqatala, Masallı, Şəki, Şərur, Yevlaxda tütün-fermentasiya zavodları, Zaqatalada xına qablaşdırılması müəssisəsi, fındıq və gül emalı zavodları, Maştağada zeytun emalı və Bilgəhdə zəfəran emalı zavodları, Şirvanda pambıq çiyidi emalı zavodu, Gəncədə yağ-piy kombinatı, Bakı, Gəncə və Sumqayıtda qənnadı fabrikləri və s. bu kimi çoxsaylı sahə müəssisələri fəaliyyət göstərir.

Beləliklə qeyd etmək lazımdır ki, sadalanan sahə müəssisələri ilə yanaşı sadalanmayan çoxsaylı müəssisələr vardır ki, ölkə iqtisadiyyatının güclənməsində, sosial problemlərin həllində mühüm rol oynamalıdırlar. Lakin Ölkə prezidentinin rəhbərliyi altında aparılan iqtisadi siyasətin yerlərdə düzgün reallaşdırılmama səbəbindən, hökumət tərəfindən, sahibkarlığa dəstək məqsilə yaradılmış Milli Fondun ayırdığı vəsaitlərin düzgün istifadə olunmaması, yerlərdə mütəxəssislərin (aqronom, zootexnik, baytar həkim, texnoloq və mühəndis) olmaması nəticəsində yaradılan müəssisələrdə, fermer təsərrüfatlarında (bitkilərin, meyvə ağaclarının və tərəvəzlərin becərilməsi, iri buynuzlu malqara və keçi və dəvələrə qulluq

edilməsi) düzgün qulluğun təşkil edilməsəsi qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaqda çətinlik yaradır.

Bütün bu qüsurları qısa bir zamanda aradan qaldırılması mümkündür. Çünki ölkəmiz bu sahədə geniş təcrübəyə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası yeyinti sənayesinin növbəti inkişafı üçün əhəmiyyətli üstünlüyə malikdir. Bu üstünlükləri aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- Azərbaycan Respublikası yeyinti sənaye istehsalı üzrə böyük tarixi ənənələrə malikdir;

- yeyinti sənayesinin istehsalı üçün nəhəng və hərtərəfli xammal bazası vardır;

- Azərbaycanda yetişdirilən meyvə-tərəvəz məhsullarının böyük əksəriyyətinin dünyada analoqu yoxdur;

- bəzi istehsal sahələrinin Azərbaycanın böyük olmayan şəhər və qəsəbələrində də yerləşdirilməsinin mümkünlüyü, buna mövcud olan ərazi ehtiyatları da imkan verir;

- nəqliyyat daşımaları nöqtəyi-nəzərdən əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqe, yəni potensial ixrac bazarları yaxınlıqda yerləşir. Göstərilən bu sənaye sferasının inkişaf etdirilməsi məqsədilə olduqca vacib və əhəmiyyətli məna kəsb edir. “2008-2015 illərdə Azərbaycan Respublikası ərzaq məhsulları ilə əhalinin etibarlı təmin edilməsi istiqamətində Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilmişdir. Bu, Respublikanın qida sənaye sahəsində tamamilə yeni bir səhifə demək idi. Qeyd Dövlət Proqramının qəbulunda əsas məqsəd kimi hər bir vətəndaşın sağlam və səmərəli həyat tərzinin təminat altına alınması məqsədilə qəbul olunmuş normalara müvafiq ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsi təyin edilmişdir. Bunun üçün müvafiq Dövlət Proqramı həddlərində aşağıdakı vəzifələrin icra edilməsi müəyyən edilmişdir:

- Respublikada ərzaq məhsulları istehsalı həcmnin artırılması;

- hər bir sakinin keyfiyyətli və təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə təminatı;

- ərzaq təminatı sahəsində risklərin idarəçiliyin həyata keçirilməsi;

- ərzaq təminatı sisteminin institusional cəhətdən inkişaf etdirilməsi, habelə və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması.

Göstərilən vəzifələrin icra olunması məqsədilə reallaşdırılan müvafiq tədbirlər Respublikada stabil və zəruri ərzaq kütləsinin yaradılmasına, effektiv infrastrukturun formalaşdırılmasına, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət edəcək müvafiq sistemin daha da mükəmməl səviyyəyə gətirilməsinə və ölkənin hər bir vətəndaşının zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsinə nail olmağa imkan yaradacaqdır.

Ölkə iqtisadiyyatının, onun istehsal sahələrinin müasir inkişaf səviyyəsində və beynəlxalq və daxili rəqabətin sərtləşdiyi bir şəraitdə istehsal və xidmət infrastrukturun tam formalaşdırılması, ETT-nin nəticələrinin istehsal və xidmət sahələrində tətbiq edilməsi və məhsuldar qüvvələrin rəşional yerləşməsində, keyfiyyətə yeniliklərin edilməsi ilə səciyyələnilir.

Ölkə iqtisadiyyatının qarşıda duran vacib məsələlərdən biri maddi istehsalın, o cümlədən yüngül və yeyinti sənayelərinin maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, istehsal resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması və istehsal-satış fəaliyyətinin bazar prinsiplərinə uyğun təşkil etməkdir.

2.3. Turizm sənayesinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Turizm xidmət sferası olaraq cəmiyyətin inkişafı və əmək bölgüsünün dərinləşməsi nəticəsində yaradılıb və inkişaf etdirilib.

Turizm xidmət sferası olmaqla insanların istirahətin müxtəlif təşkili növlərinə tələbatını ödəmək təyinatlı xidmətlər təqdim edən sahədir.

Bu və ya digər səbəblərdən səyahətlərin edilməsi turizmin inkişafına təkan verir və onun sosial-iqtisadi bünövrəsini formalaşdırır.

Turizm mənəvi dəyər kimi, zövq əyləncə əhəmiyyətinə malikdir. Eyni zamanda turizm turistlərdə fizioloji tələbatın yaradılması və onun təminatı forması olmaqla turizm sektorunun xidmətlərindən istifadəyə, səyahətlərin edilməsinə zəmin yaradır.

Turizm xidmətlərinə tələbat özəl bir psixofizioloji tələbat kimi cəmiyyətin inkişafı və yeni tələbatların formalaşması, nəticədə isə onların ödənilməsi ilə

yanarır və artır. Cəmiyyət üzvlərinin bu sahə xidmətlərinə olan tələbatının arması bilavasitə turizm sektorunun inkişafını və göstərilən xidmətlərinin çeşidinin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsini tələb edir.

Dünya çapında ölkələrin iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər və cəmiyyət üzvlərinin həyat tərzinin dəyişməsi, maddi rifah halının yaxşılaşması, əyləncəyə və fəal istirahətə münasibətlərinin müsbət istiqamətdə dəyişməsi və sosial-iqtisadi vəziyyət turizm sektorunun və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsini zəruri edir.

Turizm dünyanın əksər ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Hazırda bu sahə, dünya xidmət satışı dövriyyəsinin xüsusi çəkisinin 30%-dən çox hissəsini təşkil edir. Dünya ümumi daxili məhsulunun 6 faizə, iş yerlərinin 6%-ə, dünya istehlak xərclərinin isə 11%-ə qədər turizm sektorunun payına düşür.

İqtisadi fəaliyyət növü kimi turizmin yüksək cəlbediciliyi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə onun maliyyə-iqtisadi üstünlüyünü təmin edir.

Turizm sektoruna bu üstünlüyü nisbətən az ilkin maliyyə resurslarının tələb olunması, yatırılan kapitalın dönərlilik sürəti, yüksək rentabellik səviyyəsi və s. təmin edir. Bu üstünlüklərlə yanaşı turizm sektoru digər xidmət və istehsal sahələrinin inkişafına təkan verir. Turizm biznesi iqtisadi xüsusiyyəti ilə yanaşı sosial aspektdən də bir çox üstünlüklərə malikdir.

Turizmə iqtisadi artımın stimullaşdırıcısı kimi artmaqda olan maraq ölkədə mövcud turizm biznesinin strateji təhlilinin aparılmasını və onun regionun sosial-iqtisadi inkişafının ümumi strategiyasında yeri və rolunun əsaslandırılmasını zəruri edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, turizm biznesi digər fəaliyyət növlərindən əsasən onun müxtəlif sahə və biznes növlərindən qırılmaz qarşılıqlı əlaqəyə malik olması ilə fərqlənir.

Regionlarda turizmin inkişafı çoxsaylı və əlaqəli məsələlərin həllini tələb edir. Belə ki, nəqliyyat və ictimai qida sisteminin, informasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və regionun imicinin yaxşılaşdırılması kimi məsələlərin həlli regionlarda turizm biznesinin formalaşması və inkişafını sürətləndirmiş olar.

Beləliklə, İEO-in təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyata güclü təsir göstərən turizm sektoru insanların sosiallaşmasında, onların mədəni istirahətinin təşkilində, işsizlik problemlərinin həllində, dövlət büdcəsinin formalaşmasında, ölkənin tarixi, görməli yerlərinə ekskursiyaların təşkilində, regionların tanındılmasında, ucqar yaşayış məskənlərinin mənimsənilməsinə, regionlarda istehsal və xidmət sahə müəssisələrinin yaradılması və inkişafına, ticari münasibətlərin formalaşmasına, regionların sosial-iqtisadi inkişafına və nəticə etibarilə dövlət büdcəsinin formalaşmasına da əhəmiyyətli təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixdə imzaladığı fərmanla ölkədə ixtisaslaşmış turizm sektorunun inkişafına yönəlik STY-ə əsasən hesab edilir ki, 2025-ci ilə kimi Azərbaycan Respublikası regionda və ümumdünya ölkələri arasında turizm sənayesinin cəlbediciliyi baxımdan önəmli yer tutmasının təmin etməlidir.

SYX-ə əsasən Respublikamızın 2025-ci ilə kimi qazanacağı uğurlara söykənərək növbəti illərdə isə Azərbaycanı xarici və yerli turistlər üçün dünyada önəm verdikləri 20 turizm ölkələrindən, məkanlarından biri olmasının təmin edilməsi məqsəddir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra, daha dəqiq isə 1995-ci illərdən sonra Respublikada maddi istehsalın inkişafı ilə yanaşı qeyri-maddi istehsalın inkişafına da önəm verilməyə başlandı. İnsanların sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdıqca onlar həyatlarında istirahətə də yer verməyə başlamışlar. Son illərdə, xüsusilə XXI əsrin ilk illərindən Azərbaycanda hökumət səviyyəsində turizmə önəm verilməyə başlanmışdır.

Turizm sənayesi artıq bir neçə ildir ki, maddi və qeyri-maddi istehsal sahələri arasında sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. Son 5-6 il ərzində ölkənin turizm sahəsində xidmət göstərən müəssisələrin sayı 4.5 faiz, istirahət, səyahət və işgüzar səfər məqsədilə gələn əcnəbilərin, xarici ölkə vətəndaşlarının, sayı 8.5 faiz artmışdır.

Turizm sektorunun ölkənin ümumi daxili məhsulunda payı hazırda 4.5 faiz, payı birbaşa məşğulluqda isə 3.3 faiz təşkil edir. Bakı şəhəri Azərbaycan

Respublikası turizm baxımdan tanınmasında, ölkənin turizm cəlbediciliyinin artırılmasında uzunmüddətli keçmədən başlayaraq beynəlxalq miqyasda rəğbət qazanmış tarixi, mədəni və incəsənət obyektləri ilə yerli və xarici turistlərin cəlbi baxımından ölkənin turizm sənayesinin inkişafında təkanverici və istiqamətləndirici olaraq qalmaqdadır.

Turizmin əsas sektorlarının və altsahələrinin inkişafı da öz növbəsində tək paytaxtı şəhərin deyil ölkə regionlarının inkişafında turizm xidmətinin əhatəliyinin artmasında mühüm rol oynamışdır. Təbii ki, turizmin inkişafı öncə region ölkələrindən, məsələn, Azərbaycan üçün Türkiyədən, İrandan, Rusiyadan, Ukraynadan, Gürcüstandan cəlb edilən turistlərin hesabına əldə edilə bilər. Tədricən turizm obyektlərinin tələb olunan standartlara gətirilməsilə yaxın və uzaq xarici ölkələrdən turistlərin cəlbinə çalışmaq lazım gəlir. Azərbaycan Respublikası artıq qeyd edilən mərhələləri keçmişdir. Azərbaycan artıq region ölkələrindən çoxsaylı turistlər cəlb etmək və onların tələblərini yüksək səviyyədə ödəməklə özü üçün daha çox ölkələri əhatə dairəsi kimi seçməklə potensial turistlərin çoxluq təşkil etdiyi ölkələr üçün turizm xidməti üzrə ixtisaslaşmış məkanına çevrilməklə Azərbaycan Respublikası hər iki region üzrə turistlərin cəlbi baxımından potensialını artırıla bilər.

Turizm sektorunda perspektivdə yüksək nəticəyə nail olmaq üçün artıq demək olar ki, gələn ilədək (2020-ci ilədək) qalan qısa zaman üçün Azərbaycan Respublikası üzrə turizm sənayesində 4 əsas hədəf müəyyən edilmişdir.

I. Bakı şəhəri və onun kəndlərinin turizm imkanlarından tam istifadə edilməsi;

II. İdarəetmənin milli səviyyədə daha mütərəqqi təşkili, turizm və həmçinin rekreasiya zonalarının yaradılması, Respublikada turizm sektorunun fəaliyyətində mövsümliliyin təsirinin aradan qaldırılması, bunun üçün turizm infrastrukturunun bütün səviyyələrdə yaradılması, hava, dəniz, dəmir yol, avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə əlaqələrinin yaxşılaşdırılması, xarici turistlər üçün viza prosedurlarının sadələşdirilməsi, turizm sektorunun inkişafına nail olmaq üçün əlverişli işgüzar və istirahət mühitin formalaşdırılması;

III. Regional turizmin inkişafı üzrə təşəbbüslərin qarşılınması və reallaşdırılmasına dəstək verməklə Azərbaycan Respublikası turizmi inkişaf etdirmək;

IV. Turizm sahə mütəxəsislərinin hazırlanması proqramlarına investisiya yatırmaq və turistlərin məmnunluğunu qazanmaq və onu daha yüksək səviyyəyə qaldırmaq üçün standartların işlənilməsi, sertifikatlaşdırılması və sistemin təkmilləşdirməsi.

Sadalanan hədəflərə nail olmaqla 2020-ci ildə ölkənin real ÜDM-i birbaşa 293.0 mln. və dolay 172.0 mln. man. artacağı proqnozlaşdırılır. Bu dövr ərzində 25.0 min yeni iş yerinin yaradılacağı nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd edək ki, 2015-ci ildə turizm sənayesinin dünya ümumi daxili məhsulunda ümumi payı 9.8 faiz təşkil etmişdir. Turizm sektorunun ümumdünya məşğulluğunda payı 9.5 faiz təşkil etmişdir.

Əsas məsələlərdən biri isə planlaşdırılmış tədbirlərin işlənməsi və reallaşdırılması üçün dövlət və özəl dəstəyi hesabına 350.0 mln. man. məbləğində investisiya yatırımı tələb olunur.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda və elmi nəşrlərdə vurğulandığı və statistik təhlillərdən də müəyyən olduğuna istinadən söyləmək olar ki, turizm sektorunun dünya ölkələrinin, o cümlədən də Azərbaycanın iqtisadiyyatında payının əhəmiyyətli çəkiyə malikdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, o regionların, hətta ucqar yaşayış məskənlərində sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaqda təkanverici amil kimi çıxış edərək ölkələrin milli sosial-iqtisadi üstünlüyü hesab edilir.

Bir fəaliyyət növü kimi turizmin sosial-iqtisadi inkişafa təsirini üç fərqli kateqoriyaya bölürlər:

I. Hava nəqliyyatı, avtomobilləri kirayə təqdim edən şirkətlər və mehmanxanalar kimi turizm sənayesinin altsektorlarının ümumi daxili məhsulun səviyyəsinə birbaşa təsir və həmçinin digər sektorların daolayı təsirləri turizm sənayesinin prioritetliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Turizm sənayesinin əhəmiyyətini onun, iqtisadiyyata onun ayrı-ayrı əlaqəli sahələrinə təsirləri, o cümlədən tikinti, xidmət və həmçinin istehsal sektorunu əhatə

edən, həmin sahələrin vasitəsilə ölkənin ümumi daxili məhsulunun artmasına müsbət təsirlərinin olması ilə də təsdiq edilir. Turizm xidmətlərinin göstərilməsi vasitəsilə sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələr keçid dövründə olan və turizm sənayesi yeni inkişaf edən ölkələr üçün valyuta gəlirlərini formalaşdırmaq və artırmaq üçün əsas mənbəə kimi çıxış edir.

II. Turizm xidmətinin göstərilməsi və keyfiyyətinin artırılması ölkədə məşğulluğa və ölkənin regionlarının sosial və iqtisadi vəziyyətinə müsbət təsir göstərir.

Turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi ölkənin paytaxtı və şəhərlərdə, rayonlarda, qəsəbə və kəndlərdə kənd turizmi, ekoturizm, çimərlik, səyahət, dini turizm və bu kimi digər çoxsaylı turizm xidməti növlərinin inkişaf etdirilməsi ilə Respublikanın ölkənin paytaxtı və şəhərlərdə, rayonlarda, qəsəbə və kəndlərdə məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə təkan verir.

III. Turizm xidmət növlərinin ölkənin bütün regionlarında göstərilməsi infrastrukturun inkişaf etdirilməsini zəruri edir və onun yaradılmasını stimullaşdırır.

Eyni zamanda dövlətin turizm strategiyasının uğurlu reallaşdırılması və göstərilən xidmətlərinin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından yüksək olması marketinqin bir aləti kimi ölkəmizin beynəlxalq aləmdə imicinin, reytinginin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Turizm xidmətləri ölkə regionları arasında mədəni, iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsində də mühüm rol oynamaqla bərabər ekoloji dayanıqlılıqlığın təmin olunması, yerli dəyərlərin, mədəni irsin qorunması və inkişafı yöndə göstərilən təşəbbüsləri də dəstəkləyir.

Turizmin inkişafı ölkənin qeyd etdiyimiz kimi ucqar yaşayış məskənlərinin tanınmasına, sosial iqtisadi inkişafına, olduqca əlçatmaz yerlərdə yerləşən tarixi abidələrin bərpasına, infrastrukturun yaradılmasına zəmin yaradır. Bu isə regionlarda tamamilə fərqli xidmət və istehsal sektorlarının inkişafına və ölkənin hər bir regionu, qəsəbə və kəndlərinin imkanlarından bəhrələnmək mümkün olacaqdır.

Bu baxımdan da turizmin inkişafı ilə əlaqədar paralel inkişaf edən sahələrin mənfəəti ənənəvi turizm istiqamətlərinin pul axınlarının həcmi üstələmiş olacaqdır.

Mövzu ilə əlaqədar öyrənilən mənbələrdən məlum olur ki, ümumilikdə respublikamızda turizmin inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edən altı mindən çox tarixi abidə yer alır. Bu abidələrə Azıx mağarasını, Lənkəran ərazisində Dairəvi qalanı (həbsxana), Şamaxıda Pirqulu Rəsədxanasını, Cümə məscidini, Şaşıqəndam və 7 Günbəz qəbiristanlığını, Qaxda İlisu qülləsini, Naxçıvanda Mömünə Xatun məqbərəsini, Qədim Qala divarlarını, Qarabağlar türbəsinə, Husif ibn Küseyri türbəsinə və Əshabi-Kəhf ziyarətghayını, Əlincə qalasını, Kültəpə, Gəmiqaya, Oğlanqala, Qaraqala, Qədim Gilan, Şırlan və digər qədim yaşayış məskənlərini, Fərhadqala, Quylu, Yalınqala kimi mağara komplekslərini, Şəkiddə Xan Sarayını və Alban kilsəsini, Qobustan, Atəşpərəstlik alov məbədinə - Xınalıqda və bu kimi çoxsaylı digər tarixi abidələrin aid etmək olar. Lakin hələ də qeyd edilən və sadalanmada yer almayan tarixi abidələrin mövcud vəziyyəti qane edici deyildir. Turistlərin səfər etməsi üçün mümkün və zəruri şərait yaradılmamış, abidələr tam bərpa edilməmişdir ki, bu da onların ziyarətçilər üçün cəlbədiciliyi səviyyəsini təmin etmir.

Beləliklə Azərbaycan Respublikası turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün yerinə yetirilməsi zəruri olan işləri bir neçə istiqamətdə ümumiləşdirmək olar:

- ölkədə mükəmməl turizm infrastrukturunun formalaşdırılması və turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi;
- turizm obyektlərinin və onlarda göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşdırılması;
- turizm xidməti üzrə mütərəqqi norma və standartların işlənilməsi və tətbiqi;
- Azərbaycanda turizm zonalarının və konkret turist marşrutlarının təyini;
- turizm sektoru üzrə zəngin təcrübəyə malik şirkətlərlə kadr mübadiləsi və təkrar hazırlığı sahəsində əməkdaşlıq.

Respublikada maliyyə imkanlarına malik və turizm sektoruna xidmət edən sığorta şirkətləri mövcuddur. Onların vəsaitlərindən və xidmətlərindən səmərəli

istifadəyə şərait yaradın hüquqi əsas verən iqtisadi və hüquqi bazanın yaradılmasına ehtiyac vardır.

Qeyd edilənlər nəzərə alınmaqla ADSK-in rəsmi saytında verilən statistik məlumatlar əsasında təqdim edilən cədvəl 6-ya nəzər saldıqda ilk müşahidə olunan vəziyyət işçilərin sayının 2010 illə müqayisədə 2017 ilə qədər onların sayının 9938 nəfər artmasıdır. ikinci mühüm və nəzərə çarpan göstərici 2015 illə müqayisədə 2017 ildə turizm sahəsində yaradılan əlavə dəyərin 2017 ildə 713,7 mln. man. artmasıdır. Lakin bu inkişaf fonunda turizm sektoruna yatırılan investisiyanın həcmi azalmasını neqativ hal kimi dəyərləndirmək olar. Belə ki, dövlətin iqtisadi siyasətində turizm sektorunun inkişafı prioritet məsələ hesab edilir.

2010 illə müqayisədə 2017 ildə turizm sektoruna 681,9 mln. man. az kapital yatırılmışdır. ÜDM-də bu sektorun payı demək olar ki, dəyişməz qalmışdır.

Unutmaq da olmaz ki, ildən-ilə sahə müəssisələrinin iqtisadi göstəriciləri müsbət tendensiya ilə dəyişilir. Belə ki, 2009 ildə ölkədə fəaliyyət göstərən səyahət agentlikləri və turoperatorların sayı 96, 2010 ildə 125, 2015 ildə 243 və 2017 ildə isə 339 vahid olmuşdur.

Turizm sənayesinə xarakterik olan sahələrdə 2009 ildə 36 103 nəfər, 2010 ildə 36899 nəfər, 2015-ci ildə 49449 nəfər və 2017 ildə isə 46837 nəfər işçi çalışmışdır. Turizm sənayesinə xarakterik olan sahələrdə -formalaşdırılmış əlavə dəyər 2009 ildə 2015 ildə 2437,3 mln. man. və 2017 ildə isə 3151,0 mln. man. təşkil etmişdir.

Cədvəl 6: Turizm üçün xarakterik sahələr üzrə əsas iqtisadi göstəricilər, 2010-2017 illər

	2010	2015	2016	2017
Turizm sektorunda çalışan işçilərin sayı, nəfər	36 899	49 449	43 477	46 837
Turizm sektorunda yaranan əlavə dəyərin həcmi, mln. man.	-	2 437,3	2 746,1	3 151,0
Turizm sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	-y	4,5	4,3	4,5
Turizm sektoruna yatırılan investisiyaların həcmi, mln. man.	949,2	1 063,9	363,0	267,3

Mənbə: müəllif tərəfindən ADSK-nin rəsmi saytından alınan məlumatlar əsasında hazırlanıb, <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>

Alınan məlumatlardan məlum olur ki, artıq 2015 və 2017 illərdə Azərbaycan Respublikasının ÜDM-də turizm sənayesinə xarakterik olan sahələrdə formalaşdırılmış əlavə dəyərin xüsusi çəkisi 4,5% təşkil etmişdir.

Turizm sənayesinə xarakterik olan sahələrə yatırılan investisiyaların həcmi 2009 ildə 527,8 mln. man., 2010 ildə 949,2 mln. man., 2015 ildə 1 063,9 mln. manat və 2017 ildə isə 267,3 mln. man. təşkil etmişdir. Qeyd edilən göstəricilərə əsasən söyləmək olar ki, turizm sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün gənc tədricən mənimsənilən sahələrdən biri olmasına baxmayaraq, bu sferaya dövlətin və sahibkarların diqqəti və marağı olduqca yüksəkdir.

Artıq strateji yol xəritəsi üzrə dəfələrlə verilən hesabalar nəzərdə tutulan hədəflərə doğru müsbət addımlar atıldığını təsdiq edir.

Ümumiyyətlə turizm sektoru Azərbaycan Respublikası üçün müəyyən qədər “gənc” olmasına baxmayaraq göründüyü kimi artıq qısa bir arada yüksək nəticələr əldə edilmişdir.

Öyrənilən materiallar və plana uyğun olaraq aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, respublikada turizm sənayesinin inkişafı üçün artıq müəyyən şərait yaradılmışdır. Amma məsələyə ətraflı yanaşdıqda hələ də Azərbaycan Respublikası bütövlükdə və regionlar üzrə turizm potensialı yüksəkdir və ondan tam səmərəli istifadə edil-məsi üçün hələ görüləsi işlər çoxdur.

III FƏSİL. İQTİSADİYYATIN APARICI SAHƏLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAF PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİNDƏ STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİ İQTİQAMƏTVERİCİ KİMİ

3.1. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişafına təsir edən amillərin müəyyən edilməsi

Azərbaycan sənaye zəngin sənaye və kənd təsərrüfatı potensialına malik olmaqla bərabər böyük neft-qaz və metallurgiya xammal ehtiyatlarına sahibdir. Buna baxmayaraq iqtisadiyyat xarici ticarətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Sənaye, xüsusilə də maşınqayırma, metallurgiya, qida, yanacaq-energetika, kimya, neft-kimya və s. Azərbaycan iqtisadiyyatının daha güclü inkişaf etmiş sahələrindən biridir. Neft-qaz sənayesinin artım tempi 20 sentyabr 1994 ildə sənaye inkişaf etmiş ölkələrin iri şirkətləri ilə neft və qaz hasilatı sahəsində birgə iş barədə bağlanmış müqavilənin bağlanması hesabına əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Hasilat sənayesi ilə bərabər emal sənayesi də inkişaf etməyə başladı.

Azərbaycan öz inkişafının yeni mərhələsində-onun yeni ictimai quruluşunun formalaşması mərhələsindədir. Azərbaycan Respublikasının bu mərhələdə növbəti inkişafı onun iqtisadi potensialının kəmiyyətindən asılıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı ictimai quruluşun maddi bazası kimi mürəkkəb sahələr kompleksidir, hansı ki, aralarında sənaye xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla önəmli yer tutur. Sənaye maddi istehsalın əsas və aparıcı sahəsidir. O məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərin inkişafına həlledici təsir göstərir.

Sənaye, özəlliklə də ağır sənaye iqtisadiyyatda təkrar istehsalın əsasını təşkil edir. O həm özü üçün və həmçinin bazarın digər sferaları üçün istehsal vasitələri istehsal edir. Ağır sənaye sənayenin bütün sahələrini, kənd təsərrüfatını, nəqliyyatı, rabitəni, tikintini, ticarəti bütöv xalq təsərrüfatında texniki tərəqqini mütərəqqi texnika ilə silahlandırır, təmin edir. Sənayenin və ilk növbədə ağır sənayenin növbəti inkişafı ölkənin iqtisadi potensialının bərpası üçün və sosial-iqtisadi və siyasi inkişaf məsələlərinin uğurlu həlli üçün mühüm zəmin yaradır (<https://helpiks.org/4-85883.html>, 2014).

Sənaye kənd təsərrüatı məhsullarını emal etməklə xalq istehlakı əmtəələri istehsal edir və cəmiyyətin tələbatını ödəyir, onun maddi rifah halını yaxşılaşdırır. Dövlət yığımında sənayenin rolu olduqca yüksəkdir.

Sənayenin inkişafı məhsuldar qüvvələrin rəasional yerləşdirilməsinə, ölkənin iqtisadi rayonlarının hər tərəfli inkişafına, zəngin təbii resurslardan səmərəli və məqsədyönlü istifadəyə köməklik edir.

Sənaye ölkənin müdafiəqabiliyyətliyinin möhkəmləndirilməsinin əsasını təşkil edir, belə ki, bütün növ hərbi texnika növləri və vasitələri istehsal edir.

Sovetlərdən qalmış sənayedə köklü islahatların aparılmasına baxmayaraq sənaye müəssisələrinin xüsusi çəkisi ümumi müəssisələrin sayında əhəmiyyətli dərəcədə azlıq təşkil edir. Bu isə qlobal iqtisadiyyatda və integrasiya proseslərinin dərinləşdiyi bir şəraitdə ölkənin iqtisadi inkişafında neqativlərin artması ilə müşayiət olunur.

Bilərk ki, sənaye hər bir ölkənin iqtisadi problemlərinin həllində əsasdır və ÜDM-in və MG-in əsas hissəsi bu sahədə istehsal olunur hökumət səviyyəsində bu sahənin hər bir kiçik problemlərinə ciddi yanaşmaq və həllinə çalışmaq lazımdır. Bu baxımdan sahə istehsallarına təsir edən amillərin neqativ və mənfi təsirləri öyrənilməli və daima nəzarətdə saxlanılmalıdır

Sahələrin inkişafına çoxsaylı amillər təsir edir, onlardan bəziləri birbaşa, bəziləri dolayısı ilə və digərləri isə zaman zaman dövrlərdən asılı olaraq təsir edirlər. Hər bir amilin təsiri qısa, orta və uzun zaman intervallarında özünü biruzə verə bilər.

Amillər arasında iqtisadi amil daha əhəmiyyətli hesab edilir. İqtisadi amil özündə iqtisadiyyatın ümumi vəziyyətini, maliyyə sabitliyini, bank kreditləri üzrə faizlər, sahənin resurs potensialı və digərlərini təcəssüm etdirir.

Sosial-iqtisadi amillərə əhalinin hər nəfərinə düşən orta gəlir, əhalinin gəlir səviyyəsinə görə bölgüsü və s. aid edilir.

Demoqrafik amillərə əhalinin yaş-cins tərkibi, təhsil səviyyəsi, əhalinin estetik tələbatı, istehlakın ənənəvi strukturu, şəhər və kənd əhalisinin nisbəti və s. aid edilir.

Hüquqi-normativ baza dedikdə isə istehlakçıların təminatı sahəsində qanunvericilik, qiymət əmələgəlmə, vergi və əmək qanunvericiliyi, lisenziyalaşdırma qaydası və s. məcmusu başa düşülür.

Müxtəlif amillər bir-birini tamamlaya, zəiflədə və ya bilər tamamilə dondura bilər. Buna görə də tənzimləyici təsir variantlarını seçərkən amillərin qarşılıqlı nisbətini nəzərə almaq və onların optimal nisbətini seçmək lazımdır. Bəzi hallarda olur ki, dövlətin bir sahə üzrə siyasəti digər sahənin maraqlarına ziddiyyət təşkil edir. Bundan əlavə dövlət tərəfindən sərt təsir qanunla, norma və qaydalarla məhdudlaşmayan bazarda tam sərbəst fəaliyyət kimi iqtisadi sistemdə, sahədə sürətlə balansın pozulmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikası qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrində layihələrin dövlət maliyyələşdirməsi onun iqtisadi inkişafda innovativ tərkibli tədbirlərin tam istifadəsinə imkan yaratmaqla aqrar sektorun modernləşdirilməsi-müasir ekoloji texnologiyaların tətbiqi, kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində elmi tədqiqatların aparılması; istehsalın avtomatlaşdırılması və emal sənayesində informasiya texnologiyalarından geniş istifadənin təmin edilməsi; biznes mühitin hər tərəfli yaxşılaşdırılması məqsədilə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin verilməsi; iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin sistemli reallaşdırılması məqsədilə regional və şəhəri inkişaf proqramlarının işlənilməsi və reallaşdırılması; regionların potensiallarından daha səmərəli istifadəni təmin etmək və ixrac bazarının genişlənməsi və ixracın stimullaşdırılması və digər bu kimi tədbirlərin düşünülmüş şəkildə tətbiqi ilə ölkədə ümumi iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkündür.

Bu məqsədlə nəqliyyat, energetika, klaster təşəbbüskanlıqlarının reallaşdırılması sahəsində ölkə regionlarının əməkdaşlıqlarını gücləndirməyə ehtiyac vardır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi artım qiymətləndirmədə mürəkkəb göstərici olmaqla milli iqtisadiyyatların və həmçinin milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin iqtisadi inkişaf səviyyəsini müqayisə etmək üçün geniş istifadə olunur.

Bu obyektiv göstəricilər dövlətin effektiv iqtisadi siyasətinin hazırlanması üçün zəruridir.

İqtisadi artımın qiymətləndirilməsi məsələsi ilə ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində Belarussiyada anadan olmuş (1901-ci il) və 1922-ci ildə Nyu-Yorka miqrasiya etmiş amerika iqtisadçısı S.Kuznets məşğul olmağa başlamış və iqtisadi artımı əhalinin artan tələbatını milli iqtisadiyyatın ümumi mahiyyət quruluşunda istehsalın yeni texnologiyasının mürəkkəbləşməsi və işlənilməsinin köməkliyi milli iqtisadiyyatın real təmin etmək imkanlarına malik olduğunu qeyd etmişdir.

S.Kuznets iqtisadi artımın bir sıra xüsusiyyətlərini fərqləndirmişdir (Mag. dis., İlyasova S.M., 2015il. “Azərbaycan Respublikasında milli gəlirin bölgüsü və təkrar istehsalının sürətləndirilməsinin əsas istiqamətləri”. UNEC, Bakı ş., 95):

- milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya dərəcəsinin güclənməsi və miqyasının genişlənməsi;
- az sayda milli iqtisadiyyatların real iqtisadi artımlarının fərqlənməsi ilə xarakterizə olunan iqtisadi artımın qeyri-bərabərliyi;
- iqtisadi artımın əhalinin həyat səviyyəsinə az təsiri. Son zamanlar əhalinin yaşam tərzini və onun keyfiyyəti iqtisadi artıma uyğun deyil;
- istehsal texnologiyasının dəyişməsilə əlaqədar iqtisadi artım. Bu iqtisadiyyatın ekstensiv artım imkanlarını artıq itirməsi və buna görə də intensiv istehsal tipinə transformasiya edilməsinin vacibliyi ilə əlaqəlidir;
- iqtisadi artımla, məsələn, istehsalın miqyası və əmək miqrasiyası ilə əlaqəli qlobal struktur dəyişiklikləri;
- cəmiyyətin sosial, iqtisadi və mənəvi strukturunun iqtisadi artımla qarşılıqlı təsir nəticəsində baş verən dəyişikliklər. Bu dəyişikliklərin ilkin mənbələrini müəyyən etmək mümkün deyil və onlar eyni vaxta baş verir, iqtisadi artım cəmiyyətin sosial quruluşunda qlobal dəyişikliklərlə müşayiət olunur və s.

İqtisadi artımın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla sənaye sahələrinin fəaliyyətinə, onlarda baş verən iqtisadi artıma hansı amillərin və necə təsir etdiyini təyin etmək mühüm məsələlərdəndir.

Müasir dövrdə sənaye sahələrinin fəaliyyətinə təsir edən amillər arasında ən aktualı iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin şaxələndirilməsidir. Sənaye hesabına sürətli artımı və istehsalın inkişafına nail olmaq olar. Bu isə ilk növbədə

onun səmərəliliyinə və rəqabətqabiliyyətliliyinə gətirib çıxarır, həmçinin mövcudların və yeni məqsədli bazarların inkişafına gətirib çıxara bilər.

Real fürsət olaraq qarşıda duran vəzifələrin reallaşdırılmasının əsas alət kimi texnoloji şaxələndirmədən istifadə oluna bilər. Sənayenin potensialı faktiki olaraq dünya səviyyəli tələblərə cavab vermir və ölkəmizin sənaye kompleksi artıq onlarla illərdir ki, yeni müasir avadanlıq, metod və texnologiyalara ehtiyac duymaqladadır. Sənayenin inkişafına təsir edə biləcək ikinci amil sənayenin texniki maddi bazadır. Daima resurs çatışmazlığı şəraitində fəaliyyət göstərən ölkənin bir çox sənaye sahə və onun ayrı-ayrı müəssisələri təkmilləşdirmə, innovativ texnologiya tətbiq etmə və sənayenin inkişafının yeni texniki səviyyəsinə qalxma imkanına malik deyil. Yeni müasir texnologiyanın mənimsənilməsi və tətbiqi sənayenin hər bir sahəsinin əsas vəzifəsi və hər biri üçün zərurətdir.

Növbəti amil sənaye sahələrinin inkişaf etmiş elmi-tədqiqat bazasının olmasıdır. Lakin əminliklə deyə bilərik ki, ölkə sənayesinin bir çox sahələrində, xüsusilə də maşınqayırma sahə müəssisələrində hələ də elmi-tədqiqat işləri kifayət qədər inkişaf etdirilməmişdir. Sənayenin yeni müasir texnologiyanın mənimsənilməsi, işlənilməsi və tətbiqi ilə məşğul olan ideal olmayan elmi-istehsal bazası və həyata keçirilmiş elmi-tədqiqat tədbirlərinin çatışmazlığı neqativ nəticələrə səbə olur və istehsalın artım tempini aşağı salır.

Digər bir mühüm amil yüksək ixtisaslı kadrların olmamıdır. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının və təhsil sisteminin mövcud vəziyyəti ixtisaslı kadr məsələsində hələ ki, ümüdverici deyildir. Belə ki, təhsil sistemində pedaqoqların əmək haqlarının səviyyəsi imkan vermir ki, müəllim, əməkdaş tədqiqat iş ilə də məşğul olsun. Əsas etibarilə alimlər bir neçə təhsil müəssisəsində çalışmaq şəxsi tələbatını ödəməyə çalışır. İkinci bir məsələ bu və ya digər ixtisaslar üzrə təhsil alan tələbələr ixtisas təcrübələri zamanı təcrübə obyektlərində birbaşa təyinatı üzrə işlərlə məşğul ola bilmir, yalnız müşahidəçi kimi çıxış edirlər. Belə ki, təcrübəyə qəbul edən müəssisələr tələbləri sadəcə olaraq müəssisə fəaliyyəti ilə üzdən tanış edir, istehsal prosesinin təşkili, texnika və texnologiyanın işə salınması və iş prinsipləri ilə, idarə edilməsi kimi məsələlərlə ciddi məşğul olmağa imkan vermirlər. Bu isə

ixtisaslı kadr probleminin yaranmasına gətirib çıxarır. Daha bir mühüm məsələ ixtisaslı kadrların axıcılığıdır ki, bu da sahə müəssisələrində sosial vəziyyətin qənaətbəxş omamasından irəli gəlir. İxtisaslı və təcrübəli kadr çatışmazlığı Azərbaycanın sənaye kompleksinin inkişafına ciddi təsir göstərir.

Dünyada çoxsaylı sənaye sahələri vardır ki, ölkələrin, o cümlədən də respublikamızın normal fəaliyyət göstərməsi üçün zəruridir. Dövlətin hər bir fəaliyyət sahəsi öz inkişafında xüsusi problem və perspektivlərə malikdir. Dünyada çox sayda sənaye sahələri mövcuddur. Lakin onlardan cəmi bir neçəsində daha aktual və böyükmiqyaslı problemlər mövcuddur. Məsələn, yüngül sənaye, neft sənayesi, qaz sənayesi, ağır və maşınqayırma sənayesi, dağ-mədən sənayesi, metallurgiya sənayesi və s.

Azərbaycan Respublikasında yüngül sənaye hələ də sovetlər dönəmində əldə etdiyi nəticəyə yaxınlaşa bilmir. Sovetlər dönəmində yüngül sənaye respublikanın ümumi daxili məhsulunu 21-22 faizi qədərində məhsul istehsal edir və reallaşdırırdı. İndi isə bu kəmiyyət 1 faizə yaxın təşkil edir. Bütövlükdən də təəssüf etmək olar ki, ölkənin yüngül sənayesi çətin vaxtlarını hələ də yaşamaqdadır. Düzdür müəyyən sahələri müəyyən qədər inkişaf tempini yüksəltmiş amma hələ də analogi vəziyyət də olan çoxsaylı sahə müəssisələri qalmaqdadır. Sahə müəssisələrinin bir çoxları maliyyə resurslarının çatışmadığı bir şəraitdə dövlət dəstəyinə ehtiyac qalmaqdadırlar. Bu sahə ölkə iqtisadiyyatının müasir vəziyyətində, daxili bazarın tələblərinin idxal hesabına aşağı keyfiyyətli və az qiymətli məhsullarla ödənilməsi üçün yüngül sənaye bir o qədər də prioritet və birinci dərəcəli deyil. Sahə müəssisələrinin bir çoxları nə xüsusi nədə ki, dövlət investisiyaları hesabına maliyyələşdirilmir. Bu səbədən də sahə müəssisələrinin maşın və avadanlıqlarının əsas hissəsi fiziki və mənvi köhnəlmişdir. Bu baxımdan da nəticə sahə istehsallarının bərpası və realizə edilən məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, daxili və xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətin təmin edilməsi, satışın stimullaşdırılması, qeyri-leqal istehsallara nəzarətin təşkili məqsədlərinə nail olmaq və satıcıların cəzalandırılması üçün dövlətin maliyyə dəstəyinə ehtiyac vardır.

Beləliklə, yüngül sənayenin istehsal etdiyi məhsulun təkmilləşdirilməsinə, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və modernləşdirilməsinə yönəldilən ixtisaslaşdırılmış layihənin işlənilməsi zəruridir. Neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi hər bir dövlətin uğurlu fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün olduqca vacib hesab edilir, əlbətdə ki, neft hasilatı və emalı üçün xammal bazası olan ölkələr üçün. Bu sahə inkişaf istiqamətində müəyyən problemlərə və gələcəkdə məhsuldar və mənfəətli mümkün tədqiqə malikdir. Azərbaycanın neft sənayesinin qarşısında duran əsas problemlər arasında ilk növbədə neftin hasilat çətinliyini, avadanlıqların yalnız investorların gətirdikləri, təqdim etdiklərinin olması (bu neft hasilatı üzrə texniki cəhətdən sahənin həmin ölkələrin-zavodların texnikasından asılılığını yaradır), sahə maşın və avadanlıqlarının, ehtiyat hissələrinin hazırlanması üzrə innovativ texnologiyanın, avadanlıq və cihazların səmərəsiz istifadəsi və s.

Ölkənin qaz sənayesi Azərbaycan və ixrac ölkələri üçün olduqca vacib və əvəzolunmaz sənayedir. Bu sənaye sahəsinin bizim iqtisadiyyat üçün əhəmiyyəti getdikcə daha artmaqla neft sənayesindən sonra gəlirlilik və strateji əhəmiyyət baxımından ikinci yeri tədricən ələ keçirə biləcək fəaliyyət sahədir. Bu baxımdan da həm Azərbaycan, həmçinin ixracatçı ölkələr tərəfindən bu sahəyə diqqət artırmaqdadır. Qazın hasilatı zamanı təbiətin (havanın və torpaq sətinin) çirklənməsinə yol verilir. Bu baxımdan da dövlət bu problemin həllinə daha çox diqqət yetirməlidir.

Təbii ki, son illərdə bu sahəyə yerli və xarici istehsalçıların, investorların diqqətinin artması və maliyyələşdirmə səviyyəsinin yüksəlməsi texniki və texnoloji cəhətdən müasir texnologiyanın tətbiqi ilə xeyli problemləri həll etmiş olur. Bu gün yeni-yeni qaz yataqları, məsələn, “Şahdəniz”, “Ümid” aşkarlanmaqda və mənimlənməkdədir. Bu günə kimi Azərbaycanda 80-dən çox neft-qaz yataqları aşkar edilmişdir ki, artıq 60-a yaxın yataqlarda neft-qaz hasil edilir. Ölkəmizdə bu gün neftin və qazın ən çox hissəsi “Şahdəniz” və “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarında hasil olunur.

Hər bir müstəqil ölkənin avtomobil sənayesinin olması müstəqilliyin, sənayeləşmənin səviyyəsindən xəbər verir. Artıq respublikada bir neçə avtomobil yığma zavodları fəaliyyət göstərir. Bunlar Naxçıvan, Gəncə, Şamaxı və Neftçalada

yerləşən avtomobil zavodlarıdır. Hacıqabul sənaye məhəlləsində bu ilin fevral ayının 9-da də “QAZ” markalı maşınların istehsalı zavodunun təməli qoyulmuşdur. Təbii ki, avtomobil zavodlarının sayının artması ilə bərabər həmin zavodlarda müəyyən ehtiyat hissələri və dəstləşdirici komponentlərin istehsal edilməsi daha yaxşı olardı. Buna baxmayaraq yeni-yeni avtomobil zavodlarının yaradılması, regionlarda yeni və yüksəködənişli iş yerləri, yeni sahənin mənimsənilməsi və ölkə iqtisadiyyatının sənayeləşmə səviyyəsinin yüksəlməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Bu istiqamətdə aparılan işlər hökumətin ölkənin realsektorunun inkişafı ilə əlaqədar apardığı strateji iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir.

Dağ-mədən sənayesi dünyada, o cümlədən Azərbaycanda inkişaf etmiş sənaye sahəsi hesab edilir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində çoxsaylı yatqlar mövcuddur. Bu sahədə əsas etibarilə dövlət müəssisələri fəaliyyət göstərir. Bu sahə kapitaltutulu, nəqliyyattutumlu olmaqla çox iri həcmli xammal emalı müəssisələrindən ibarətdir. Az miqdarda metal filizini almaq üçün böyük həcmdə torpaq qarışığının nəql edilməsi və yuyulmasının tələb edilməsi baxımdan biz iri həcmli xammal emalı müəssisələri kimi dağ-mədən sənaye müəssisələrini xarakterizə edirik.

Faydalı qazıntıların hasilində müəssisələr bir çox problemlərlə rastlaşırlar. Məsələn, dağ-mədən sənayesində innovativ texnologiyanın istifadəsinin mürəkkəbliyi və ya qeyri-mümkünlüyü, inkişaf etmiş regionlarda ərazicə uzaq məsafələrdə yerləşməsi, işçilərin yeni texnikaların mənimsəmə problemlərinin olması və s. Lakin qeyd edilən problemləri işçilərin hazırlanması və təkrar hazırlanması kimi təlimlərə cəlb edilməsi, infrastrukturun inkişafı və elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin reallaşdırılması hesabına həll etmək olar.

3.2. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli yolları

Müasir Azərbaycan Respublikasının strateji məqsədi Azərbaycanın XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində qazandığı statusa uyğun olaraq iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsini saxlamaq və inkişaf tempini daha da artırmaq, qlobal iqtisadi rəqabətdə qabaqcıl mövqe sərgiləmək, milli təhlükəsizliyi təmin etmək və əhalinin

konstitisiya hüquqlarını təmin etmək, əhalinin hər nəfərinə düşən ümumi daxili məhsul göstəricisi üzrə qabaqcıl ölkələr səviyyəsinə qalxmaq və bu kimi mühüm məsələlərdən ibarətdir. Bu məqsədlərin reallaşdırılması ilə gələcək Azərbaycanın keyfiyyətə yaxın illərdə yeni obrazının formalaşdırılmasına nail olunması nəzərdə tutulur. Bu kimi məqsədlərə nail olmaq üçün ölkə iqtisadiyyatının, təbii ki, ilk növbədə onun sənayesinin fəaliyyətinin köklü şəkildə dəyişdirilməsinə ehtiyac vardır.

Ölkə iqtisadiyyatında, ayrı-ayrı sahələrində aparılan dəyişikliklərin nəticəsi beynəlxalq bazarlarda rəqabət apara biləcək məhsulların istehsalı olmalıdır. Müasir dövrdə əmtəələrin rəqabətqabiliyyətliyi yenilikçilik, xərclərin aşağı səviyyəsi, yüksək məhsuldarlıq, yüksək tələb kimi 4 amilin uyğunluğu hesabına əldə edilir.

Ölkə Prezidentinin 2012-ci il dekabr ayının 29-da imzaladığı Fərmanla təsdiq edilmiş 2020-gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyasına (https://president.az/files/future_az.pdf), 2016-cı il dekabr ayının 6-da imzaladığı Fərmanla təsdiq edildiyi 2016-2020-ci illər üzrə ölkənin iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan strategiyası və tədbirlər planı (F.Sabirqizi, 2016) da məhz hökumətin apardığı iqtisadi siyasətin, o cümlədən də sənaye siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutulan tədbirlər və fəaliyyət sisteminə, uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğundur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının qanunverici orqanları tərəfindən qanunvericilik bazası tamamilə təmin edilmişdir. Bu isə strateji plan prinsiplərinə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatının, onun sənaye sahəsinin iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, müvafiq tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılması yolu ilə ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrinin iqtisadi inkişaf problemlərinin müəyyən edilməsi və həlli yollarının təyin edilməsi imkanlarını artırır.

Belə ki, layihlərin, proqramların olması planlaşdırmanın zəruriliyi prinsipini ödəyir, belə ki, dəqiq formalaşdırılmış strategiya, ona nail olunması üçün zəruri olan konkret məqsəd və işlənilmiş alətlərin olması sənayenin inkişafı sahəsində qeyri-müəyyənliyi azaldır və iqtisadiyyatın bu sektorunda sahibkarlıq fəallığını stimullaşdırır.

Lakin, R.Ankofa görə birlik prinsipinə riayət olunması şəraitində Azərbaycan 2020-gələcəyə baxış konsepsiyası və SYX uğurlu reallaşdırıla bilər. Belə ki, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələri üzrə işlənmiş strategiyada uyğunsuzluğa yol verilməsi, iştirak prinsipinin pozulması konkret sahə ilə yanaşı ümumi iqtisadi vəziyyətə də neqativ təsir göstərə bilər.

Fasiləsizlik prinsipindən istifadə etməklə strateji planlaşdırma sistemi mərhələ-mərhələ öz üfüğünü genişləndirir. Lakin burada bir nüans yaranır, müxtəlif qurumlar, təşkilatlar strategiyanın reallaşdırılması ilə əlaqədar hesabatlar verirlər və bu hesabatlar aarasındakı uyğunsuluqlar plan göstəriciləri üzrə alınan nəticəni real əks etdirmir.

Müxtəlif strateji xarakterli konsepsiya və proqramların uzun müddətə nəzərdə tutulması və əvvəlcədən keyfiyyət xarakterli hədəflərin təyini qeyri-müəyyənlik dərəcəsini artırır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı özü qeyri-müəyyənliklərlə xarakterizə olunur. Çünki hər bir müəssisənin daxili mühiti ilə yanaşı onun ətraf mühitinin təsirlərinə necə adekvat olmasından, dəyişkənliyin dinamikasından asılı olaraq qeyri-müəyyənlik dərəcəsi də artır. Bu baxımdan da strategiyaların uzun müddətə nəzərdə tutulmasına baxmayaraq o da elastik xarakterə malik olmalı, müəssisənin daxili və xarici mühitində baş verən dəyişikliklərə adekvat olaraq dəyişdirilə, korrektə oluna bilməlidir. Bu strategiyalar elastiklik prinsipinə cavab verməli, müntəzəm olaraq müzakirə və korrektə olunmalıdır.

İşlənən Azərbaycan 2020-gələcəyə baxış konsepsiyası ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial həyatının bir çox aspektlərini əhatə edir, ölkənin inkişaf istiqaməti barədə hökumətin baxış bucağı haqqında daha dəqiqi təsəvvür yaradır. Eyni zamanda məqsədli göstəricilər əsassız olaraq optimist xarakterə malikdir. Məsələn 2020 ilə Respublikda əhalini hər nəfərinə düşən ümumi daxili məhsulun həcmnin iki dəfə artıraraq 13 min ABŞ dollarına çatdırılması və ya konsepsiyanın reallaşdırıldığı dövrdə ölkənin qeyri-neft sektorunda ümumi daxili məhsulun ortalıq illik artım tempinin 7%-dən yüksək olması və s. bu kimi öhdəliklər və ya planlar təcrübə göstərdiyi kimi öz reallığını itirdi. Belə ki, milli valyutanın ABŞ dolları qarşısında 2.3 dəfə dəyərini itirməsi nəticəsində əhalinin hər nəfərinə düşən ümumi

daxili məhsulı ABŞ dolları ilə ifadədə məhz 2.3 dəfə aşağı düşmüş və həmçinin ölkənin qeyri-neft sektorunda ümumi daxili məhsulun orat illik artım tempi hələ də 7%-ə belə yaxınlaşmamışdır.

Bu o deməkdir ki, konsepsiyalar müasir cəmiyyətin bir çox reallıqlarını və onun inkişaf istiqamətlərini – təhsildəki vəziyyəti, əhəlinin artımını, hərbi-siyasi vəziyyəti düzgün və dolğun nəzərə almır. Əlbəttə ki, bu kimi sənədlərin işlənilməsinə hər bir dövrdə ehtiyac vardır və onlar istiqamətverici xarakterə malik olmaqla müəyyən dövrlər üzrə planların hazırlanmasında mühüm rol oynayırlar.

Strategiya və konsepsiyalarda ölkənin institusional infrastrukturunun formalaşdırılmasında qarşıya qoyulmuş məqsədlərin səmərəli reallaşdırılmasına imkan verə biləcək dövlət idarəetməsinə əhəmiyyətli yer verilir. Belə məsələlərlə bazar özünü-təşkil mexanizmi bacara bilmir, belə ki, strategiyanın və ya konsepsiyanın reallaşdırılmasında mürəkkəb problemlərdən biri tamamilə mükəmməl kreativ, innovativ düşüncəyə, qeyri-standart məsələlərin həlli bacarığına malik şəxsiyyət, vətəndaş obrazının formalaşdırılmasıdır.

Bir çox iqtisadçı ekspertlərin qənaətinə görə konsepsiya Azərbaycanın xammal ixracatçısı ölkəsindən dinamik inkişaf etməkdə olan ölkəyə çevirmək qabiliyyətinə malikdir. Beləliklə, bazara rəqabətqabiliyyətli əmtəə təklif etmək üçün daxili potensialdan istifadə etmək imkanına malikdir.

Ölkə sənayesinin iqtisadi artımını ləngidən əsas problemlərin həlli və müvafiq olaraq müəyyən edilmiş strategiyanın reallaşdırılması üçün cədvəl 7-də verilən tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğun hesab edilir.

Strategiyanın reallaşdırma probleminə yönəlik hərəkətlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün möhkəm bazanın yaradılması proseslərini sürətləndirir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi artım tempinin əsasını uzun illər boyu formalaşmış güclü və dayanıqlı sənaye sektoru təşkil edir. İnkişaf etmiş sənaye hər bir mütərəqqi iqtisadiyyatın bünövrəsini, bazasını təşkil edir. Yalnız inkişaflı sənaye sektoru iqtisadiyyatın sürətli və keyfiyyətli artımını təmin edə bilər, çünki məhz sənaye ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələri arasında əmək məhsuldarlığının artım tempinin

ən yüksək səviyyəsini təmin edir və ölkə iqtisadiyyatının digər sahə və sektorlarına təsir edir.

Cədvəl 7: Strategiyanın reallaşdırılma problemlərinin həllinə yönəlik tədbirlər

	Problemlər	Həlli yolları
1.	Ölkədə iqtisadi vəziyyət	✓ bütün səziyyə büdcələrin qeyri-məqsədli xərclərinin ixisarı; ✓ ölkənin resurs asılılığının azaldılması; ✓ ölkə daxilində öz istehsallarının yaradılması; ✓ ölkədaxili bazarların inkişafı və dəstəklənməsi; ✓ milli istehsalçılara dəstəyin verilməsi.
2.	Loqistika	✓ ölkə infrastrukturunu bir yerdə birləşdirən ixtisaslaşdırılmış loqistika mərkəzinin yaradılması; ✓ mövcud loqistika sisteminin təhlili və hər birtəsərrüfat vahidi üçün onun əhəmiyyətinin, rolunun və işlək mexanizminin müəyyən edilməsi; ✓ regionların və bütövlükdə ölkənin maraqlarını nəzərə alan müasir loqistika sisteminin qurulması
3.	Milli istehsalçılarda rəqabət üstünlüyünün və təcrübənin olmaması	✓ rəqabətqabiliyyətli istehsalların yaradılması baxımından milli müəssisələrə dövlət dəstəyinin verilməsi; ✓ ölkə regionlarında elmi tədqiqat və laboratoriya işlərinin aparılmasına dövlət dəstəyinin verilməsi; ✓ iqtisadiyyatın perspektivli inkişafı ilə əlaqədar olan sahə vençur fondlarına dövlət dəstəyinin verilməsi
4.	Bir sıra layihələrin beynəlxalq əməkdaşlıq və birgə həyata keçirilməsindən imtina	✓ milli istehsal vasitələrinin yaradılmasına yönəlik elmi-texniki bazanın inkişaf etdirilməsi; ✓ yüksək texniki-iqtisadi inkişaf tempinə malik siyasi münasib ölkələrlə əməkdaşlıq; ✓ ölkəni keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldıra biləcək xüsusi sənaye layihələrinin işlənilməsi

Mənbə: Mag. dissert., Əliyev O.Ə., 2015 il. “Strateji idarəetmənin xarakteristikası və əsas prinsipləri”. UNEC, Bakı ş., 93

Müasir dövrdə ölkəmizdə yüksək texnologiyalı sahələrin inkişafı baza sahələrindən fərqli olaraq yalnız keyfiyyət göstəriciləriylə deyil həmçinin kəmiyyət göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan da planlaşdırmaya bu cür yanaşma sahə tənzimlənməsindən texnologiyanın tənzimlənməsinə keçidi şərtləndirir. Belə ki, hazırkı dövrdə istifadə olunan texnologiyanın səviyyəsi sənaye siyasətinin effektivliyini xarakterizə edir.

Məhz bu baxımdan da Azərbaycan Respublikasının “Azərbaycan 2020-gələcəyə baxış” konsepsiyası və Strateji Yol Xəritəsində öz əksini tapan sənaye siyasətində müasir innovasiyon iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin “xammal ixrac”ından innovativ inkişaf yoluna keçidin təmin edilməsi kimi məsələlər geniş müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Təbii ki, burada əsas məsələ ümumi daxili

məhsulda yüksək texnoloji məhsulların xüsusi çəkisinin artırılması, əhalinin maddi rifah halının və yaşam keyfiyyətinin yüksəldilməsini əks etdirən parametrlər üzrə nailiyyətin əldə edilməsindədir. Təbii ki, bütün bunlara nail olmaq üçün istehsal olunan məhsul, göstərilən xidmətlər və yerinə yetirilən işlər daxili və xarici bazarların tələblərinə uyğun olaraq yüksək keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli olmalıdır (https://president.az/files/future_az.pdf).

Daxili bazarda hələ də öz istehlakçılarını qazanmağı bacarmayan, vergi ödənişlərindən yayınmaq istəyən bir çox istehsalçılar istehsal olunan məhsulları xarici əmtəə adı ilə reallaşdırır, bir çox hallarda xarici bazarlara da belə üçüncü ölkələrin məhsulu kimi təqdim edirlər. Digər tərəfdən daxili bazarda mövcud tələb məhsulların keyfiyyətinə tamamilə, müvafiq olaraq da texnologiyaya başqa tələblər irəli sürür. Bu baxımdan da milli istehsalçılar bir çox hallarda daxili bazar üçün istehsal etdikləri məhsullarla xarici bazar üçün təyinat alanların keyfiyyət göstəricilərində əhəmiyyətli fərq qoyurlar. Əks təqdirdə daxili bazar üçün istehsal olunan məhsullarla xarici bazarlara çıxış mümkün deyil. Daxili bazarlara buraxılan məhsulların keyfiyyəti və qiyməti aşağı səviyyədə, xarici ixrac olunan əmtəələrin keyfiyyəti və müvafiq olaraq qiymətləri də yüksək olur. Təbii ÇXR təcrübəsində daxili və xarici bazarlar üçün müxtəlif keyfiyyətdə və müvafiq olaraq qiymətdə məhsullar istehsal edilir. Hər bir ölkənin bazarlarına müvafiq daxili tələbatə uyğun məhsullar göndərilir. İstehsal olunan məhsulların satışını daha çox əmtəənin innovasiya səviyyəsi təyin edəcəkdir. Bu baxımdan da ölkənin aparıcı sənaye sahələri inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına daxil olmaq və bazar nişasında özünə yer tutmaları üçün “sıçrayışlı məhsul”lar istehsal etməlidirlər.

Daxili bazanın həddən çox “dayaz” olması, keyfiyyət və digər parametrlərə tələbin yüksək olmaması nəzərə alınmaqla ölkəmizdə daxili bazanın tələbinə uyğun məhsullar istehsal edir və eyni zamanda daha çox kommersiya şirkətləri vasitəsilə idxal edilir. Lakin ölkənin hətta aparıcı sənaye sahələrində mövcud texniki-texnoloji vəziyyət xarici bazarlar üçün yüksək texnoloji, müasir keyfiyyət tələblərinə cavab verən məhsullar istehsal etməyə imkan vermir. Bu hal ölkənin xüsusilə də neft maşınqayırma sahələrində qalmaqdadır. Təbii ki, bu vəziyyəti sıçrayışla həll etmək

mümkün deyil, lakin ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığını aradan qaldırmaq və ölkə iqtisadiyyatını balanslı inkişaf etdirmək üçün dünyanın inkişaf etmiş və bir çox etməkdə olan ölkələri kimi inkişaf mərhələlərini keçmək lazımdır, amma çevik və sürətlə.

Hər bir mərhələ yeni prinsiplər formalaşdırır, yeni istehsal bilikləri, baxış sistemi mənimsənilir ki, bu da yeni ideyaların əsasını təşkil edir. Texnoloji tərəqqi heç vaxt “0” hesab nöqtəsinə malik ola bilməz və o ilk növbədə inkişafdır. İnnovasiya yalnız müəyyən səviyyə problemlərinin həlli üçün yaranır, bu isə o deməkdir ki, problemlərin özləri də innovasiyon xarakterə amlıq olmalıdırlar. İnkişaf etmiş ölkələrin zəngin təcrübəsinə istinadən tarixi təcrübələrdən düzgün yararlanmaqla biz öz inkişafımızı sürətləndirə bilərik.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası dolayısı iqtisadiyyatın enerji-xammal yönümlüyündən innovativ inkişaf yoluna keçidi nəzərdə tutsa da siyasi məsələdir. Bu məsələ mühüm mövzu olaraq geniş dairələrdə müzakirə olunur. Bir çox iqtisadçı mütəxəssislər, ekspertlər hesab edirlər ki, 2020-gələcəyə baxış və STY xəritəsində müəyyən edilmiş vəzifələr uyğun olaraq Azərbaycan hələ də “neft asılılığı” adı altında mühüm problemdən azad ola bilməz. Təbii ki, buna müəyyən səbəblər vardır. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası hökumətinin fiskal siyasəti neft xammalı ixracından alınan gəlirlərə söykənir. Dünya bazarında mövcud olan qiymətlər ekzogen amillərdən biri olmaqla milli valyutanı beynəlxalq maliyyə konyuturasından asılı edir.

Digər tərəfdən XX və XXI əsrin müqavilələrinə görə son 31 il ərzində (1995-2016) ölkənin neft-qaz sektoruna birlikdə 68,2 mlrd. ABŞ doll. çox sərmayə qoyulub. Bu isə dövlətin bü öhdəliklərə görə iqtisadi vəziyyətdən və strategiyadan asılı olmayaraq, bir çox hallarda innovativ layihələrə yönəldiləcək xərclərə belə qənaət etməklə müvafiq olaraq cavab verməlidir.

İqtisadi inkişafın dayaq sahələri rolunda ölkəmizin əvvəllər müəyyən qədər rəqabətqabiliyyətli olduğu və ya sahənin ölkə iqtisadiyyatı üçün ənənəvi xarakter daşdığı sahələr çıxış edə bilər. Bu istiqamətlər arasında yerli zəngin xammala sahib olan Azərbaycan Respublikası neft emalına üstünlük verməlidir. Təbii ki, bu

proses elə təşkil edilməlidir ki, ixracın həcmində, daxili bazardakı mövcud vəziyyətə neqativ təsir etməsin.

Belə tənzimlənmənin əsas alətlərindən biri neft və neft məhsullarına ixrac rüsumlarının və xarici yanacağın daxili bazara idxalına məhdudiyyətlərin ləğv edilməsidir. Bəli belə tədbirlərin təsirini birmənalı qəbul etmək olmaz. Bir tərəfdən bu proses daxili bazarda sahə məhsulları üzrə rəqabəti güclənməsinə, qiymətlərin səviyyəsinin aşağı düşməsinə və keyfiyyətin yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən isə emal məhsullarının ixracını stimullaşdırır ki, öz növbəsində benzinin daxili bazar qiymətlərinə neqativ təsir edə bilər.

Beləliklə, nəticəyə gəlmək olur ki, yaxın perspektivdə ölkəmiz iqtisadi durumu yolunu köklü şəkildə dəyişə bilməyəcək. Bunun üçün isə texnoloji gerililiyi aradan qaldırmaq lazımdır.

Ümumiyyətlə, ölkənin aparıcı iqtisadi sahələrinin inkişafına nail olmaq üçün bir çox amillər nəzərə alınmalıdır. Baza kimi ilk növbədə yüksəktexnoloji emal sənaye sahələrinə önəm verilməlidir.

Sahələrin innovasiyon inkişaf yoluna keçidin vaxt baxımından uzunluğu mövcud sahənin sahə strukturu və bu keçidi reallaşdıracaq insan potensialının çatışmaması ilə müəyyən olunur. Bu dəyişikliklər üçün ölkənin bütün institusional infrastrukturunda yeniliklərin edilməsi zəruridir. Buna görə də konsepsiyada və digər proqramlarda təqdim olunan sənayenin yüksəktexnoloji və baza sahələrinin strukturu təqdirəlayidir.

Yüksəktexnoloji sahələrə kosmik sənaye, gəmiqayırma, radioelektron sənayesini, maşınqayırma sənayesini, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, baza sahələrə isə energetikanı, neft-qaz sənayesini, ağır maşınqayırmanı, və dağ-mədən sənayesini aid etmək olar.

Sənaye üzrə mütəxəssislər və ekspertlər arasında hansı sahənin dayaq olması barədə diskussiyalar aparılmaqdadır. Hansı sahə o sıçrayışlı layihə, məhsul, texnologiya işləyə biləcəkdir ki, onun əsasında ölkənin bütün istehsal sistemində köklü dəyişikliklərin aparılmasına başlanılsın (АМОСОВ А. 2007: с. 181-197).

Azərbaycanda uzun illər neft maşınqayırması, yüngül və yeyinti sənayeləri ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynamışdı. Məhz neft maşınqayırma sahəsinin hesabına ölkənin neft sənayesi və onunla əlaqəli olan bir çox sənaye sahələri inkişaf etmişdir.

Dövlət sifarişləri ləğv edildikdən sonra bu sahənin müəssisələri təcrübənin və maddi resursların almamasına görə bazar iqtisadi münasibətlərinə uyğunlaşa bilmədi və iqtisadiyyatın aparıcı sahələri sırasında əhəmiyyətini zəiflətdi.

Hesab edirik ki, hal-hazırda da bu sahənin, neft maşınqayırmasının tənzüldən çıxması və inkişafı üçün dövlət sifarişlərinin olması zəruridir. Belə ki, Azərbaycan neft – qaz sənaye ölkəsi olmasına baxmayaraq respublikanın sahə maşınqayırması acınacaqlı vəziyyətdədir. Nəzərə alsaq ki, maşınqayırma sənayesi hər bir ölkə iqtisadiyyatının güzgüsü hesab edilir. Bu sahədə çox illi təcrübənin, kadr potensialının, sahə məhsullarına tələbatın respublikada tələbatın yüksək olmasına baxmayaraq dövlət tərəfindən diqqətin az olması nəticə etibarilə yüksək texnologiya və innovasiya baxımından iqtisadiyyatın bütün sahələrinin də idxaldan asılı vəziyyətdə qalmaqdadır.

Dünya iqtisadi sistemində global dəyişikliklər nəticəsində biznes transmilli, əhali isə mobil xarakter almış və bu isə öz növbəsində aviasiya, gəmiqayırma, raket-kosmos sənayesinin, dəqiqçihazqayırma, elektronika sənaye sahələ məhsullarına bazar tərəfindən tələbatın formalaşmasına səbəb olmuşdur. Effektiv sənaye siyasəti nəticəsində bu sahələr tələb olunan rəqabətqabliyyətli məhsullar buraxmaqla yanaşı bütüvlükdə ölkə iqtisadiyyatında innovasiya proseslərini aktivləşdirə bilər. “Sıçrayışlı məhsul”un işlənilməsi üçün bir çox sahələrin elmi potensialından istifadə etmək gərəkdir. Bu sahələr arasında inkişaf etdirilməsi daha zəruri olan sahələr gəmiqayırma və elektronika sahəsi hesab edilir. Azərbaycan tranzit ölkə kimi dənzi vasitəsilə dünya bazarından daxil olan məhsulların yönəldilməsində mühüm rol oynamaqdadır. Bu baxımdan da həm xarici ölkələrdən tranzitlə daxil olan məhsulların daşınması və həmçinin yerli istehsal məhsullarının dünya bazasına çıxarılmasında su nəqliyyatı olan gəmilərə ehtiyac artmaqdadır. Bu baxımdan da ilk növbədə özünün daxili tələbatını ödəmək və ixrac edilməsi üçün Azərbay-

canda gəmiqayırma sənayesinin inkişaf etdirilməsi məqsəduyğundur və bunun üçün maddi-texniki və kadr potensialı vardır. Eyni zamanda radio-elektronikanın inkişaf etdirilməsi üçün ölkəmizdə maddi-texniki, kadr potensialı və təcrübə mövcuddur.

Bu birbaşa hərbi sənaye müəssisələri çərçivəsində və ya ayrılıqda müstəqil sənaye sahəsi kimi fəaliyyət göstərməklə də əldə edilə bilər. Sovetlər dövründə respublikada bu sahə üzrə istehsal müəssisələri fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq bir çoxları fəaliyyətini dayandırımı və hətta tamamilə profilini də dəyişənlər olmuşdur. Yaxşı olardı ki, mövcud olanların bazasında yenidən təşkil edilməklə ilk növbədə bəzi mühüm problemləri həll etmək lazımdır.

- ilk növbədə əsas kapitalın çevik sistemli yenilənməsi-burada əsas məsələ istehsalın mövcud vəziyyəti nəzərə alınmaqla təkrar istehsalın tənəzzül tendensiyasını aradan qaldırmaq və istismara əsas kapitalın buraxılması, xüsusilə də aktiv hissəsinin;

- əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi. Bu proses mühüm olduğu kimi, daha zəif effektiv və az perspektivli müəssisə və sektorlardan işçi qüvvəsinin daha səmərəli və perspektivlilərinə fəal bölgüsünü də tələb edir;

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin dəqiq sərhədlərinin müəyyən edilməsi. Dövlətin sənaye sahələrinin idarəetməsində nöqsanlar investisiya və sahibkarlıq mühitinə, vətəndaşların dövlət institutlarına münasibətinə də dəyişməsinə səbəb ola bilər;

- gələcəkdə iqtisadi artımın aparıcı sahəsinə çevriləcək sahələrin stimullaşdırılması üzrə sənaye siyasətinin reallaşdırılması üçün müvafiq tədbirləri hazırlanması;

- müəssisələrin səmərəli kooperasiya formalarının inkişafı. Əgər Azərbaycan Respublikası Neft üzrə müqavilələr bağlayarkən sahə müəssisələri üçün zəruri olan əsas kapitalın ən azı bir hissəsinin yerli neft maşınqayırma müəssisələrində istehsalının təşkilini şərt kimi təyin edə bilsə idi, o zaman yatırılan investisiya hesabına ölkədə neftmaşınqayırma sənayesini inkişaf etdirmək və müvafiq olaraq ölkə sənayesinin digər sahələrinin də tərəqqisinə nail olmaq mümkündür olardı.

Lakin buna baxmayaraq yenə də neft hasilatı üzrə sənayenin inkişafı müvafiq sahələrin inkişafını da müəyyən qədər stimullşadırdı;

- sənayedə istifadə olunan texnologiyanın tətbiqi və işlənilməsi sahəsin-də kompetentli yanaşma. Bu yanaşma ilk növbədə mövcud üstünlükləri daha da gücləndirməyə imkan verər;

- dünya böhran təzahürlərinin təsirinin azaldılması və s.

Yekun olaraq qeyd etmək istərdik ki, ölkə iqtisadiyyatında iqtisadi artımın aparıcı sahəsi sənayedir. Sənaye hər bir ölkənin iqtisadi inkafinin bazası və əsasıdır. Yalnız müasir inkişaf etmiş sənaye sektoru iqtisadiyyatın sürətli və keyfiyyətli artımını təmin edə bilər. Belə ki, iqtisadiyyatın bütün sahələri müqayisədə sənaye əmək məhsuldarlığının daha yüksək artım tempini təmin edir və ölkə iqtisadiyyatının digər sahə və sektorlarına yüksək multiplikativ effekt göstərir.

3.3. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın sektorları üzrə SYX sənayenin inkişaf problemlərinin həllində istiqamətverici kimi

Ölkə iqtisadiyyatının ən əhəmiyyətli və inkişaf etmiş sahələrindən biri sənayedir. Olduqca vacib sahə olmaqla o maşınqayırma, yanacaq və energetika, kimya, qida, yüngül və digər sənaye sahələrini özündə birləşdirir.

Ölkə iqtisadiyyatı artıq uzun illərdir ki, neft gəlirlərindən asılı olmaqla dövlət büdcəsinin formalaşmasında və büdcə kəsirlərinin ödənilməsində ARDNF-in maliyyə transfertlərindən geniş istifadə olunur. Dünyanın öncül neft şirkətləri ilə imzalanmış kontraktlar və onların reallaşdırılması ölkənin neft-qaz sənayesinin inkişafında mühüm rol oynamışdır ki, bu sahə iqtisadiyyatın digər əlaqədar sahələrinin də inkişafına zəmin yaratmışdır.

Tanınmış ekspertlərin rəyinə görə ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatları (təsdiq edilmiş) uzun müddətə kifayət edəcəkdir və bu ehtiyatlar müvafiq olaraq 6 mlrd. ton neft, və 4-5 trln. m³ qaz təşkil edir. Bu gün Azərbaycan Respublikasında terorizm təhlükəsinin mümkünlüyünü vətəndaşlarına elan edən bir dövlətin neft şirkəti olan “BP”-nin hesablamalarına görə ölkəmizin neft ehtiyatları mövcud hasilat tempi ilə 60 ildən çox dövrə kifayət edəcəkdir. Əlbətdəki gələcək nəsilləri

neft gəlirlərindən bəhrələnmə bilmələri üçün hasilat səviyyəsini optimal səviyyədə saxlamaq lazımdır və qeyri – neft sənayesinin inkişafı istiqamətində ciddi tədbirlər görmək və reallaşdırmaq lazımdır. Gec də olsa artıq hökumət bu sahədə mühüm addımlar atmaqdadır. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində investisiya cəlbediciliyinin artırılması və özəlləşdirmə proseslərində şəffaflığın təmin edilməsi iqtisadiyyata daxili və xarici investorlar tərəfindən yatırım üçün inam və stimül yaradır. Amma yenə də bu sahədə görüləsi işlər reallaşdırılmalı təbirlə çoxdur. Odur ki, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq üçün hələ də reallaşdırılmayan və bir çox hallarda diqqətdən kənar qalan mühüm addımların atılmasına və tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır:

- ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində aparılan özəlləşdirmə və restrukturizasiya proseslərinin sürətləndirilməsi;

- yüksək tələbatlı məhsullar istehsal edən və əsas kapitalı uzun müddət yenilənməyən sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması üzrə tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılması;

- müasir texniki vasitələrlə silahlanmış sənaye müəssisələrində istehsalın təşkili prosesinə və məhsulların keyfiyyətinə qarşı beynəlxalq standartların tətbiqinə tam keçidin təmin edilməsi;

- respublikada əlverişli biznes mühitinin təmin edilməsi və istehsal olunan məhsulların istehlak xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması məqsədilə Rəqabət Məcəlləsinin tezliklə qəbul edilməsi və işləkliyinin təmin edilməsi. Qeyd edək ki, SYX-dən irəli gələn vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi və təyin edilmiş məqsədlərə nail olunması üzrə monitoring və qiymətləndirmə işlərini aparan qrupun üzvlərindən əmtəə bazarının mövcud vəziyyətini dəyərləndirən, onun səmərəliliyini və rəqabətliliyini qiymətləndirən işçi qrup yaradılıb, eyni zamanda artıq bir müddətdir ki, Rəqabət Məcəlləsi üzərində iş aparılır və yəqin ki, yaxın zamanlarda təsdiq edilir. Mövcud vəziyyət onu söyləməyə imkan verir ki, respublikada hələdə rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması üzrə Rəqabət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi bir kənara hətta müvafiq tədbirlər planı işlənilməmişdir;

- Rəqabət Məcəlləsinin tezliklə qəbul edilməsi və ölkədə iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynaya biləcək institusional islahatların reallaşdırılması istiqamətində müvafiq tədbirlər planının işlənilməsi və həyata keçirilməsi;

- daxili və xarici maliyyə resursları hesabına investisiyalaşdırma proseslərinin sürətləndirilməsi məqsədilə investisiyanın təşviqi işlərində dövlətin rolunun artırılması;

- elmtutumlu istehsal sahələrinin inkişafına nail olmaq üçün mövcud elmi-tədqiqat institutlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və s.

Ölkənin ayrı-ayrı sənaye sahələrində çoxsaylı müəssisələr vardır ki, illərdir işləmir və ya qismən çalışaraq yalnız mövcudluqlarını qoruyurlar. Əsas kapital tamamilə aşınmaya məruz qalmış dövlət sifarişləri almırlar və istehsal etdikləri məhsullar da rəqabətə davamlı qeyildirlər. Məsələn ölkənin neft maşınqayırma sahəsi üzrə çoxsaylı müəssisələrin olmasına baxmayaraq onlardan bir neçəsi müəyyən qədər tələblərə uyğun məhsul istehsal etmək imkanına malikdir. Onlardan biri də “Suraxanı maşınqayırma zavodu” TASC-dir.

Bir çox hallarda müəssisələr iri şirkətlərdən sifariş alır icra edir amma ödəniləcək məbləğ vəsaiti uzunmüddət geri ala bilmirlər. Hazırda ölkənin neft maşınqayırma müəssisələrinin özəlləşdirməyə çıxarılması üzrə işlər aparılır.

Eyni ilə də mineral-xammal ehtiyatları ilə zəngin ölkəmizdə emal edən müəssisələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Məsələn, ölkəmizdə alüminium istehsal müəssisələri Daşkəsən ərazisində təsdiq edilmiş alunit yatağındakı sənaye metallurgiya xammalı ehtiyatlarının bazasına əsaslanır. Gəncə alüminium zavodu qırx ildən artıq bir dövrdür ki, bu yataqdan hasil edilən xammalla təmin edilir. Bu tipli çoxsaylı müəssisələr vardır ki, istehsal güclərinin tükənməsilə daha çox kiçik həcmli istehsalla müqavilələr əsasında fəaliyyətə üstünlük verirlər. Daha doğrusu sadəcə mövcudluqlarını qoruyub saxlayırlar. Bu isə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə istehsal müəssisələrinin olmasına baxmayaraq rəqabətqabiliyyətli idxaləvəzləyici və ixracönmülü məhsullar istehsalını potensial təmin edəcək müəssisələrin olmaması ucbatından həmin məhsulların mədaxil

edilməsinə və yerli istehsalçıların isə kənardan izləyici rolunda qalmasına dəlalət edir.

Düzdür, son illərdə iqtisadiyyata yönəldilən xarici və daxili investisiyalar hesabına yeni müəssisələr yaradılmış və mövcud olanların bir qismi isə rekonstruksiya edilmiş, maddi-texniki bazası bərpa olunmuş və həmçinin texniki – texnologiyadan yenidən silahlandırılmışdır. Lakin ayrılan kapital yatırımları bir çox hallarda bilavasitə tələb olunan və ya yönəldilməsi nəzərdə tutulan prioritet inkişafı müəssisələrə, ünvanlarına çatdırılmır. Bu kimi təzahürlərin qarşısının alınması və müvafiq olaraq bilavasitə ciddi tələbatları olan müəssisələrə çatdırılması üçün dövlət nəzarəti və yönəldilmənin isə sosial-iqtisadi əsaslandırılmasına ehtiyac vardır. Son illərdə bu istiqamətlərdə ciddi addımlar atılmaqdadır və gözlənilən nəticələr müəyyən dərəcədə əldə olunur.

2017-ci ildə investisiya qoyuluşlarının artmasının əsas və önəmli səbəbi xalq – iqtidar birliyi və mövcud sabitlik və təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır ki, ölkə iqtisadiyyatına il ərzində investisiya qoyuluşları 2016-cı ildəkindən 2.9 mlrd. ABŞ dolları çox olmaqla 14,6 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Deməli 2016-cı ildə ölkə iqtisadiyyatına bütün mənbələr hesabına cəmi 11,7 mlrd. ABŞ dollar həcmində investisiya yatırımı reallaşdırılmışdır.

Lakin dünya iqtisadiyyatında gedən proseslər, neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, dövlət gəlirlərinin azalması və siyasi dairələrdə mövcud münaqişəli vəziyyətlər fonunda ölkə iqtisadiyyatına xarici və daxili mənbələr hesabına əhəmiyyətli həcmdə investisiyanın yatırılması respublikamızda investisiya, sağlam sahibkarlıq mühitinin və dövlət qayğısının olmasından xəbər verir. Yeni müstəqillik əldə etmiş və iqtisadiyyatı çox da böyük olmayan lakin güclü iradəyə malik ölkə başçısının olması, müvafiq istiqamətlər üzrə qanunvericilik bazasının, hər bir investora və onun sərmayəsinə dövlət qayğısının olmasının nəticəsidir ki, XX əsrin neft müqaviləsindən sonra iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə bu günə kimi 220 mlrd. ABŞ dollarından çox investisiya yatırılmışdır.

Ölkədə KOS səviyyəsində istehlak təyinatlı məhsulların istehsalına dair SYX-də əsas hədəf Azərbaycan Respublikasında KOS-ların inkişaf etdirilməsi üçün

sahibkarlıq mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi, maliyyə resurslarına və satış bazarlarına çıxışının əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırılması, biznesin təşkili və idarə edilməsi üzrə bilik və bacarıqların formalaşdırılması, əldə edilən bilgiler əsasında rəqabətqabiliyyətliliyin təmini, maliyyə-vergi siyasətinin stimullaşdırıcı xarakterinin gücləndirilməsidir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-2020 illəri əhatə edən iqtisadi inkişaf strategiyası, tədbirlər planı 6 dekabr 2016 il 1138 sayılı Fərmanla təsdiq edilmişdir. Bu fərmana əsasən milli iqtisadiyyatın 11 sektorları üzrə 12 SYX hazırlanıb. SYX milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişaf dövrləri üzrə qısa-, orta- və uzunmüddətli zaman intervallarını əhatə edən 2020 ilədək “inkişaf strategiyası və tədbirlər planı”, 2025 ilə kimi dövrü əhatə edəcək “uzunmüddətli baxış” və həmçinin 2025 ildən sonrakı dövr üçün isə “hədəf baxış”dan ibarətdir. SYX-də nəzərdə tutulan məqsədlərin 2020 ilə qədər reallaşdırılması üçün 27 mlrd. man. investisiyanın yatırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu vəsaitin bütün mənbələr (dövlət və özəl, yerli və xarici) hesabına təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu yatırımlar ölkə iqtisadiyyatı üçün (2020-ci ilədək) müəyyənləşdirilən hədəflərdən başqa, perspektiv məqsədlərə təsir baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Ölkə iqtisadiyyatı və onun prioritet sektorları üzrə yeni-yeni strateji xarakterli hədəflərin təyini Azərbaycana SYX-nin prioritetlərinin müsbət istiqamətləri ilə arzuolunan məqsədlərə nail olmağa imkan verəcəkdir.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatının stabil inkişafını və xarici mühitin kəskin dəyişənliyi bir şəraitdə dayanıqlığını qoruyub saxlayan və hətta bir çox göstəricilər üzrə inkişaf etməyi bacaran Azərbaycan hökuməti perspektiv dövrdə SYX-dən irəli gələn vəzifələrin reallaşdırılması ilə daha yüksək nəticələrin əldə olunacağına ümid verir və artıq bu bir çox statistik məlumatlarla təsdiqini tapır.

ADSK-nin veriyi statistik göstəricilərə söykənərək qeyd etmək olar ki, ölkə iqtisadiyyatı dayanıqlığı ilə seçilir. Beləliklə qeyd edək ki, ölkənin ümumi daxili məhsulu 2004 illə müqayisədə 2017 ilin yekununa (70337,8/8530,2) 8,2 dəfə artmışdır (cədvəl 8).

1995-ci ildə ölkənin ümumi daxili məhsulu 2133.8 mln. manat və ya 2415.2 mln. dollar təşkil ediyi cədvəldə verilənlərdən bəlli olur. Bu göstərici həmin il üzrə əhalinin hər nəfərinə 281.1 manat və ya 310.3 dollar təşkil etmişdir.

Cədvəl 8: Ümumi daxili məhsul, manat və dollarla

	Cəmi	
	Mln. man.	Mln. doll. ABŞ
1995	2133,80	2415,20
2000	4718,10	5272,80
2004	8530,20	8680,40
2005	12522,51	13238,70
2010	42465,00	52909,30
2014	59014,10	75234,70
2015	54380,02	52996,80
2016	60425,20	37862,80
2017	70337,80	40867,90
2018	79797,30	46939,60

Mənbə: müəllif tərəfində ADSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Ümumi dinamikada həm milli valyuta və ABŞ dolları ilə hesabatda 2014-cü ilə qədər müvafiq olaraq artım müşahidə olunur. Lakin 2015-ci ildə bu göstərici 2014-cü illə müqayisəli hesablamada manatla 4634.1 mln. manat və dollarla isə 22237.9 mln. dollar azalmışdır. Bu isə dünya bazarında neft qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, müvafiq olaraq neft dollarının ölkəyə gəliri səviyyəsinin də azalması və milli valyutanın 2015-2016-cı illərdə da 2.3 dəfə dəyərdən düşməsi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Lakin növbəti illərdə müəyyən sabitləşmə müşahidə olunur. 2016-cı ildə ÜDM 37862,8 mln. doll. təşkil etdiyi halda artıq 2017-ci ildə bu göstərici 40867,9 mln. doll. bərabər olmuş və nəhayət ki, 2018-ci ildə artaraq 46939,6 dollara bərabər olmuşdur.

Qeyd edilən zaman kəsiyində dövlət büdcəsinin gəlirlər də (16516,7/1509,5) 10.9 dəfə, xərcləri isə (17594,5/1502,2) 11.7 dəfə artmışdır. Ölkənin strateji valyuta ehtiyatları da 28 dəfə artmaqla 45 mlrd. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının qeyd edilən SYX və bu kimi digər mühüm proqramları icra etməklə iqtisadiyyatın əksər sahələrində uğurlar əldə etməsi beynəlxalq təşkilatları və maliyyə institutları tərəfindən layiqincə dəyərləndirilir.

Belə ki, Dünya İqtisadi Forumunun dövrü olaraq hazırladıqları hesabatlar sırasında 2017-2018 illər üzrə aparılan “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na əsasən Azərbaycan Respublikası dünyanın 137 ölkəsi arasında mövqeyini daha da yaxşılaşdıraraq, 2 pillə irəliləyərək 35-ci yerdədir. Bu göstərici üzrə ölkəmiz MDB-də 2009-cu ildən bu günə kimi lider olaraq qalmaqdadır.

SYX-də əksini tapmış tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticə etibarilə respublikanın kənd təsərrüfatı sektorundan sənayeyə qədər iqtisadiyyatın bütün sahələrini, həmçinin əmək kapitalının inkişafı, münbit biznes mühitinin formalaşdırılması və bu kimi digər mühüm istiqamətləri əhatə etməklə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasına və ümumiyyətlə ümumi inkişafına öz müsbət təsirini göstərir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayan sahələrdən biri də infrastrukturdur. Məlumdur ki, ölkəmiz yalnız ölkə daxili infrastruktur sahələri deyil həmçinin beynəlxalq əhəmiyyətli infrastruktur sahələrinin inkişafında fəal iştirak edir. Belə ki, Azərbaycanın təşəbbüsü ilə və bilavasitə iştirakı ilə qlobal miqyaslı və regional əhəmiyyətli iri infrastruktur və enerji layihələri icra edilib. Təbii ki, müasir tələblərə cavab verən infrastrukturun olmasının nəticəsidir ki, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” neft və “Cənubi Qafqaz Boru Kəməri” ilə vasitəsilə Xəzər dənizi və ətraf ərazilərdə hasil edilən enerji resursları tranzit yolu ilə partnyor ölkələrə və Avropaya yığnaldılır.

Yenicə istismara verilmiş “Cənub qaz dəhlizi” və həmçinin TANAP layihəsi, həmçinin tikintisinin 2020-ci ilə yekunlaşması nəzərdə tutulan TAP layihəsi Azərbaycan Respublikasının dünya miqyaslı enerji təminatçısı kimi mövqeyini daha da yaxşılaşdıracaqdır.

Eynilə də ölkənin coğrafi mövqeyi nəzərə alınmaqla tranzit imkanlarından effektiv istifadə üçün “Bakı-Tbilisi-Qars” dəmir yolu, “Bakı Beynəlxalq Dəniz Limanı”, “TRASECA” “Şimal-Cənub” və “Şərq-Qərb” dəhlizlərinin yaradılması və onlardan səmərəli istifadə üçün əhəmiyyətli işlər görülüb.

SYX çərçivəsində Respublikanın ayrı-ayrı rayon və kəndlərində yüngül sənayenin sahə və alt sahələ müəssisələrinin yaradılması istiqamətində mühüm işlər görülməkdədir. Belə ki, milli mədəni tariximizdə özünəməxsus yerləri olan

ipəkçilik, xalçaçılıq və digər sahələrin inkişafına xüsusi önəm verilir. Respublikada yünfül sənayenin və onun ayrı-ayrı sahələrinin regionlarda inkişafına nail olmaq məqsədilə ölkə prezidentinin tapşırığına müvafiq olaraq on bir rayonda xalça emalatxanası işə salınıb, daha on emalatxananın, beş yun qəbulu məntəqəsinin və SKSP-də yunəyirici - boyaq fabrikinin tikintisi üzrə işlər davam etdirilir.

2019-cu ildə ölkə üzrə daha doqquz xalça emalatxanasının, üç boyaq maddələri və yun qəbulu məntəqəsinin istifadəyə veriləcəyi planlaşdırılmışdır.

Ölkədə qeyri-neft sahələrinin müasir texnologiyalara əsalanan inkişafına nail olmaq və məşğulluq problemlərinin həlində, həmçinin bölgələrdə əhalinin kənd təsərrüfatı ilə yanaşı sənaye istehsal sahələrində çalışmaq isdəyənlər üçün şəraitin yaradılması və gənclərin mərkəzə yönəlməsinin qarşısının alınması və yerli resurslardan daha səmərəli istifadə məqsədilə sənaye məhəllələri və aqroparklar yaradılır. Ölkənin müxtəlif regionlarında artıq ayrı-ayrı sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərir. Kimya Sənaye Parkı və Texnologiyalar Parkı Sumqayıtda, Balaxanıda, Mingəçevirdə, Pirallahıda və Qaradağda Sənaye Parkları, Hacıqabul Sənaye Məhəlləsi, Neftçala Sənaye Məhəlləsi, Masallı Sənaye Məhəlləsi və Sabirabad Sənaye Məhəllələri artıq fəaliyyət göstərirlər ki, onların nəzdində çoxsaylı müəssisələr fəaliyyət göstərirlər (<https://economy.gov.az>). Sadaladığımız sənaye parklarının rezidentləri olan müəssisələrdə elektron təhsil avadanlıqları, tanker və gəmilər, maşınqayırma avadanlıqları, mexaniki və hidro-texniki avadanlıqlar, metal konstruksiyalar, polad və polietilen borular, fitinq birləşmələri və xortumlar, polimer məmulatları, kabellər, alüminium və plastik profillər, polipropilen, müxtəlif növ sürtkü yağları, texniki qazlar, pestisidlər istehsal olunur, pambıq və digər qarışıqlardan ipliklər və digər bu kimi məhsullar istehsal olunur. Hazırda sənaye parklarında qurulması davam edən altı sənaye müəssisəsinin 2018-ci ilin axırlarınadək, qalanlarının isə növbəti illərdə işə salınması nəzərdə tutulur. Sənaye Parkları və məhəllələrində istehsal olunan məhsullar yalnız daxili bazarın tələbatını ödəmək üçün deyil, “Made in Azerbai-jan” brendi altında xarici bazarlara da ixrac edilir.

SYX-in kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və emalını nəzərdə tutan istiqamətinə uyğun olaraq aparılan işlər müvafiq olaraq kənd təsərrüfatının müasir tələblərə və imkanlara uyğun təşkili sahədə müasir yeni-yeni emal müəssisələri - aqroparklar, quşçuluq və heyvandarlıq kompleksləri yaradılıb. Sahə məhsullarının uzunmüddətli saxlama imkanlarının artırılması məqsədilə regionlarda sahibkarlığa milli dəstək fondunun köməkliyi ilə böyük həcmli soyuducular, ilin fəslindən asılı olmayaraq əhalini tərəvəzlə təmin etmək və ixracını da təşkil etmək üçün istixanalar tikilib istifadəyə verilmişdir. Növbəti illərdə ölkə üzrə 45 yeni aqroparkın, həmçinin 28 iri fermer təsərrüfatının yaradılması planlaşdırılmışdır. Bu məqsədlə təsərrüfat nümayəndələrinə-sahibkarlara güzəştli kreditlər verilir. Bu sahədə icra olunan tədbirlər nəticəsində sahə məhsulları istehsalı kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən yaxşılaşıb, çoxçeşidli sahə məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsi yüksəlib və ixracın həcmi artıb. Kənd təsərrüfatı məhsulları və emal edilmiş əmtəələrin ixracı 28,6 faiz artıb.

Milli iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri olan turizmin SYX-də prioritet sahə kimi təyin olunması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayan turizmin inkişafını sürətləndirməklə bərabər ölkəmizin regional və təbiət baxımından imkanlarından istifadə etməklə turizm sahəsinin iştirakçıları arasında birgə fəaliyyətin və əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə və Azərbaycan Respublikasında turizm xidmətlərinin təşkili və göstərilməsi üzrə keyfiyyətin yüksəldilməsinə təkan verəcəkdir. SYX-də təyin edilmiş zamanda turizm sənayesinin inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, çoxçeşidli, yüksək keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli sahə məhsullarının təqdim edilməsi, milli ənənələr də nəzərə alınmaqla qabaqcıl təcrübənin qazanılması, müasir tələbləri nəzərə alan yeni investisiya layihələrinin cəlbi və turizmin inkişafı ilə bir başa əlaqədar müvafiq orqanların birgə koordinasiyası kimi təxirəsalınmaz tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılmasını nəzərdə tutur və onun reallaşdırılmasına imkanlar yaradır. SYX çərçivəsində Milli Turizm Təbliğat Bürolarının təşkili və fəaliyyətinin təmin olunması, Bakı şəhərinin turizm məkanları haqqında məlumatların yenidən işlənilməsi və turist xidmət paketlərinin müasir tələblərə uyğun hazırlanması, Bakı şəhərində turizm infrastrukturunun formalaşdırılması

rılması üzrə müvafiq tədbirlərin görülməsi, münasib qiymətlərlə xidmətlər təqdim edən mehmanxana və turizm məkanlarının sayının artırılması və inkişaf etdirilməsi, viza rəsmiləşdirilməsi və sərhəd-keçid prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi, əsas turizm regionları ilə hava əlaqələrinin yaradılması, ölkədə sanatoriya-kurort xidmətləri göstərən müəssisələrin və buun üçün şəraitin olması nəzərə alınaraq sağlamlıq turizminin inkişaf etdirilməsi üçün şəraitin yaradılması və bu xidmətlərə tələbatın yenidən formalaşdırılması, qış turizminin dəstəklənməsi, mədəni turizmin inkişafı məqsədilə müvafiq marşrutlarının yaradılması, turizm sektorunun inkişafına xidmət edən təhsil müəssisələrinə və proqramlarına investisiya qoyuluşunun təmin edilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılması kimi mühüm məsələlər əhatəli şəkildə təyin edilmişdir (https://mida.gov.az/documents/Turizm_s%C9%99nayesinin_inki%C5%9Faf%C4%B1na_dair_strateji_yol_xeritesi.pdf).

Artıq neçə ildir ki, təyin edilmiş məsələlər üzrə işlər aparılmaqdadır və onun nəticələri ölkənin turizm potensialının, əhalinin bu sahədə məşğulluq səviyyəsinin, turistlətin Azərbaycana maraqlarının artımında və digər əlaqəli sahələrin inkişafında turizm sektorunun nəzərəçarpan təsiri müşahidə olunmaqdadır.

2016-cı ildən başlayaraq xarici vətəndaşlar üçün Azərbaycan ərazisində əldə edilmiş (istehsal və ya kommersiya məqsədləri üçün alınmayan) istehlak mallarına “Tax-free” sistemi tətbiq olunur və 2017-ci ildən etibarən isə dövrü olaraq keçirilən “Shopping festival”lar ölkəyə gələn əcnəbi turistlər üçün əlavə stimül yaradır və məmnunluq hissi oyadır.

Vaxtında və düzgün planlaşdırılan tədbirlərin reallaşdırılması nəticəidir ki, ölkəmizə gələn turistlərin sayı kifayət qədər artmışdır. Dünya İqtisadi Forumunun “Travel & Tourism Competitiveness 2017” hesabatında Azərbaycan Respublikası dünyanın 136 ölkəsi arasında 71-ci, MDB ölkələri arasında isə 2-ci yerdədir.

SYX ölkə Prezidentinin Fərmanları ilə təsdiq edilmiş inkişaf konsepsiyası, regionlarının ayrı-ayrı dövrlər üzrə sosial-iqtisadi inkişaf proqramları, sənayenin inkişaf proqramları ilə müəyyən edilmiş müvafiq məqsəd və vəzifələr nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır.

Məlumdur ki, STX-nin istiqamətlərindən biri də ölkəmizdə ağır sənayenin və maşınqayırmanın inkişafını nəzərdə tutan Strateji Yol Xəritəsidir ki, o mövcud resurslar və imkanlar nəzərə alınmaqla və bilavasitə Azərbaycan Respublikasında ağır və maşınqayırma sənayesində müasir tənzimləmə metodları tətbiq edilməklə və təşviq siyasəti yürütməklə qeyri-neft sənayesinin stabil inkişafı vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə, ağır və maşınqayırma sənayesində əlavə dəyərin artırılmasına və məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, ətraf mühitin mühafizəsinə və nəticədə, dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdan, ölkə əhəlisinin rifah halının yaxşılaşdırılmasını və sağlam həyat tərzini təmin etməkdən ibarətdir. SYX-nin əsas istiqamətləri rəhbər tutulmaqla qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün ölkənin ağır və maşınqayırma sənayesinin (2016 - 2020- illər ərzində) mövcud aktivlərin səfərbər edilməsi, maliyyə dəstəyinin verilməsi, beynəlxalq əməkdaşlığa önəm verilməsi və münasibətlərin optimallaşdırılması, sahə üzrə rəqabətəqabliyyətli bölmənin yaradılması hədəflər kimi müəyyən edilmişdir.

Müəyyən edilmiş hədəflərə nail olmaqla ölkəmizdə real ÜDM 1.560 mln. mnatadək artacağı və 7.7 min nəfərlik yeni iş yerlərinin yaradılacağı proqnozlaşdırılır.

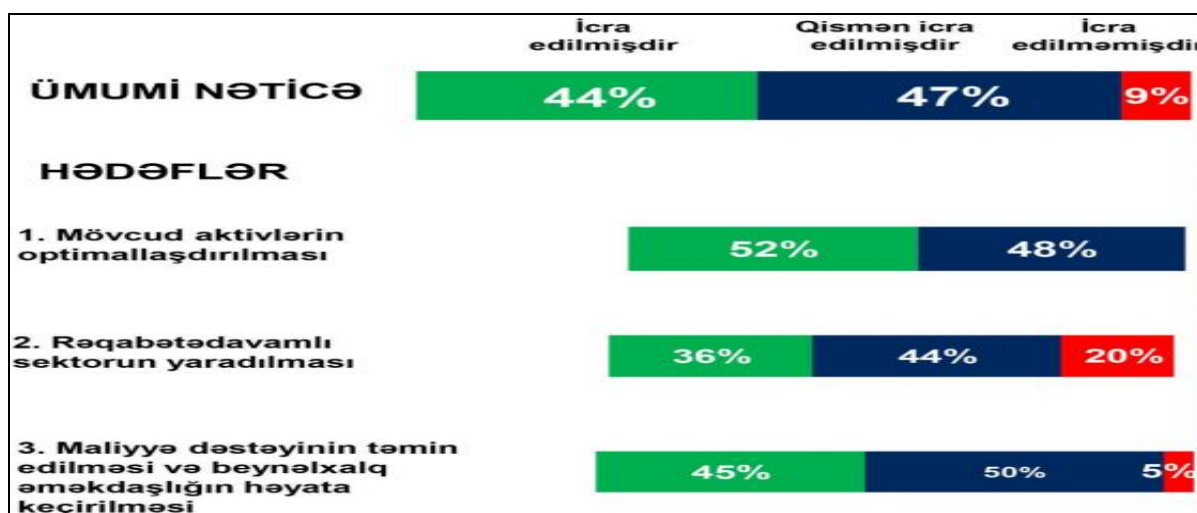
SYX çərçivəsində ağır və maşınqayırma sənayesində məhsuldarlığın artırılması və səmərəliliyin yüksəldilməsi, mövcud potensialın və aktivlərin mərkəzləşdirilmiş reyestrinin yaradılması, regional tələbat nəzərə alınmaqla dəyər zəncirlərində fəal iştirakın təmin olunması və idxalın əvəzlənməsi üzrə fəaliyyətə dəstəyin verilməsi, ölkədə dağ-mədən sənayesi inkişaf etdirilməsi, metallurgiya sənayesinin inkişafı, alternativ maliyyələşmə mənbələrinin mənimsənilməsi üzrə mexanizmlərinin təşviqi, təcrübənin toplanması və ötürülməsi kimi tədbirlərin təşkili və reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Ağır və maşınqayırma sənayesinin inkişafını nəzərdə tutan SYX-nin 2017 ildə planlaşdırılan tədbirlərin icrası ilə əlaqədar vəziyyətin monitorinqi həyata keçirilmiş və qiymətləndirmə aparılmışdır. Qiymətləndirmənin nəticəsinə görə bu istiqamətdə planlaşdırılmış işlərin icra səviyyəsi 68% təşkil etmişdir. Ağır və maşınqayırma sənayenin inkişafına dair SYX-nin 2017 il üçün nəzərdə tutulan işlərin 44 %-nin icrası tamamlanıb, 47 %-i qismən icra edilib və 9 %-i isə icra edilməyib. Mövcud potensial və aktivlərin optimallaşdırılması istiqamətində də tam icra 52 % və qismən icra isə 48 % təmin olunub.

Şəkil 1-də verilmiş təsvirə görə vurğulamaq olar ki, ağır və maşınqayırma sənayesinin inkişafı SYX-nin 2017 il üzrə tam icra 44%, qismən icra vəziyyəti 47% və 9% icra edilməmiş olduğu müəyyən edilir. Hədəflər üzrə də vəziyyətə gəldikdə tam icra 52%, qismən icra isə 48% təşkil edir.

Rəqabətqabiliyyətli bölmələrin yaradılması üzrə icra vəziyyəti: tam icra 36%, qismən icra 44%, icra edilməmişdir 20%. Maliyyə dəstəyinin təmini və beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlığın təşkili üzrə tam icranın səviyyəsi 45 %, qismən icranın səviyyəsi 50 % olub, planlaşdırılan tədbirin cəmi 5 %-i icra edilməyib.

Şəkil 1: “Ağır və maşınqayırma sənayesinin inkişafı SYX”-nin 2017-ci il üzrə icra vəziyyəti

Mənbə: ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair SYX-nin monitorinq və qiymətləndirmə nəticələri, <http://iqtisadiislahat.org/news>

Ümumiyyətlə, tərəfimizdən müəyyən dərəcədə araşdırılan sənəd və onun icra vəziyyətinin təhlili onu deməyə imkan verir ki, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail

olmaq üçün təyin edilmiş vəzifələr ölkədaxili və xarici mühitdə gedən proseslər fonunda qənaətbəxş səviyyədə icra olunmaqdadır. Yerinə yetirilən işlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafına mane olan problemlərin həllinə yönəldilməklə, SYX-də təyin edilmiş bütün istiqamətlər üzrə ölkə iqtisadiyyatında davamlı və dayanıqlı inkişaf üçün bünövrə yaradacaqdır ki, hər bir dövrdə iqtisadiyyatın inkişafına və əhlinin rifah halının yaxşılaşmasına xidmət edəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Milli iqtisadiyyat və onun aparıcı sektorları üzrə SYX-nin hazırlanmasında məqsəd iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətliyin yüksəldilməsi, Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi inkişaf əsasında əhəlinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılması, azad rəqabət mühitinin formalaşması, global çağırışlara adekvat maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, Respublikanın dünya iqtisadiyyatında mövqeyinin möhkəmlənməsi və s. bu kimi mühüm nailiyyətlərin təmin edilməsidir.

Bu kimi məsələlərin həllini nəzərdə tutan sənədin başlıca istiqamətləri və onların əsas prinsiplərinin araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar aparılan araşdırmaya əsaslanaraq qeyd etmək olar ki:

- 2008-ci il dünya maliyyə böhranına Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlığı balanslı dövlət büdcəsi, beynəlxalq ümumi ehtiyat həcmnin yığılması, cari əməliyyatlar hesabında əhəmiyyətli müsbət saldo və Neft fondunun vəsaitləri və həmin dövrdə xarici borcların az olması ilə müəyyən edilmişdir.

- idarəetmə obyektinin inkişafını müəyyənləşdirən strateji əhəmiyyətli hadisələri və onların meydana gəlməsinin ardıcılığını əks etdirən ardıcıl idarəetmə prosesi ssenarisidir.

- idarəetmə obyektinin inkişaf ssenarisində dərhal dəyişikliklər etmək və ssebrini dəqiqləşdirməyə imkan verən interaktiv alətdir.

- strateji idarəetmə sahəsində geniş tətbiq olunan və strategiya ilə strateji plan arasında aralıq mövqe tutan idarəetmə konstruksiyasıdır.

- idarəetmə qərarlarının planlaşdırılması və dəstəklənməsi üçün universal bir vasitədir.

İdarəetmə təcrübəsində SYX prinsipə:

- idarəetmə obyektinin uzunmüddətli perspektivdə inkişaf proqnozlarını özündə əks etdirir.

- idarəetmə obyektinin təbiətindən asılı olmayaraq onların icrasından alınan iqtisadi səmərənin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur və səmərəlilik nəzərə alın-

maqla təsəvvür edilən inkişaf alternativinin məqsədyönlüyünün əsaslandırılmasına imkan verir.

- onun hazırlanması bir qayda olaraq bahalı planlaşdırma aləti olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə zaman və maliyyə xərcləri tələb edir.

- onun tərkibi müxtəlif mütəxəssislərdən ibarət olmaqla işçi qrupunun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

- idarəetmə obyektinin inkişaf ssenarisində dərhal dəyişikliyin və dəqiqləşdirmənin aparılmasına imkan verən interaktiv alətdir.

SYX-nin təşkili səbəbləri:

- SYX hər şeydən əvvəl bu prioritet sahələrin inkişafında iştirak edən bütün sahə və amillərin effektiv şəkildə planlaşdırılması üçün zəruri olması.

- SYX-nin özündə vaxt kimi dəqiq xüsusiyyəti əks etdirməsi. Yol xəritəsinin hazırlanması ilə şirkət rəhbərlərinə özlərinin strategiya və planlarını reallaşdırmaq üçün lazımı anda texnologiya və gücə malik olmaları barədə arxayın olmağa imkan verir.

- SYX biznes strategiyası və bazar və texnoloji həllər haqqında məlumat arasında əlaqələndirici həlqə rolunda çıxış etməsi.

- SYX vasitəsilə şirkətin planında boşluqların aşkarlanması: bu boşluqları vaxtında aradan qaldırmağa imkan verir və gələcəkdə problemlərin yaranmasının qarşısının alınmasına imkan yaradır.

SYX vasitəsilə vaxt və resurslardan maksimum səmərəli istifadə etməyə imkan yaranır. Yol xəritəsinin köməkliyi ilə daha real məqsədlər təyin etmək olur.

- yol xəritəsi şirkət rəhbərləri üçün özünəməxsus “yol göstərən” kimi hazırlanır və onlara aralıq nəticələri müqayisə etməyə və fəaliyyət istiqamətlərini korrektə etməyə imkan yaradır.

Milli iqtisadiyyatın əsas sektorlarından biri olan ağır və maşınqayırma sənayesi üzrə aparılan təhlil göstərir ki, sahə məhsullarının regional bazarlarda reallaşdırma imkanlarının və payının artması üçün zəriri hesab edilir:

- idxalı əvəzləyə bilcək və daxildə istehsalı mümkün məhsul növlərinin müəyyən edilməsi;

- Milli kontekstin normativ bazasının gücləndirilməsi;
- maşın, avadanlıq və dəzgah, yarımqoşqu və qoşquların, nəqliyyat vasitələri və elektrik avadanlıqlarının istehsalı üzrə mütəxəssislərdən ibarət işçi qruplarının formalaşdırılması və fəaliyyətinin təşkili;
- neft maşınqayırması və qaz hasilatı texniki vasitələrinin istehsalı istiqamətində birgə istehsal müəssisələrinin yaradılması;
- müdafiə sənayesi sahəsinin elmi-texniki potensialının və istehsal güclərinin artırılması.

Azərbaycan Respublikası turizmi sənayesini iqtisadiyyatın əhəmiyyətli və gəlirli sahəsinə çevirmək, ekoloji, sosial və iqtisadi tələblərə cavab verən rəqabətqabiliyyətli müasir turizm şəbəkələrinin formalaşdırılması, komplekslərin yaradılması, genişprofilli xidmətlər təqdim etməklə çoxsaylı yeni iş yerlərinin yaradılması, regionların sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ölkənin qeyri-neft bölməsinin inkişafında qarşıda olduqca mühüm və yerinə yetirilməsi zəriri olan məsələlərdəndir.

Sənayenin inkişafı məhsuldar qüvvələrin rəşional yerləşdirilməsinə, ölkənin iqtisadi rayonlarının hər tərəfli inkişafına, zəngin təbii resurslardan səmərəli və məqsədyönlü istifadəyə köməklik edir.

Müasir dövrdə sənaye sahələrinin fəaliyyətinə təsir edən amillər arasında ən aktualı iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin şaxələndirilməsidir.

Sənayenin inkişafına təsir edə biləcək ikinci amil sənayenin texniki maddi bazadır.

Növbəti amil sənaye sahələrinin inkişaf etmiş elmi-tədqiqat bazasının olmasıdır.

Digər bir mühüm amil yüksək ixtisaslı kadrlarla təminatdır. SYX sahə müəssisələrinin maşın və avadanlıqlarının əsas hissəsi fiziki və mənəvi köhnəlmişdir.

Konsepsiyalar müasir cəmiyyətin bir çox reallıqlarını və onun inkişaf istiqamətlərini – təhsilədkı vəziyyəti, əhalinin artımını, hərbi-siyasi vəziyyəti düzgün və dolğun nəzərə almır.

Strategiya və konsepsiyalarda ölkənin institusional infrastrukturunun formalaşdırılmasında qarşıya qoyulmuş məqsədlərin səmərəli reallaşdırılmasına imkan verə biləcək dövlət idarəetməsinə əhəmiyyətli yer verilir.

Hər bir mərhələ yeni prinsiplər formalaşdırır, yeni istehsal bilikləri, baxış sistemi mənimsənilir ki, bu da yeni ideyaların əsasını təşkil edir.

Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq üçün hələ də reallaşdırılmayan və bir çox hallarda diqqətdən kənar qalan mühüm addımların atılmasına və tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır:

- ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində aparılan özəlləşdirmə və restrukturizasiya proseslərinin sürətləndirilməsi;

- yüksək tələbatlı məhsullar istehsal edən və əsas kapitalı uzun müddət yenilənməyən sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması üzrə tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılması;

- müasir texniki vasitələrlə silahlanmış sənaye müəssisələrində istehsalın təşkili prosesinə və məhsulların keyfiyyətinə qarşı beynəlxalq standartların tətbiqinə tam keçidin təmin edilməsi;

- respublikada əlverişli biznes mühitinin təmin edilməsi və istehsal olunan məhsulların istehlak xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması məqsədilə Rəqabət Məcəlləsinin tezliklə qəbul edilməsi və işləkliyinin təmin edilməsi;

- ölkədə iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynaya biləcək institusional islahatların reallaşdırılması istiqamətində müvafiq tədbirlər planının işlənilməsi və həyata keçirilməsi;

- daxili və xarici maliyyə resursları hesabına investisiyalaşdırma proseslərinin sürətləndirilməsi məqsədilə investisiyanın təşviqi işlərində dövlətin rolunun artırılması;

- elmtutumlu istehsal sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat institutları və mərkəzlərinin maddi-texniki imkanlarının artırılması və s.

Ölkə iqtisadiyyatı və onun prioritet sektorları üzrə yeni-yeni strateji xarakterli hədəflərin təyini Azərbaycan SYX-nin prioritetlərinin müsbət istiqamətləri ilə arzuolunan məqsədlərə nail olmağa imkan verəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı, "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası, https://president.az/files/future_az.pdf
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli Fərmanı, "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə SYX-nin təsdiq edilməsi haqqında", <http://e-qanun.az/framework/34254>
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İcra hakimiyyəti orqanlarının və dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların fəaliyyətində satınalmaların səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 2016-cı il 15 sentyabr tarixli Fərmanı, <https://president.az/articles/21083>
4. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikası əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı, http://senaye.gov.az/az/normative_programs/food_safety
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Respublikası sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında 2014-cü il 26 dekabr tarixli fərmanı, <http://www.e-qanun.az/framework/28964>
6. Azərbaycan Respublikası -də ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair SYX, Bakı 2016-cı il 6 dekabr
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Mingəçevir Sənaye Parkının yaradılması haqqında" 2015-ci il 26 fevral tarixli, № 1077 Sərəncamı, <https://economy.gov.az/article/msp-yaradilmasi/22920>
8. Ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair SYX monitoring və qiymətləndirmə nəticələri açıqlandı, <http://iqtisadiislahat.org/news>
9. Abbasov İ., Əliyev T.. Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Bakı, 2017.
10. Abdullayev R., Azərbaycanın neft-qaz sektoruna xarici sərmayələr 70 milyard dollara çatır, <https://az.trend.az/business/energy/2662264.html>
11. Aras O.N., Süleymanov E. "Azərbaycan iqtisadiyyatı", Bakı. 2016

12. Vəlili M., Azərbaycan, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993, s.131.
13. Məmmədov S. “Yüngül sənayenin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi məsələləri”, DBETİ. Bakı. 2009
14. Magistr dissertasiyası., Xasməmmədov Məhərrəm Natiq oğlu, Yüngül və yeyinti sənaye sahələrinin xammal bazaları və onların genişləndirilməsi imkanları, UNEC, Bakı ş., 2015. 109
15. Magistr dissertasiyası., İlyasova Sevinc Mürşüd qızı, 2015il. “Azərbaycan Respublikasında milli gəlirin bölgüsü və təkrar istehsalının sürətləndirilməsinin əsas istiqamətləri”. UNEC, Bakı ş., 95
16. Magistr dissertasiyası., Əliyev Orxan Ənvər, 2015il. “Strateji idarəetmənin xarakteristikası və əsas prinsipləri”. UNEC, Bakı ş., 93
17. Sabirqızı F., Strateji Yol Xəritəsi tədiqləndi, [http://cbc.az/az/az/news/ strateji-yol-xrts-tdqlnd1481095869](http://cbc.az/az/az/news/strateji-yol-xrts-tdqlnd1481095869)
18. Sənayedə muzzdlu işçilərin sayı, <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Rus dilində ədəbiyyatlar

1. Амосов, А. Обоснование стратегии формирования конкурентоспособного воспроизводства /А. Амосов // Вестник Института экономики РАН.– 2007. – № 3.
2. Мамедли И., Экономические реформы Гейдара Алиева: преобразование рисков в возможности, 19 aprel 2017,
3. Промышленность – ведущая отрасль экономики, <https://helpiks.org/4-85883.html>, 2014

İnternet resurslar

1. <https://www.trend.az/business/economy/274483.html>
2. http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/parks/G_P/, Azərbaycan Respublikası Sənaye Nazirliyinin rəsmi saytı,

3. <https://www.economy.gov.az/article/development-of-non-oil-industry-in-january-march-2012/22065>, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı
4. [https://economy.gov.az/uploads/fm/files/diger/2018%20qeyri-neft%20\(1\).pdf](https://economy.gov.az/uploads/fm/files/diger/2018%20qeyri-neft%20(1).pdf), İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı,
5. <https://www.economy.gov.az/article/azerbaycan-respublikasinda-senayenin-inkishafi-haqqinda-2017-ci-ilin-1-ci-rubu-uzre/28197>
6. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>, ADSK-nın rəsmi saytı,
7. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, ADSK-nın rəsmi saytı,
8. <https://economy.gov.az>, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi rəsmi saytı
9. mct.gov.az, Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin rəsmi materialları

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu.....	41
Cədvəl 2: Emal sənayesində məhsul istehsalı, 2017 il.....	42
Cədvəl 3: Emal sənayesində məhsul istehsalı, 2018 il.....	43
Cədvəl 4: Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı (mülkiyyət növlərinə görə), vahid.....	54
Cədvəl 5: Sənaye istehsalının həcmi 2005-2017-ci illər üzrə, faktiki qiymətlərlə, mln. man.....	56
Cədvəl 6: Turizm üçün xarakterik sahələr üzrə əsas iqtisadi göstəricilər, 2010-2017 illər.....	67
Cədvəl 7: Strategiyanın reallaşdırılma problemlərinin həllinə yönəlik tədbirlər.....	79
Cədvəl 8: Ümumi daxili məhsul, man. və doll.....	91

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: “Ağır və maşınqayırma sənayesinin inkişafı SYX”-nin 2017-ci il üzrə icra vəziyyəti.....	97
---	----